

NAGYKANIZSA

ÉPÍTÉSZETE ÉS ÉPÍTÉSZEI

DEÁK-VARGA DÉNES

DEÁK-VARGA DÉNES

**NAGYKANIZSA
ÉPÍTÉSZETE ÉS ÉPÍTÉSZEI**

**Készült Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata
és a Zala Megyei Építész Kamara
támogatásával**

Írta és szerkesztette:
Deák-Varga Dénes

Felelős kiadó:
Nagykanizsai Városvédő Egyesület
8800 Nagykanizsa, Rózsa u. 9.
Cserti Tibor elnök

Minden jog fenntartva!

ISBN 978-963-89018-9-7

Készült: Kanizsa Rehab Nonprofit Kft. - Nyomda
Vezető: Lérántné Mátés Valéria

TARTALOM

ELŐSZÓ	5
1. BEVEZETÉS	6
2. NAGYKANIZSA TERÜLETÉN TALÁLT ÓSKORI ÉPÍTMÉNY	7
3. NAGYKANIZSA TERÜLETÉNEK RÓMAI KORI ÉPÍTÉSZETE	9
4. KANIZSA KÖZÉPKORI ÉPÍTÉSZETE	12
5. KANIZSA TÖRÖK-KORI ÉPÍTÉSZETE	28
6. NAGYKANIZSA BAROKK ÉPÍTÉSZETE	42
7. NAGYKANIZSA KLASSZICISTA ÉPÍTÉSZETE	59
8. NAGYKANIZSA ROMANTIKUS STÍLUSÚ ÉPÍTÉSZETE	70
9. NAGYKANIZSA EKLEKTIKUS ÉPÍTÉSZETE	75
10. NAGYKANIZSA SZECCESSZIÓS ÉPÍTÉSZETE	95
11. NAGYKANIZSA NÉPI ÉPÍTÉSZETE	107
12. NAGYKANIZSA KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZTI ÉPÍTÉSZETE	111
13. NAGYKANIZSA MODERN ÉPÍTÉSZETE	125
14. NAGYKANIZSA POSZTMODERN ÉPÍTÉSZETE	142

ELŐSZÓ

*„A világ egy könyv, és aki nem utazik,
az csak egyetlen lapját olvassa el.”
Szent Ágoston*

A könyv egy különleges univerzum, amely lehetővé teszi, hogy ne csak térben, hanem időben is utazhassunk, hogy megismerjük a világ érdekességeit és kulturális kincseit. Ahogy Szent Ágoston is felhívja a figyelmünket: az utazás kitágítja a horizontot előttünk, hogy beleláthassunk mindazon lehetőségekbe, amelyek a világot jelentik számunkra. Így, aki nem utazik, annak csupán egy kis helyisége nyílik meg annak a határtalannak, amely táplálja értelmünket és érzelmeinket.

E könyv, melyet a kezében tart a tisztelt Olvasó, egy valódi időbeli utazást rejt magában, melynek segítségével feltárulhat Nagykanizsa város építészetének története, az itt létezett őskori építményektől a napjainkban létesített posztmodern épületekig. Azonban azon túl, hogy beleléphetünk városunk építészetének időfolyamába, bepillanthatunk e házak, otthonok, intézmények, templomok belső világába is, megtudhatjuk azt is, hogy milyen módon képzeltek el eleink az életük terét, városuk elrendezését, hogyan gondolkodtak a kényelemről, szépségről és praktikumról.

Eppen e gazdagsága és teljessége adja e könyv nagyszerűségét. Méltó folytatása a nagy elődök Nagykanizsáról írt kutatásainak és munkáinak. A szerző Deák-Varga Dénes városunk főépítésze kiválóan ötvözi a kanizsai építészetről korábban megírtakat saját eddig publikálatlan gondolataival, fogalmaz meg több olyan egyéni véleményt, amelyre mások eddig nem hívták fel a figyelmet: újdonságokat tudhatunk meg például a zsinagóga stílusáról, a városunk területén állott középkori templomokról, vagy a lerombolt kanizsai vár lehetséges formájáról, mely már sokak fantáziáját megmozgatta. Most lehull a lepel ezekről is, miként sok más örökségünket képező építészeti alkotásról is, hogy felfedje minden szépségét és gazdagságát. E kötet az első átfogó monográfia, amely városunk építészetét a maga teljességében kívánja megragadni, hogy felhívja a figyelmét minden ez iránt érdeklődő polgárnak, akár a legfiatalabb korosztályokat, a tanuló ifjúságot is ideértve, hiszen közérthető és érdekes alkotás.

Köszönet ezért a szerzőnek, a kiadást felvállaló Városvédő Egyesületnek, a nyomdászoknak, és mindazoknak, akik munkája, segítsége nélkül e könyv nem jelenhetett volna meg. Tisztelt Olvasó! Önnek pedig kívánom, hogy lapozza, olvassa érdeklődéssel és a világot megismerni vágyó felfedezéssel e könyvet. Utazzon jól a kanizsai építészet univerzumában!

Dénes Sándor
Nagykanizsa Megyei Jogú Város polgármestere

1. Bevezetés

A magyar nyelv a városokat nagyságuk szerinti megkülönböztetésül „nagyváros”-okra és „kisváros”-okra osztja. Nagyvároson a mintegy százezer fő fölötti, míg kisvároson a körülbelül húsz ezer fő alatti városokat értjük. Azt a mintegy félszáz városunkat felölelő település-nagyságrendet azonban, ami a kettő között van - fenti logika mentén „középváros”-nak nevezhetnénk, bár e fogalmat így nemigen használjuk. Hazánk egyik legkarakteresebb ilyen „középvárosa” az ország délnyugati részén fekvő Nagykanizsa.

Nagykanizsa városépítészetének első rövid összefoglalását Barbarits Lajos „Nagykanizsa” c. könyve (1929) tartalmazza, továbbá a Nagykanizsa monográfia három kötete (1994, 2006, 2014) kimerítő részletességgel taglalja a város történetét, melyben a városépítés is hangsúlyos szerepet játszik. Ezen kívül Tarnóczky Attila helytörténetkutató 2009-től folyamatosan frissített, interneten található „Hol, mi? Kanizsai házak és lakói” című, Nagykanizsa utcáit-tereit és épületeit bemutató, színes leírásokkal és képekkel gazdagon illusztrált adatgyűjtése is rendkívüli forrásmunka. Továbbá más figyelemre méltó művek is gyarapították a város értékeiről fennálló ismereteket, mint pl. Dr. Szombath Tibor „Nagykanizsa régi képes levelezőlapokon” c. könyve (2010), vagy például a Városvédő Egyesület által 1979-ben útjára indított és immár 40 kötetet számláló Nagykanizsai Honismereti Füzetek sorozata.

Más városok példáit¹ követve jelen tanulmány megkísérli Nagykanizsa városépítésének és építészeti fejlődésének alakulását összefoglalni. A tanulmány nagymértékben támaszkodik az e téren fellelhető szakirodalomra, azonban egyrészt városunk építészetét egy önálló kötetben eddig még nem foglalták össze, másrészt akadnak olyan újabb, még sehol nem publikált felismerések is, amelyek tovább bővíthetik e nagy múltú város építészeti értékeiről alkotott képünket.

Ezúton is köszönet mondok mindazoknak, akik munkája hozzájárult e könyv megszületéséhez.

¹ Néhány példa:

Bereck Sándor: A kaposvári rendezett tanácsú város története és fejlődése (1928)

Zádor Mihály: Kaposvár (Műszaki Könyvkiadó, 1964)

Valkay Zoltán: Zenta építésze (Fórum Könyvkiadó, 2007)

2. Nagykanizsa területén talált őskori építmény

A jégkorszakot követően a fokozatosan ismét élhetővé váló Európa addig lakatlan belső területeire egyre újabb népcsoportok érkeztek délkelet felől. I.e. 5000 körül jelentek meg a Kárpát-medencében az első növénytermesztő-állattenyésztő népek. Az őskori épületek az évezredek során mind elpusztultak, egy jellegzetes alkotásuk – hatalmas körárkok formájában – azonban a legújabb korig fennmaradt.

A palini sportpályától északra a vasútvonal és a régi 74-es út által határolt területen tárta fel Tokai Zita Mária régész 2006-2007. évi ásataiban azt a körárkok-rendszert, ami a kormeghatározás szerint az angliai Stonehenge első periódusánál is idősebb.²

1. A palini körárkok-rendszer helyszínrajza

A késő-kőkori, kora rézkori lengyeli kultúra (i.e. 3900-2900) népének műve volt a három, nem teljesen szabályos, koncentrikusan elhelyezkedő körgyűrű, amely minden bizonnyal kultikus rendeltetésű helyet zárt körbe, bár pontosabb használati módját nem ismerjük. A védelmi funkció a sánc nélküli árkok esetében kizárható. Lehetséges, hogy a földművek a kultikus hely megjelölését, az égi istenek figyelmének felkeltését szolgálták. Hasonló törekvések számos őskori alkotáson tetten érhetők.

² Tokai Zita Mária: Nagykanizsa-Palin Anyagyerőhely (Régészeti kutatások Magyarországon, 2006, 236-237.)

A palini körárkok legnagyobb külső gyűrűjének átmérője mintegy 130-150 m, a legbelső kör átmérője 50 m. Az árkok szélessége helyenként elérte a 7 m-t, mélysége a 3 m-t. A legbelső körárkon 5, a középsőn 6 és a csak kétharmad részben megkutatható külső körárkon feltehetően 6 átjáró létezett, melyek közül néhányhoz „bástyaszerűen” kiugró kis kiugró körárok is tartozott. Az összesen mintegy 1000 folyóméter árok kiásása hozzávetőlegesen tízezer köbméter föld megmozgatását igényelhette, ami az őskori technikával – fa, kő és csont szerszámokkal – egy kis közösség részéről elképesztő fizikai teljesítmény lehetett.

A légifotózás segítségével egyre több őskori körárok vált ismertté, és még továbbiak felfedezése is várható. A hazai körárkok közül Baranya megyében 22, Zalában 7 (Balatonmagyaród, Becsehely, Bezeréd, Gétye, Sormás (2), Nagykanizsa), Somogyban és Vasban 3-3, Tolnában 2 ilyen lelőhely ismert, vagyis elterjedésük Baranya megyén kívül Zalában, itt is a megye keleti felén feltűnően sűrű, ami a körárkokat készítő nép e környéken való sűrű megtelepedését jelzi.³

E kiemelkedő kultúrtörténeti jelentőségű lelőhely homokdombját 2007-2008-ban az M7 autópálya építéséhez – az örökségvédelmi hatóság engedélyével (!) – elhordták, bár homokot bárhol másutt is bőven találhattak volna a környéken. Ezáltal óriási lehetőségtől esett el Nagykanizsa, ugyanis itt minden adott lett volna egy archeo-park létesítésével az ősi körárkok bemutatására és világraszóló kulturális-idegenforgalmi látványosság létrehozására könnyen megközelíthető helyen. E különleges kulturális örökség elpusztítása által a Nagykanizsát ért veszteség mértéke felbecsülhetetlen.

³ P. Barna Judit – Tokai Zita Mária – Eke István – Pásztor Emília: A késő-neolitikus körárkok kutatásának helyzete Zala megyében (Archeometriai Műhely 2015/XII/2.)

3. Nagykanizsa területének római kori építésze

A rómaiak az I. század legelején kebelezték be Pannóniát, ahol az őslakos népesség leigázott és behódolt része helyben maradhatott. A rómaiak Pannónia területén elsősorban a Duna-menti limes vonalán építkeztek intenzíven, a belső területeken csupán néhány városi jellegű települést (colonia, municipium, refugium) alapítottak (Savaria-Szombathely, Sopianae-Pécs, Gorsium-Tác, Scarbantia-Sopron, Salla-Zalalövő, Mogentiana-Mórichida, Poetovio-Ptuj, Valcum-Fenekpuszta). Ezenkívül helyenként a gazdagabb római előkelők, veterán katonai vezetők vidéki birtokközpontjai, úgynevezett villa-gazdaságok (villa rustica) is létesültek. A legismertebb pannóniai villagazdaság a Veszprémfajsz melletti Balácapusztán ma rekonstruálva látogatható.

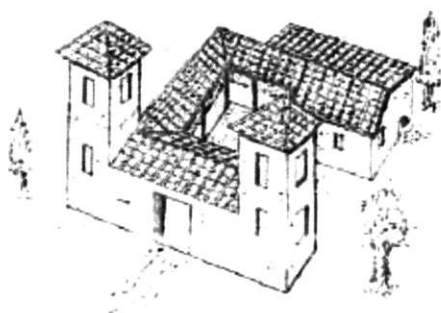
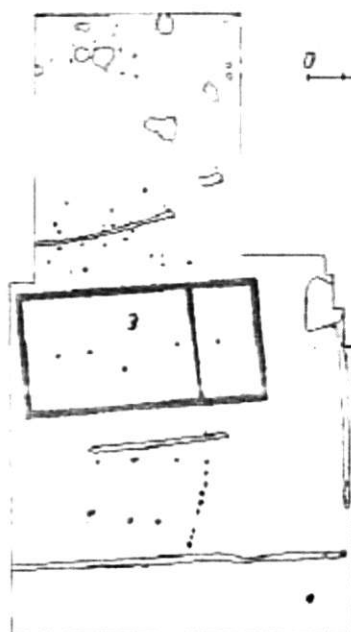
Dr. Horváth László régész 1979-81-ben az Inkey- vagy másként lazsnaki kápolnától északra a Magyar utca, az M7 autópálya és a lámpagyár iparvágánya által határolt területen egy római villagazdaság maradványait tárta fel, amely település korabeli latin neve sajnos nem ismert. Az ókori település megalapítását vélhetően már ekkor is az e környéken a folyón feltehetően meglévő átkelőhelynek köszönhetette. Az ásatási területen három kőépület alapfalait, körülötte pedig több földbe mélyített kis ház nyomait tárták fel. A három kőépület közül a legészakabbi volt a legnagyobb alapterületű, ennek északi részét a tereperózió miatt nem is sikerült megtalálni, azonban feltételezhető, hogy ez lehetett a birtok tulajdonosának palotája. A tőle 30-40 m-re délkeletre álló épületmaradványokból a korábban készült elvi rekonstrukció szerint egy átriumos villa létre következtek. Viszont a feltűnően vastag falú középső négyzetes alapfal alapján ez sokkal inkább egy őrtoronyzerű katonai építmény – burgus - lehetett, melynek szükségességét a Pannóniát gyakran feldúló ellenséges betörések indokolhatták. A távolabb, még délebbre állott nagyméretű, egyszerű téglalap alaprajzú épület pedig terménytárolásra szolgálhatott.

A római településtől nyugatra a Magyar utca nyugati oldalán, valamint az izzólámpagyár iparvágányától keletre emelkedő dombon Dr. Horváth László régész 1976-81 között, valamint 1990-ben nagy kiterjedésű római temetőket tárt fel. A Magyar utcai temető egyik érdekes lelete egy ókereszténynek tekintett téglasír volt. E sír fölötti mauzóleumot még a XVIII. század végén az I. katonai felmérés térképén is jelezték, vagyis – ha romosan is – de még felmenő falakkal állhatott, sajnos később mégis elbontották.⁴

A római település területét annak régészeti feltárása után ipari üzemekkel építették be (jelenleg a Hidrofilt Kft. és a Printec Kft. épületei állnak itt), így a római épületromok konzerválása és bemutatása végleg ellehetetlenült.

Bár régészeti leletek tanúsága szerint a rómaiakat követő népvándorlás-korában is lakott volt e vidék, e korból származó épület-maradványok eddig még nem kerültek felszínre Nagykanizsa területéről.

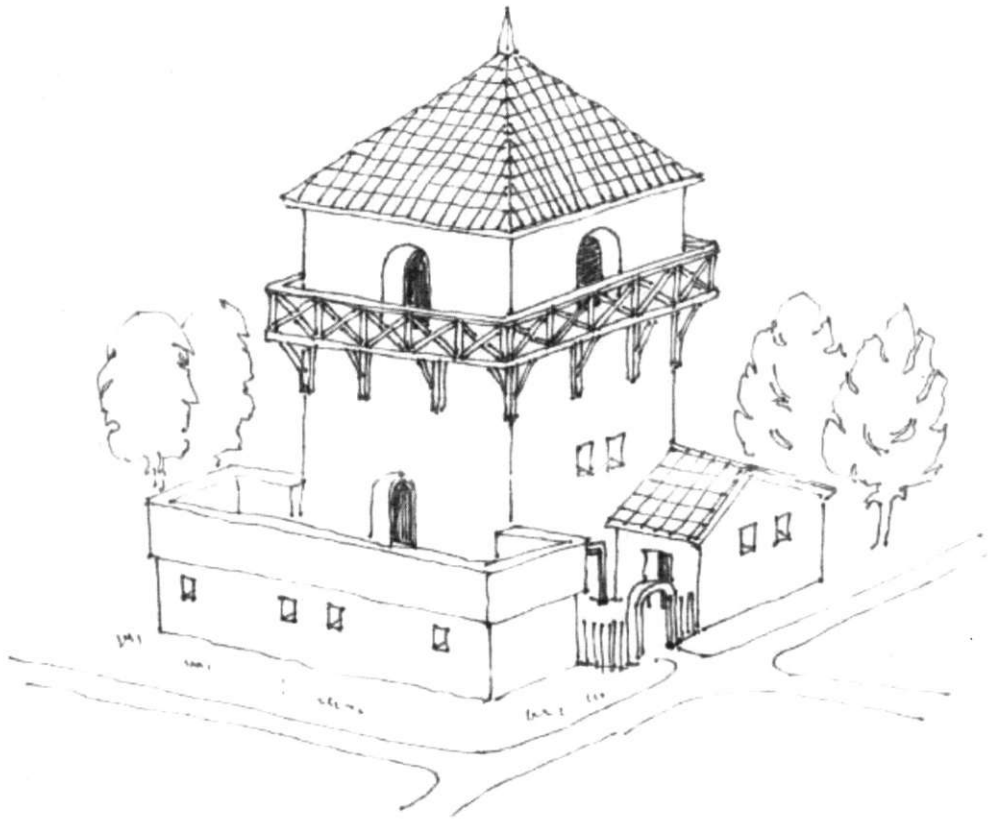
⁴ Nagykanizsa városi monográfia I/118, 122, 125.

A 2. számú,
sarkotornyos épület
rekonstrukciója

2. A lazsnaki római-kori ásatások

(Horváth László: Nagykanizsa és környékének fontosabb őskori és római kori régészeti lelőhelyei. Nagykanizsai Honismereti Füzetek 20 (1998))

3. Az ásatási helyszínrajz szerinti 2. sz. épület (örtorony) alternatív elvi rekonstrukciója

A Pannóniában élt rómaiak szobrász-művészetének magas színvonaláról árulkodik egy, a városunk területén előkerült szépen faragott római sírkő is, melyet most a Thúry György Múzeum gyűjteményében őriznek.

4. Kanizsa középkori építészete

4.1 Kanizsa település kialakulása

Kanizsa középkori település keletkezésének körülményeit homály fedi. A szláv eredetű „Kanizsa” jelentése „fejedelem”, tehát az avar-korban valamilyen vezéri birtok lehetett. Régebben úgy vélték, hogy Kanizsa neve a nőstényfarkas értelmű latin „canissa” szóból ered, ezt azonban a nyelvészek később cáfolták. A Kárpát-medencében több „Kanizsa” nevű település is található, részben magyarlakta vidékeken, részben pedig Horvátország szlavóniai részén, sőt a Kanizsával rokon értelmű és hangzású helynevek előfordulása szláv nyelvterületen rendkívül gyakori.⁵

A „Kanisa” földrajzi név környékünkön vízfolyás neveként bukkan fel legelőször 1193-ban, majd 1231-ben a mai Murakeresztúron állott Szent Kereszt egyházzal, 1236-ban pedig az újudvari johanniták birtokaival kapcsolatban. Kérdés, hogy a Kanizsa-folyó kapta-e a nevét a folyó menti Kanizsa nevű településről, vagy a már létező ilyen nevű településről nevezték el a vízfolyást – bár ez utóbbi tűnik a valószínűbbnek.⁶ Ebből kiindulva Kanizsa település „alapítását” akár a XI. századra vagy szláv eredetű neve alapján esetleg még jóval korábbi időkre is datálhatjuk, amikor még – a honfoglalás előtt – e vidéket szláv népek lakták.

Kanizsa település első írásos említése 1245-ből maradt fenn, midőn IV. Béla király Prinzes comesnek adományoz egy bizonyos Bille nevű földet, mely az oklevél szerint „terra Knysa” nevű földjével határos. A kutatók szerint a terra „föld” fogalom alatt már faluszerű település rejlik. Bille 1245. évi határleírása szerint északon a vajdai (Woiauocho) nemesek földjével, keleten Récsével, majd egy bizonyos Orbán földjével és erdejével, továbbá Péter fia Hercek földjével, délen a Zápolya-(Potyli-)patak, ezen túl van egy bizonyos Váró nevű föld, végül nyugaton Billei Domokos földjével, északnyugaton pedig Prinzes földjével határos.

Kanizsa első ismert birtokosa a fent említett Prinzes comes volt, aki 1257-ben a rokonaival, Juan bán atyjafiaival a fehérvári káptalan előtt egyezkedik Kanizsa birtokon. Kanizsa ekkor kelt birtokleírásában – amelyet itt a Szent Margit egyház után Szent Margit földnek neveznek - határaként említik északon a királyi utat (via Regis) illetve Potulen Gordun fiainak földjét, nyugaton a Kanizsa folyót (fluvius Kenesa), ebben egy malommal rendelkező szigetet (valószínűleg a későbbi középkori vár helye), ettől délre Kerekto falut (villa Kerekto), majd innen keletre egy „Gug” nevű földet. Potulen Gordon neve vélhetően Palin falu, sőt a Potyli-patak nevében is megőrződött. Prinzes (Prench) 1262-ben megvett Kanizsai Egyed (filii Egidii de Kanizsa) fiaitól egy bizonyos szigetet Kanizsán belül. Prinzes birtoka volt a Kanizsa melletti Lazsna (Lusok) is.⁷ Tehát Kanizsa az ország egyik legfontosabb „nemzetközi” kereskedelmi- és hadiútja mentén feküdt, melynek a folyón való itteni átkelőhelye miatt már ekkor kiemelkedhetett az átlagos falvak köréből.

⁵ Deák-Varga Dénes: Hová megy a gőzös (Nagykanizsa, 2014)

⁶ Nagykanizsa városi monográfia I/226.

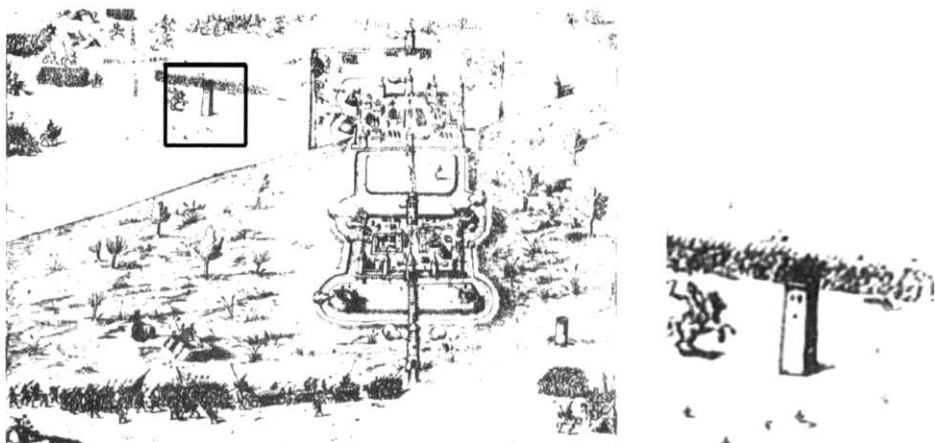
⁷ Nagykanizsa városi monográfia I/227.

4.2 Kanizsa Árpád-kori plébániatemploma, a Szent Margit rotunda

A Kanizsa-patak mocsárvilágán való középkori átkelőhely nem a mai Király és Vár utca nyomvonalán, hanem inkább a mai Garay utca (7. út) vonalában keresendő. Az itteni átjárónál (gázló vagy híd?) állhatott a kanizsai vám is. Kanizsa falu Árpád-kori központját is ezen átkelő keleti hídfője környékén kereshetjük.

Egyes kutatók szerint a középkori Szent Margit plébániatemplom a mai Dózsa György utca Magyar utcai torkolata környékén állhatott, itt ugyanis középkori temetkezések nyomai figyelhetők meg. Sajnos a templomról eddig régészeti bizonyítékok nem kerültek elő, és mivel a terület beépített, nem is igen kutatható. A Szent Margit templom vélhetően azonos azzal a kör alakú templommal (rotunda) ahova korabeli adatok szerint 1570

-ben az orosztzyi csatában elesett Thury György főkapitány holttestét temették el.⁸ A török kori városon kívül álló kerek templom rajza felfedezhető Georg Keller 1600 évi, Dominicus Custos 1601. évi, és ismeretlen mester 1698. évi Kanizsa váráról készített metszetén is, továbbá az 1664. évi várostrom térképén is. A Szent Margit plébániatemplom első említése 1257-ből származik, de valószínűleg már a tatárjárás előtt is állt, mivel Antiochiai Szent Margit tisztelete a XI-XII. században volt igazán népszerű, és a magyarországi rotundák többsége is a tatárjárás előtti időre datálható, - bár éppen a Dunántúl délnyugati részén több rotunda is - mint Kallósd, Bagod-Vitenyéd, Nagytótlak (Selo), Nagyatád-Boda - a tatárjárás után épültek. A kanizsai rotundát az 1664. évi várostrom-térkép kis körrel és „Sacellum vetus - Alte Capell” kétnyelvű felirattal rögzíti a vártól észak-keletre a mocsárvilág keleti oldalán a folyóval párhuzamosan haladó út mentén. A térképen látszik, hogy az ostromlók táborának északi sánca az Ördög-árokotól északra, kb. a mai Dózsa György utca vonalában húzódott, és ebből nyúlt ki egy ék alakú sánc-bővítmény, melynek északi csúcsát képezte a feltehetően őrtoronnyá átalakított rotunda. A térkép arányai alapján e rotunda helye a Magyar utca – Garay utca kereszteződésének környékén keresendő.

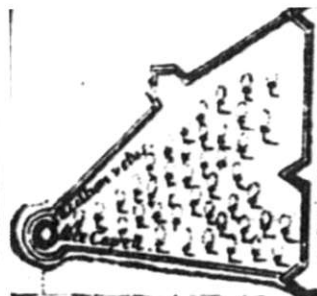
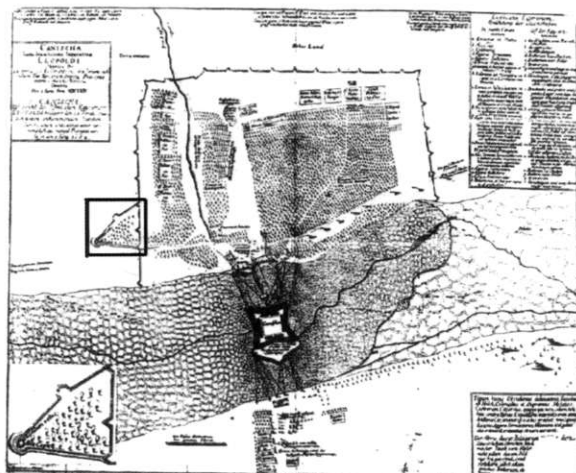

4.a., 4.b. A rotunda Georg Keller Kanizsa várát ábrázoló 1600 évi metszetén

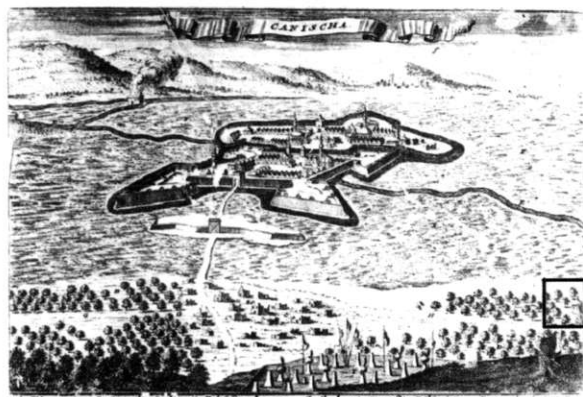
⁸ Méri István: A Kanizsai várásatás (53. o.)

5.a., 5.b. A rotunda Domenicus Custos 1601. évi Kanizsa ostromát ábrázoló metszeten

6.a., 6.b. A rotunda Kanizsa 1664. évi ostromának térképen

7.a., 7.b. A rotunda egy Kanizsát ábrázoló 1699. évi metszeten

4.3 A Boldogságos Szűz Mária ferences templom

Az Árpád-kori rotundák közül még a legnagyobbak is csak 8-10 m belső átmérővel rendelkeztek, így a késő-középkorban már kicsinek bizonyulhattak egy olyan virágzó mezőváros plébániatemploma céljára, mint Kanizsa. Valószínűleg Kanizsán is épült egy nagyobb templom a megnövekedett település híveinek befogadására. E templomra vonatkozóan kevés megbízható adatunk van, de feltehetően ez lehetett az a Szűz Mária templom (ecclesia eiusdem sancte Marie de Kanisa), melynek 1374-ben XI. Gergely pápa búcsúengedélyt adott. Arról is tudomásunk van, hogy Kanizsai János 1423-ban kapta meg V. Márton pápától a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt ferences kolostor építésének engedélyét. A névazonosság miatt felmerül, hogy a már meglévő templom mellé telepítették a ferences barátokat. Az 1493. évi urbárium Kanizsa területén említi a kolostort, és annak közelében egy szobrot.⁹ A szóban forgó szobor pedig a templom titulusa alapján valószínűleg egy Mária-szobor lehetett. Ez az adat azért is figyelemreméltó, mert Magyarország területéről igen kevés középkori köztéri szobor létezéséről van konkrét bizonyítékunk.

Kanizsát először egy 1409. évi oklevél említi mezővárosként (oppidum). A Szűz Mária - ferences – templom fekvése felveti annak gyanúját, hogy ennek környéken feltételezzük az 1493-ban és 1530-ban Kanizsa részeként említett Szombathely nevű városrészt, ami az ősi Kanizsa falunak a nagy hadiút mentén történő keleti irányú terjeszkedésével jöhetett létre. A Szombathely név a mezőváros szombati vásáraitra utal, miként Szombathely vagy Vasvár esetében is történt (ugyanis Vasvárnak is volt a középkorban egy Szombathely nevű városrésze).

A középkori ferences kolostor alapfalait a Garay utca északi oldalán, a GE üzem délkeleti sarkánál lévő gázfogadó mellett találta meg 2000 táján Dr. Vándor László régész, de az ásatást a nagynyomású gázvezeték közelsége miatt le kellett állítani, így éppen a templom alapjainak feltárása elmaradt. Fontos lenne az ásatások befejezése és a romok bemutatása a nagyközönség számára, miként ez számos más városban (pl. Zalaegerszeg, Veszprém, Vác, Szekszárd, Kecskemét, Gyula, Budakeszi, Bicske, stb.) – ahol az ilyesmit fontosnak tartják – látható.

4.4 A Szent Miklós kápolna

1402-ben egy Szent Miklós tiszteletére szentelt kápolnát is említenek Kanizsán, melynek IX. Bonifác pápa ugyancsak búcsút engedélyezett. E kápolnát illetően régészeti bizonyítékok nincsenek, helyét a kutatók valahol Kanizsa mezőváros központja környékén (a mai Magyar utca táján) feltételezték.¹⁰

Felmerül azonban a gyanú, hogy e kápolna mégis inkább a Kanizsától csak mintegy 5 km-re délre fekvő Szent-Miklós falu (most Miklósfalu városrész) kápolnája lehetett. Kanizsához való tartozása pedig úgy is érthető, hogy egyház-szervezetileg talán a kanizsai plébánia filiája volt. Kanizsa környékén a török kor végén, 1688-ban is említés történik egy pontosabban meg nem határozott fekvésű Szent Miklós templomról, mellyel kapcsolatban ismét csak ugyanerre az épületre gondolhatunk.¹¹

⁹ Nagykanizsa városi monográfia I/259-260.

¹⁰ Nagykanizsa városi monográfia I/234, 259

¹¹ Nagykanizsa városi monográfia II/299

4.5 Középkori falvak és templomaik Nagykanizsa mai közigazgatási területén

Aty a mai Sánc városrész területén feküdt. Már a XIII. sz. közepén említik. 1328. évi határleírása szerint a Zápolya (Potyli)-patak mellett feküdt, határos volt a Récséről Móríchelyre vezető úttal, a Bakónaki-patakkal és a somogyi Gyovad-nemzetség birtokával is. A XV. század közepére elnéptelenedett, már csak egyetlen jobbágy élt itt, róla Nagy András-házának is nevezték.¹²

Bagolya (az újkorban Bagola) legelőször 1294-ben bukkan fel, mint Aty falu szomszédja. Ekkor említik Szent Kozma és Damján tiszteletére szentelt templomát is. A XVI. század második felében a törökök többször feldúlták. 1593-ban már elhagyott faluhelyként írták össze.¹³ Bagola környékén nincs olyan ismert régészeti lelőhely, ami a középkori faluhelyet egyértelműsítene.

Besenyő település ősi múltra tekint vissza. A falut Szent István király a zalavári bencés apátságnak adományozta. 1335-ben az apátság megjáratta a falu határait, eszerint északról Péterfalva és And, keleten Csehi (elpusztult falvak Nagyrécsé határában), délen a Majolás-patak és a Szentpálról (Szentpál mezőváros volt a mai Iharosberény határában) Kanizsára vezető út mellett Aty, nyugaton a Bakónaki-patak. Ezek alapján a falu a mai Csónakázó-tó keleti oldalán fekehetett. 1564-től folyamatosan pusztul, 1593-ban elhagyott faluként írták össze.¹⁴

Bennek falu létre abból következtethetünk, hogy „Bunya” földrajzi nevek Miklósfától kelet-délkeletre (Bunyai-erdő, Bunyaaljai-rét) illetve Pogányszentpéter északnyugati részén (Bunyai-dűlő) fordulnak elő. E környéken a középkorban volt egy Benne vagy Bennek nevű falu a Bornemissza-család birtokai között.¹⁵ E falu a mai Miklósfától keletre a pogányszentpéteri határ környékén fekehetett.

Bille falu a Récsé és Kanizsa közti út közelében a Zápolya-(Potyli)-patak mindkét oldalán feküdt, délen Aty és Szentgyörgy területéig ért. Először 1245-ben még mint birtokot (terra) említik. Mindszent nevű templomáról 1264-ben szólnak. A falu egyházáról Billének, sőt a XV. században Mindszenthnek is nevezik. 1567-ben felégetett falunak mondják, 1578-93 között jórészt lakatlan. Templomát a XVI. sz. végén Kanizsa várához tartozó elő-várrá alakítják.¹⁶

Csákány falu első írásos említése 1299-ből maradt fenn, ekkor Gugmindszentével és Kerekítőval határosnak mondták. Egy 1423-évi oklevél szerint a Kanizsa-patak keleti partján feküdt. Később még többször említik, utoljára 1593-ban, mint Kanizsa és Mindszent közti elpusztult falut.¹⁷ Talán a MÁV NTE sportpályája és a szennyvíztisztító-telep között jelzett régészeti területen fekehetett. Nem tévesztendő össze a Somogy megye nyugati szélén fekvő Csákány községgel.

¹² Nagykanizsa városi monográfia I/267.

¹³ Nagykanizsa városi monográfia I/268.

¹⁴ Nagykanizsa városi monográfia I/268.

¹⁵ Csánki II/666

¹⁶ Nagykanizsa városi monográfia I/268-269.

¹⁷ Nagykanizsa városi monográfia I/267.

Cserfő nem volt önálló falu, de lakott birtok, szőlőhegy volt. 1453-ban írták le a határait, mint Vajda település részét. Szomszédos volt Bacónak faluval is.¹⁸

Fakos a középkorban Somogy vármegyéhez tartozott. 1307-ben említik először Falkos alakban. A XVI. sz. közepén pusztult el.¹⁹ A középkori falu helyét valószínűleg a Nagyfakostól keletre ismert régészeti lelőhely jelzi.

Gugmindszent falut 1299-ben említik. E falu a kutatók szerint Billéhez (Bille-Mindszenthhez) tartozhatott, vagy inkább egyház-szervezetileg tartozhatott Bille-Mindszent plébániájához. A falu neve is erre vall. Billétől délebbre a Potyli-patak alsóbb része mentén feketett, délen Szentgyörgy faluval volt határos.²⁰ Talán a mai Erdész utca délkeleti végén lévő régészeti lelőhely környékén feketett.

Gugmindszentszel kapcsolatban merül fel egy másik eltűnt Kanizsa környéki falu: Egyed, vagy Egyek lokalizálásának kérdése. az 1332-37. évi pápai tizedjegyzék szerint Egyed a középkorban jelentős – templomos - hely volt a Segesdi főesperességben (Egedus). Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában c. művében Somogy vármegyénél említ egy Egyek nevű falut 1406-ban a Berzencei család birtokai között: „... *Sand, Inke, Déd, Lepled, Egyek, Mindszent, Tikos, Sávoly, ...*”, míg 1474 táján a Páti Török család birtokai között „*Egyek, Mindszent és Mátésfalva*” helységekben bírt részeit zálogba adja, 1486-ban pedig a Bornemissza családnál találjuk többek között: „... *Közép-Tikos, Egyek, Mindszent, Sand, ...*” majd 1488-ban „...*Közép-Tikos, Gárdos, Benne, Sand, Egyek és Mindszent*” birtokokat.²¹ Ezek alapján Egyek talán Nagykanizsa közigazgatási területén feküdt. Lokalizálása azért nehéz, mivel sajnos ma már földrajzi helynevek nem őrzik az emlékét, a vele együtt említett helységek pedig elég nagy területen szóródnak. Gyanús Egyek közelében Sand, Bennek (Bunya) és Mindszent szereplése. Felmerül a gyanú, hogy Gugmindszente és a később fekvése szerint e tájon kereshető Egyed vagy Egyek falu esetleg azonosak lehetnek. Ugyanis „Egyek” kora-középkori írásmódja akár „Gug” alakban is történhetett. Gug egyébként sem jelentéssel bíró szó, Egyed viszont ismert keresztnév a középkorban. (Szent Egyed tiszteletét a Saint-Gillesből érkezett francia bencés szerzetesek honosították meg nálunk Somogyváron a XI. sz. végén.) Ha Egyek/Egyed és Gugmindszente azonos települések, úgy Gug-Mindszent is templomos hely lehetett, és Bille-Mindszentszel való névrokonságuk nem egyazon templomra, csak azonos titulusú templomra utal.²²

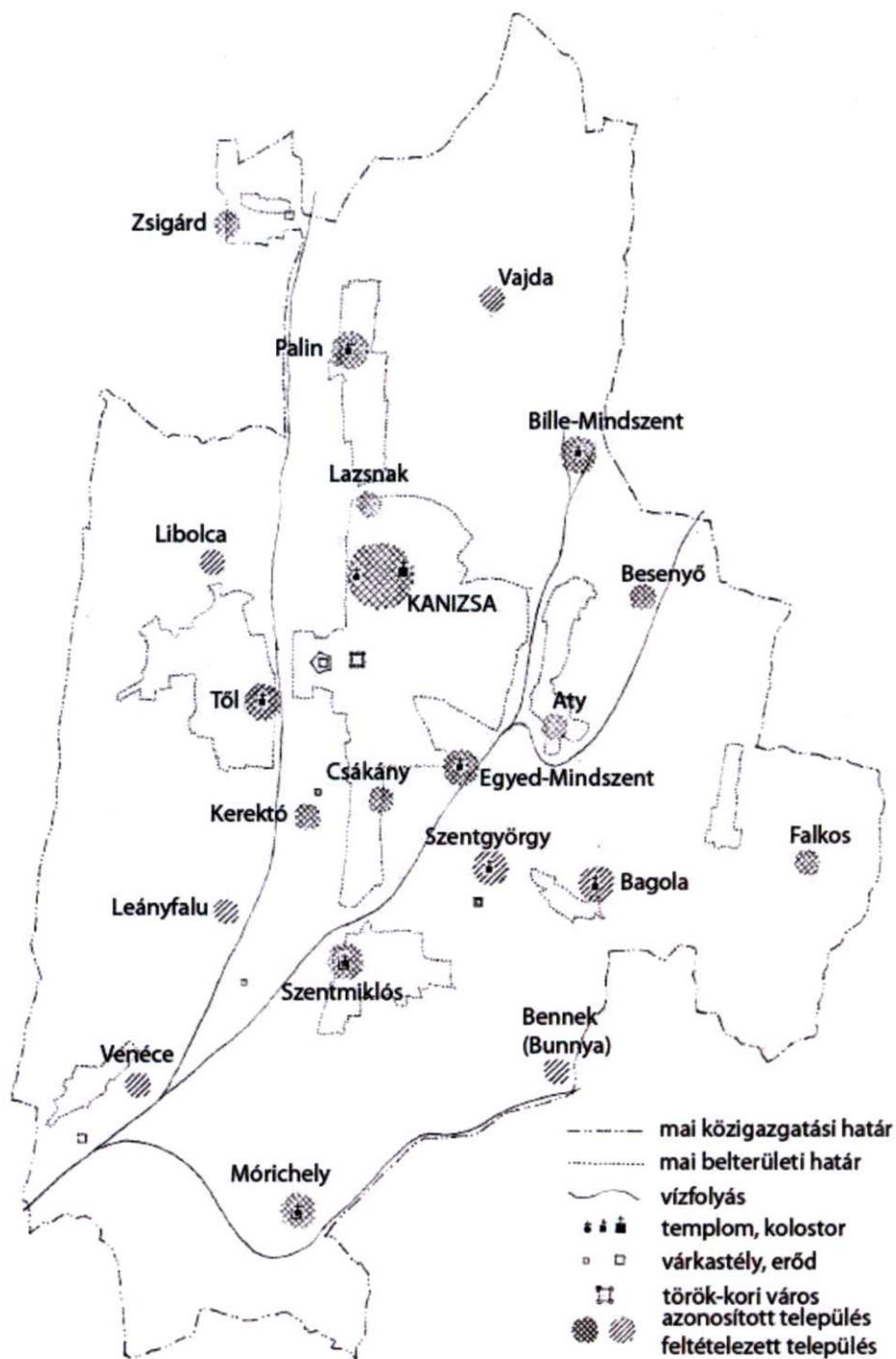
¹⁸ Nagykanizsa városi monográfia I/270.

¹⁹ Nagykanizsa városi monográfia I/269.

²⁰ Nagykanizsa városi monográfia I/269.

²¹ Csánki II/664, 666, 701

²² A szerző megjegyzése

8. ábra
Középkorban fennállt települések Nagykanizsa mai közigazgatási területén

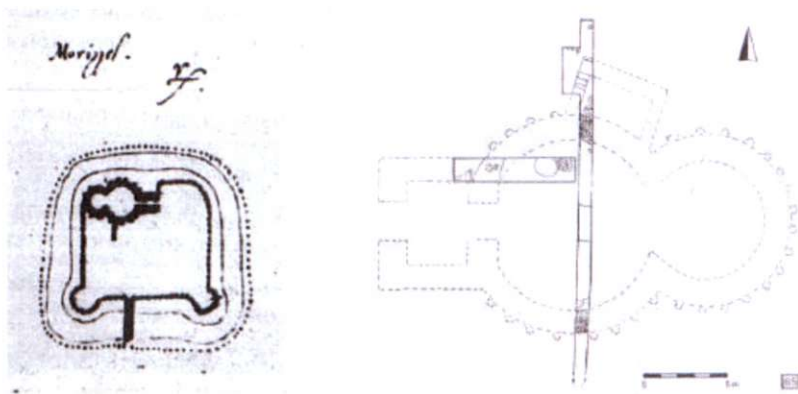
Kerektó neve 1257-ben bukkan fel először a Kanizsa-folyó mellett. 1299-ben Csákánnyal és Gugmindszenttel határosnak mondják. Mindig Leányfaluvall és Csákánnyal együtt említik. 1323-ban szólnak róla utoljára Kanizsa vár tartozékaként.²³ Kiskanizsától délre a mai repülőtér környékén feketett.

Lazsnak falu először 1262-ben tűnik fel, majd 1323-ban szerepel Kanizsa várának tartozékai között, ezután azonban hallgatnak róla a források, talán mivel elnéptelenedett. A falu helyét a Magyar utcai Inkey-kápolna környékén kereshetjük.

Leányfalu először 1323-ban szerepel a Kanizsai vár tartozékai között. Ekkor együtt említik Pink faluvall, amit Leányfaluvall is neveznek. 1493-ban már pusztaként írnak róla. Helyét a kutatók a Kanizsától délre lévő mocsarak egyik szigetén határozták meg.²⁴ Valószínűbb azonban, hogy a falu a mai Kiskanizsától délre a lakhatóbb szárazulaton feküdt, és csak a Leányvár nevű török kori kis erődítmény állt a mocsárvilág közepén lévő szigeten.

Libolca falu a volt kiskanizsai lőtér környékén feküdt, a Kanizsaiak 1357-ben szerezték meg, 1530-ban már pusztá.²⁵

Mórichely első említése 1276-ból maradt fenn. Plébániás, templomos falu volt, az 1332-37 évi pápai tizedjegyzékben is szerepel. Mórichely 1593-ban már elpusztult hely,²⁶ többé nem települt újra, nevét ma már csak egy pusztá, egy halastó és egy szőlőhegy őrzi. Árpád-kori eredetű temploma körtemplom volt, ezt Giulio Turco 1569. évi várfelméréséből tudjuk. E templomot az 1560-as években palánkkal megerősítették, de az 1570-es években lerombolták. A templom helyét 1978-ban sikerült azonosítani a lizsói-jankapusztai útágazás közelében.²⁷ Turco rajza szerint a körtemplom hajóját kívülről kilenc, háromnegyed-köríves szentélyét pedig hat tömzsi támpillér támasztotta meg.

9.a., 9.b.

Mórichely G. Turco által készített várfelmérési rajza és Vándor László ásátási alaprajza

²³ Nagykanizsa városi monográfia I/269.

²⁴ Nagykanizsa városi monográfia I/269.

²⁵ Nagykanizsa városi monográfia I/260.

²⁶ Nagykanizsa városi monográfia I/269.

²⁷ Valter Ilona: Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon 95, 243.

Azonban furcsa lenne román-kori templomnál támpillérekre gyanakodni, valószínűbb, hogy az olasz mérnök a homlokzatok lizénáit (a falsíkból kiugró díszítő jellegű függőleges falsávok) kívánta jelezni. Hasonló falsávok láthatók pl. Kallósd, Tótlak, Bagod, Kiszombor, Karcsa, Gerény vagy Süvéte rotundáin is.

E templom csekély maradványai dacára is kimagasló építészettörténeti jelentőséggel bír: egyrészt a kései délnyugat-dunántúli (Kallósd, Bagod, Tótlak) rotundák csoportját gazdagítja, másrészt pedig az egyetlen olyan középkori magyar rotunda, mely toronnyal rendelkezett. Léte pedig ékes bizonyíték arra, hogy Zala megyében milyen sűrűn álltak az Árpád-korban körtemplomok.²⁸

A történelmi Magyarország területén bizonyítottan létezett nagyszámú kerek templom, valamint Árpád-kori építészetünk számos más maradványa is határozottan a Kaukázus-vidék építészetével mutat rokonságot, ez pedig több más tényező mellett markáns bizonyíték arra, hogy népünk őshazáját nem a finn-ugor elmélet szerinti helyen, hanem a Kaukázus északi lejtőin – Szkítiában - kellene keresnünk, miként ezt Anonymus is leírta.²⁹ A magyar rotundák tanulmányozása szempontjából nagy jelentőségű tény, hogy a kanizsai Szent Margit és a mórchelyi rotunda révén Nagykanizsa területén két középkori kerek templom hajdani létéről tudunk.

Pamlény /Palin/ faluról már 1193-ból értesülünk, midőn Újudvar szomszédai között sorolták fel. Szent Márton tiszteletére szentelt templomát 1325-ben említik. 1566-ban a török felégeti a falut, ettől kezdve több pusztítás éri. 1593-ban pusztaként említik, de 1598-ban újjáépül, de a XVII. sz. elején teljesen elpusztul.³⁰ A középkori település temploma a régészek sejtése szerint a mai palini általános iskolától (volt Inkey-kastély) északra emelkedő dombon állott.

Szentgyörgy (más néven **Kisfalud**) településről 1333-ban van először adatunk. A falut korábban Kisfaludnak hívták, majd templomáról később Szent-Györgynek is nevezték. 1480. táján a bajnai Both testvérek e falu mellett építik fel várkastélyukat. A török többször is lerombolta a falut, végleg 1600-ban pusztult el.³¹

Szentmiklós /Szezlak/ neve 1278-ban tűnik fel nemesi előnévként. A falu nevét valószínűleg temploma védőszentjéről kapta, melynek helyét a mai temetődombon határozták meg a régészek. E templom vélhetően azonos az 1402-ben említett kanizsai Szent Miklós kápolnával. A falu temploma körül palánkvárat építettek 1578-79-ben a lerombolt szentgyörgyi és mórchelyi várak helyett. A falut a török többször felégette, 1593-ban már teljesen elhagyott.³² Romos középkori templomát a XVIII. században felújították, és egy ideig még használták, majd mégis lebontották.

Től (Twl) a mai Kiskanizsa helyén feküdt. Kései alapítású falu, a Kanizsai család telepíthette be. 1423-ban említik először Szent Bertalan nevű kápolnája kapcsán. A kápolna helyét a Pivári utcában talált középkori sírok környékén kereshetjük.

²⁸ Keszthely, Kallósd, Bagod, Letenye, Nemesbük, Nagykanizsa (2 db), továbbá esetleg Vasboldogasszony és Zalaegerszeg-Ola.

²⁹ Deák-Varga Dénes: Nagykanizsa középkori rotundái – A rotunda építészet gyökerei (Nagykanizsai Honismereti Füzetek 38.)

³⁰ Nagykanizsa városi monográfia I/269.

³¹ Nagykanizsa városi monográfia I/269-270.

³² Nagykanizsa városi monográfia I/270.

Vajda (*Wyuoda*) falu első említése Újudvar 1193. évi határbejárásából való. 1308-ban Bille mellett **Nagy- és Kis-Vajda** falut említenek, melyek Récsével is határosak. 1566-ban elpusztult, de újjáépült. 1593-ban részben pusztaként szerepel.³³

Venéce 1323-tól a Kanizsai család birtokában van. 1423. évi említése szerint Töl falutól délre feküdt. A falu nevét Velencéről (olaszul Venézia, Venice) kaphatta és feltehetően a Buda és Velence között utazó itáliai kereskedők egyik állomáshelye lehetett, miként a Velencei-tó melletti Velence község is. Az urbáriumokban mindig Töllel, Csákánnyal és Leányfaluvall együtt fordul elő. Utolsó említése 1563-ból maradt fenn. A falu pontos fekvése nem ismert, a kutatók az újkori Bajcsa középkori elődjének tekintik.³⁴

Zsigárd csak 1460-ban jelenik meg a Kanizsai család birtokaként. 1593-ra elpusztult. A régészeti nyomok szerint nem a mai Zsigárdpuszta (Palintól nyugatra Homokkomárom közigazgatási területén) helyén, hanem a mai Korpavár városrésztől délnyugatra, annak közelében feküdt.³⁵

Összefoglalóan megállapítható, hogy a középkorban Kanizsa környékén sűrű, aprófalvas településhálózat létezett. A mezőváros népességszámára nincsenek adatok, de tudjuk, hogy 1530-ban Kanizsán 68 negyedtelek és 2 új telek, a Kanizsához tartozó Szombathely városrészben pedig további 65 negyedtelek létezett. Ha negyedtelkenként egy-egy 8-10 fős családdal számolunk, úgy kb. 1000-1300 fős mezővárosi népességet feltételezhetünk itt, ami tekintélyes településre vall.

A fenti 21 középkori település épületeiből a Kanizsát sújtó másfél évszázados török pusztítás miatt egy sem maradt fenn. Csekély falmaradványok jelzik a néhai Botszentgyörgy várát, Kanizsa vára és a ferences kolostor alapjai pedig a föld alatt rejtőznek. Az elpusztult falusi templomokat a környékbeli Becsehely-polai, somogybükkösi, vagy szenyéri középkori eredetű templomok alapján próbálhatjuk meg képzeletünkben rekonstruálni.

10.a., 10.b., 10.c.

Becsehely-Pola, Somogybükkösd és Szenyér középkori temploma

³³ Nagykanizsa városi monográfia I/270.

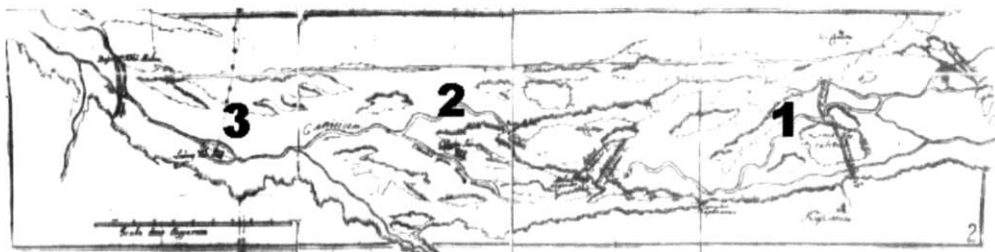
³⁴ Nagykanizsa városi monográfia I/270.

³⁵ Nagykanizsa városi monográfia I/270-271.

4.6 Kanizsaszeg vára

1296-ban új birtokos jelent meg Kanizsa környékén Kanizsaszegi Eynard (Aynard) comes személyében. Őt tekintik a kutatók a későbbi oklevelekben felbukkanó Kanizsaszeg vár építőjének.³⁶ A XIII. sz. végén az ország egyik leghatalmasabb főurává „kiskirályává” vált Kőszegi Henrik, aki a Dunántúlon rövid idő alatt hatalmas birtokot szerzett magának nagyrészt erőszakkal. Így a XIV. sz. elején már Kanizsaszeg várát is a Kőszegiek birtokában találjuk, melynek várnagya Osl nembeli Lőrinc volt. A királyi hatalom megerősödésével sok szerviensi fellázadt korábbi ura ellen, és a király oldalára állt. Így tett Lőrinc várnagy is, aki a király pártján harcolva valószínűleg 1319-ben elfoglalta Kanizsaszeg várát a Kőszegiektől, majd ezt Károly Róberttől 1323-ban adományként meg is kapta, így felvehette a „Kanizsai” előnevet. E vár egyes feltételezések szerint nem a későbbi Kanizsaiak által épített vár helyén, hanem attól délre, a mai vasútállomástól nyugatra fekvő szigeten lévő várhelyen állhatott. Kanizsaszeget egyébként a középkorban Kerekítő és Csákány falu mellettinek mondják. E vár maradványai mára eltűntek, bár Halis István 1917-ben még e környéken látható falakról szól.³⁷

Régészeti kutatások híján azonban óvatosan kell kezelnünk fenti lokalizálást, ugyanis lehet találni ellenérveket is. Kanizsa várától (a mai Vár utca) délre egy kis erőd ugyanis a török korban is állt, ezt bizonyítja Mikoviny Sámuel 1740. táján készített térképe is, melyen Kanizsa várhelyétől (Locus Fortalitum) délre „Csákán Sánc”, míg távolabb „Leány Vár” felirattal egy-egy elővár látható. Azaz a Halis által látott erődítmény a Csákány sánc nevű török-kori elővár lehetett, és nincs bizonyíték arra, hogy ez azonos az eltűnt Kanizsaszeg várával.

11. Várak Mikoviny Sámuel térképén: 1: Kanizsa, 2: Csákány sánc, 3: Leányvár

Továbbá megválaszolatlan, hogy Kanizsai Lőrinc milyen okból épített volna magának új helyen várát Kanizsaszegtől mintegy másfél km-re északra, és ha mégis épített, akkor a régi Kanizsaszeg vára hová tűnt, miért nem említik soha többé. Egy vár e korban jelentős értéket képezett, azt ok nélkül nem bontották volna le vagy hagyták volna üresen. Valószínűbbnek látszik, hogy Kanizsa várát a régi Kanizsaszeg várának átalakításával és bővítésével építették ki, erre a következő fejezetben bemutatott egyéb jel is utal.

Kanizsaszeg helynév maga is beszédes. A helynevekben előforduló „szeg” folyók, mocsarak völgyébe, illetve lapályra félszigetszerűen benyúló magasabb terepalakulatra utal. Bár pontosan nem ismerjük a középkori terepviszonyokat, elképzelhető, hogy a

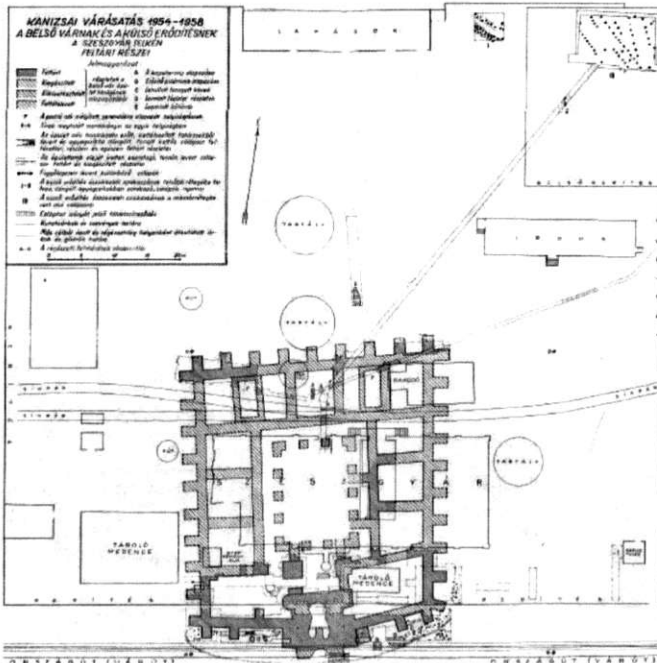
³⁶ Nagykanizsa városi monográfia I/229.

³⁷ Nagykanizsa városi monográfia I/235.

szigeten állónak mondott Kanizsa vára is egy kelet felől félsziget-szerűen a mocsárba beékelődő „szegen” állt. Zalában különösen sok „szeg” végződésű településnév ismert: Zalaegerszeg, Kustánszeg, Milejszeg, Pálfiszeg, sőt még Nagykanizsa környékén is találkozunk velük: Zalasárszeg, Kollátszeg (Murakeresztúr része), Almaszeg (elpusztult falu Homokkomárom mellett), de a Kárpát-medencében másutt is bőven találhatók (Szeged, Szegvár, Szeghalom, Diószeg, Bodrogszegi, Ipolyszög, Garamszeg, Dunaszeg, stb.)

4.7 Kanizsa vára

A XIV. század elejétől kezdve a Kanizsai család egyre nagyobb szerepet játszott az ország politikai életében, miközben mind több birtokra tettek szert. Országos szereplésüknek a Zsigmond elleni 1403. évi lázadásuk vetett véget, de birtokaikat ezután is megtarthatták. Bár egyértelmű adatok nincsenek, a kor divatjának megfelelő négyszögű, zárt belső udvaros várkastélyuk elkészültét a kutatók 1393-ra teszik, midőn Zsigmond király már Kanizsa várában köszöntötte az újévet.³⁸ E várkastély vált később a török elleni híres erődítmény magjává. A vár egy mocsarak által védett szigeten épült. A mocsár-várak – mint pl. Szigetvár, Kaposvár, Simontornya, Sárvár - védhetőbbek voltak, mint a dombokon-hegyeken épült várak.

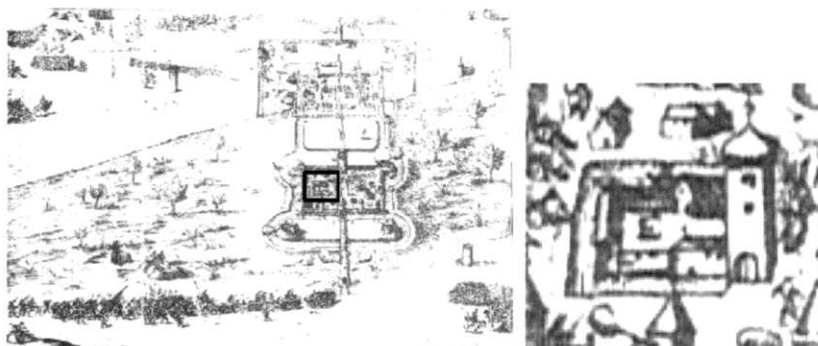
12. Kanizsa vára Méri István ásátási alaprajza szerint

Kanizsa várát a töröktől való visszafoglalása után 1702-ben felrobbantották, építőanyagát pedig elhordták az új építkezésekhez. Így a középkori várkastély formájáról csak a török kori metszetekről és Méri István 1954. évi ásátási alaprajzából

³⁸ Nagykanizsa városi monográfia I/255.

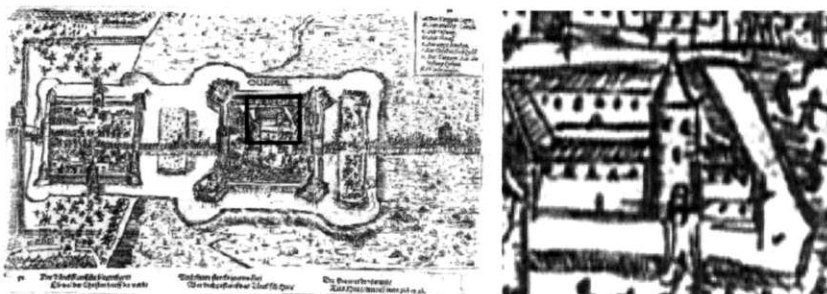
alkothatunk képet.³⁹ Méri azonban a századfordulón az ide épült szeszgyár miatt csak a várkastély kisebb részének maradványait tárta fel, a többi csupán elvi kiegészítés. Rajza szerint a nem teljesen szabályos vár befoglaló mérete 36 x 38 m. A várkastély minden bizonnyal emeletes volt, zárt belső udvarát körben árkados, illetve az emeleten nyitott loggiás folyosók keretezhették, miként Ozora várán ma is látható. Jellegzetessége még a várnak, hogy kívül sűrűn sorakozó támpillérek támasztották meg a falait a boltozatos helyiségek oldalnyomása miatt.

A vár egy, a déli homlokzat elé kiugró nagyméretű kaputoronnyal rendelkezett, hasonlóan Sárvár, Lendva vagy Borostyánkő várához. Sokan ma is négy saroktornyosnak képzelik, sőt ábrázolják is e várat más analógiák (Diósgyőr, Várpalota, Kismarton, Pozsony, Fogaras, stb.) alapján. A saroktornyos-vár hipotézisnek azonban Méri ásatási alaprajzán kívül az 1572. évi Ferabosco-féle erődítmény-terv is (bár ez a várnégyszög szabálytalanságait nem érzékeltette) ellentmond. Sőt a helyszín ismeretében készült török kori ábrázolások szerint is csupán egy déli tornya volt csak a várnak, ez látszik az 1600. évi Georg Keller-féle, és az 1601. évi Zimmermann-féle metszeten is.

13.a., 13.b.

Kanizsa vára és a várkastély kinagyítása Georg Keller metszeten

14.a., 14.b.

Kanizsa vára és a várkastély kinagyítása Zimmermann metszeten

Kanizsa várkastélyának alaprajzát nézve akad még egy furcsaság, amivel a kutatók eddig nemigen foglalkoztak, nevezetesen, hogy az egyébként szabályos négyszögű épület déli oldala szabálytalan, a kaputoronnytól nyugatra és keletre lévő palotaszárny nem egyenes vonalú, a déli szárny keleti fele a derékszögű koordináta-rendszerrel eltér és a két falszakasz mintegy 15-20°-os szöveget zár be. Egy teljesen újonnan alapított vár

³⁹ Méri István: A kanizsai városatás (2. ábra)

esetében ezt igen nehéz bármivel is indokolni, még terep-viszonyokkal sem, hiszen azt könnyen kiegyengethették volna. Valószínűbbnek tűnik, hogy a délkeleti szárny – talán a kaputoronnyal, mint egy korábbi lakótoronnyal együtt – a várnégyszög kiépítése idején már meglévő adottság volt, és ehhez bővítették a négyszögű vár többi részét. E „szabálytalan” épületszárny pedig talán Kanizsaszeg várának meglévő adottságként kezelt részét rejti. Ez nem lenne meglepő, hiszen középkori váraink jellemzően több építési periódusban alakultak ki.

Kanizsa várát már a török időkben, maradványait pedig a török kiűzése után lebontották és anyagát elhordták, ráadásul éppen a helyére épült a XIX. század végén a szeszgyár épülettömbje. A várkastély alapfalainak bemutatására az utca és a gyárépület előkertje területén azonban még mindig lehetőség nyílna. A többször fölvetett nagyobb léptékű rekonstrukció azonban csak a volt szeszgyár épületének elbontása esetén lenne elképzelhető.

4.8 Botszentgyörgy várkastélya

A Kanizsától délkeletre fekvő Szent-György falut már a XIII. században említik a Szentgyörgyi-család birtokában. A család utolsó férfi tagja Csapi András volt, aki halála előtt királyi engedéllyel birtokait leányaira hagyta. Apollónia nevű leánya Bajnai Both Jánoshoz ment férjhez, aki nemsokára a többi leány örökségét is megszerezte testvérel, Andrással együtt. A Both-testvérek Mátyás király uralkodása idején – mint a király hűséges hívei – emelkedtek országos méltóságokra, és vágtak bele egy rangjukhoz illő rezidencia építésébe. A várépítésre Mátyás király 1480-ban adott engedélyt, a várkastély az ezt követő években épülhetett ki, valószínűleg nem is egy ütemben, ugyanis alaprajza – bár hozzávetőleg négyzetes - mégsem szabályos. Az 1538-ban kelt osztálylevélben részletesen leírták a várkastély helyiségeit sőt berendezését, vagyontárgyait is. A XVI. század közepétől egyre sűrűbben portyáztak a törökök a vidéken, ezért a várat külső palánkkal is megerősítették. 1563-ban még a Both család birtokolta a várat. 1566-ban Both Gáspár vezetésével sikerrel vertek vissza egy török támadást. Ezután Tahy Ferenc főkapitány ide is állított királyi zsoldon lévő őrséget. 1569-ből maradt fenn Giulio Turco olasz hadmérnök váralaprajza. 1575-ben a török újabb kísérletet tett a vár elfoglalására – sikertelenül. 1577-ben új védelmi stratégia mentén felépítették a szentmihályi erődöt, ezután pedig a botszentgyörgyit felrobbantották, nehogy a törökök használatba vehesse. A török kiűzése után a várkastély falai még jelentős magasságig álltak, egy 1864. évi kataszteri térkép rajzolója a várromok nézetét megörökítette. A népnyelv által Romlottvárnak nevezett romok a legújabb korban a kanizsaiak kedvelt kirándulóhelyévé váltak. A romok alapos régészeti kutatása 1987-89 között történt, amit rom-konzerválások követtek.⁴⁰ Itt illik megemlékezni Dr. Cseke Ferenc tanár úrnak a romok helyreállítása érdekében társadalmi munkában kifejtett fáradhatatlan szervező-munkájáról, valamint a vár javára felajánlott hagyatékáról. A vár helyreállítására 2003-ban készült tanulmányterv, mely alapja lehet a vár helyreállításának.⁴¹

⁴⁰ Dr. Vándor László: Botszentgyörgy vára (Nagykanizsai honismereti füzetek 9. 1995)

⁴¹ Carus Bt. (tervező: Szekér György): Nagykanizsa „Romlottvár” állagvédelmi és hasznosítási dokumentáció 2001-2003.

közepén készült kora-barokk alkotás. A középkorban készített oszlopon álló szentek is ehhez hasonló arányúak lehettek, csak éppen gótikus stílusban készíthették őket. Más európai országokban, pl. Itáliában maradtak fenn középkori köztéri szobor- emlékek is.

A csepregi Mária-oszlop (1650 körül) /internet/

5. Kanizsa török-kori építészet

5.1 A XVI. századi erődített mezőváros

A mohácsi vésztől a század közepéig a törökök csak nagyobb hadjárataik idején jutottak el a Dunántúl nyugati részeibe, de az 1555. évi hadjárat során Somogy vármegye jelentős részét meghódították, és Kanizsa közelébe férkőztek. 1566-ra már csak Szigetvár vára állta útját a törökök nyugati irányú terjeszkedésének, de Szigetvár elestével e szerep Kanizsa várára hárult. Bár az 1567. évi drinápolyi béke értelmében a két szemben álló nagyhatalom között fegyvernagyvárságnak kellett volna lenni, Kanizsa környékén a török portyák ezután is szinte mindennaposak voltak. A behódolás kiereszkölése céljából a törökök különösen kegyetlenül jártak el, megölve, elhurcolva mindenkit, akit értek, és felégetve, lerombolva minden értéket. Jellemző, hogy a hamarabb behódolt baranyai-somogyi részekben sűrűbben maradtak fenn középkori eredetű építmények, mint Kanizsa környékén.

A vártól távolabb fekvő Kanizsa települést először 1546-47 táján dúlták fel a törökök, ugyanis az 1548. évi összeírás szerint minden háza a tűzvész után épült. A történészek szerint a vár melletti új, palánkkal körülvett város kiépítése 1550 körül történhetett. Ekkoriban a dicális összeírások Belső- és Külső-Kanizsát említik.⁴² Belső-Kanizsa nyilván a korabeli ábrázolásokból is ismert, a vártól keletre kiépített palánkfalal körülvett város volt, Külső-Kanizsán pedig az ettől északra fekvő középkori eredetű települést érthetjük. Azt a feltevést azonban, hogy a középkori mezőváros egy része is a mai Erzsébet tér környékéig ért volna, régészetileg mindeddig nem sikerült bizonyítani. Amíg a középkori ferences kolostor alapjait a GE környékén 2000-ben fel nem tárták, azt feltételezték, hogy a középkori ferences kolostor is a török kori erődített város területén állhatott.⁴³

Valószínű, hogy a falakkal övezett város teljesen új alapítás volt Kanizsa és környékének az addigi támadásokat túlélt lakossága számára. E gyakorlat tipikusnak is tekinthető: hasonló történt például Szigetvár, Kaposvár, Babócsa, esetében is. Szigetváron a vártól délre két részből álló, falakkal körülvett várost építettek, bár itt a középkori település helyén történt a városépítés. Kaposvár vára mellett azonban Kanizsához hasonlóan a mohácsi vész előtt nem létezett semmiféle település, mindkét helyen a török támadások miatt épült ki egy falakkal kerített város a civil lakosság védelmére.

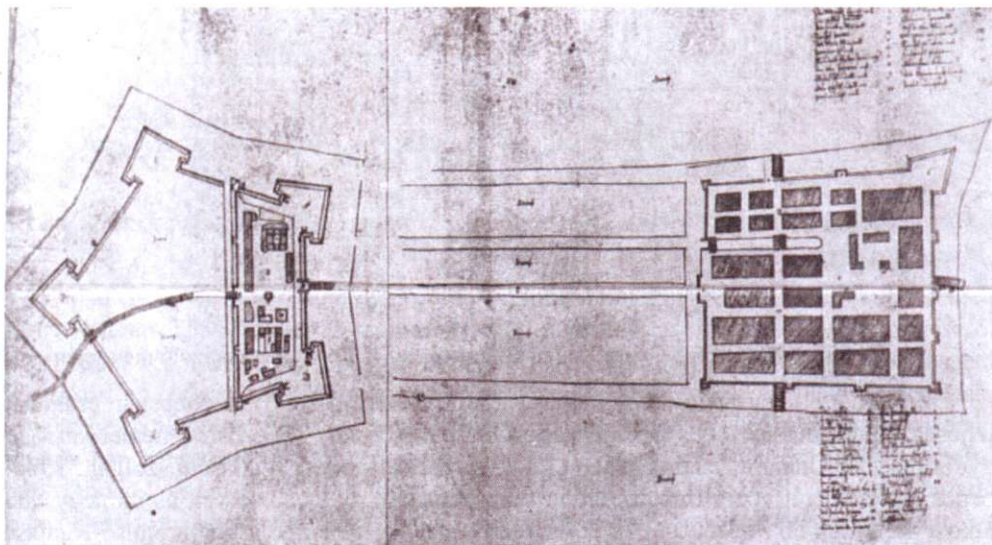
A Bécsi Hadilevéltárban őrzött, az erődített Kanizsa mezőváros XVI. századi alaprajza⁴⁴ szerint a palánkfalal övezett mezőváros pontosan a vártól keletre, a Kanizsa-folyó mocsaras partjának keleti szélén helyezkedett el. A város alaprajza majdnem szabályos négyzet volt, az északkeleti sarkon egy kiugró ó-olasz bástyával, a falak mentén több kisebb torony magasodott. A városnak négy kapuja volt a négy égtáj felé. A nyugati kaputól a vár felé a mocsáron keresztül földtöltésre épített út vezetett. A városfalakat körben vizesárok övezte. A vizesárkok a vár irányába a mocsáron keresztül is folytatódtak, talán mivel a mocsár aszályos időben kiszáradhatott, és a várhoz vezető

⁴² Nagykanizsa városi monográfia I/291.

⁴³ Nagykanizsa városi monográfia I/336.

⁴⁴ Nagykanizsa városi monográfia I/256. 11. kép

út védelmére szükség volt a vizesárokra is. Sőt még egy, a két szélsővel párhuzamos harmadik vizesárok is létezett a várhoz vezető úttól északra, amely a város közepéig nyúlt. Ennek szerepe a csónakkal való közlekedés megoldása lehetett a város és a vár között.

17. Kanizsa XVI. századi várának és erődített városának alaprajza

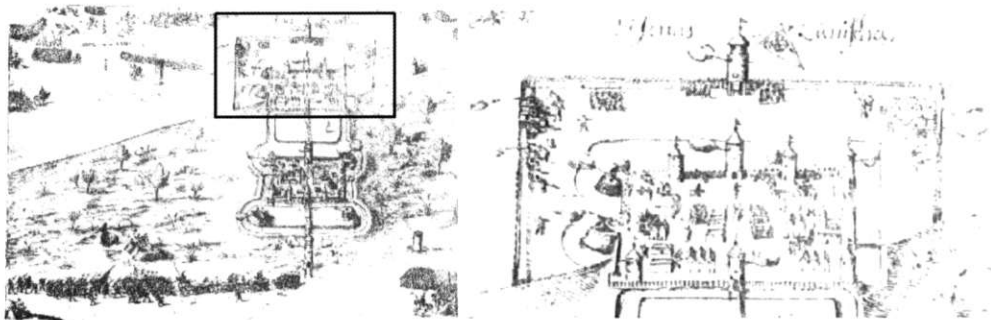
A török kori város alaprajzát Méri István rávetítette az újkori város-térképre. Szerinte az északi városfal a mai Rozgonyi u. – Vásár u. vonalától kissé délre, a keleti városfal a Múzeum tér vonalában, a déli a Zrínyi utca vonalától kissé délebbre, a nyugati pedig kb. a Sabján utca vonalában volt. A 2006. évi Erzsébet téri ásatás során azonban a tér északkeleti részén kerültek elő a középkori városfal cölöpsorai, melyeket a kutatók a városfal észak-keleti olaszbástyája részeként határoztak meg. Így a középkori város kiterjedése kisebbnek bizonyult: a keleti városfalak nyugatabbra, az északi városfalak pedig délebbre helyezkedhettek el, mint ahogy Méri feltételezte, vagyis a város mérete csak kb. 200x200 méter lehetett.

A város derékszögű rendszerű belső úthálózata mérnöki tervezésre vall, azonban a tömbök mérete változó, nyilván a katonák szállásai, a civilek lakóépületei és a raktárak eltérő méreteket igényeltek. Középen hagytak helyet a piactérnek, emellett állt a főkapitány háza, a magyarok temploma és a hadiszertár.⁴⁵ Korábban e templomot a ferences templommal azonosították, e hipotézis azonban mára megdőlt.

A város felmérésének hitelességét támasztja alá a tőle függetlenül készített 1600 évi Georg Keller-féle metszet is. A város épületei ugyan csak stilizáltan kerültek ábrázolásra, de ezen is látszik a város déli részén egy egytornyú templom, valamint a városfal bástyái és hét tornya, a vizesárok, sőt még egy külső, egyszerűbb kerítés is. Érzékelhető, hogy a városon és váron, valamint a mocsarakon egy kelet-nyugati út vezetett keresztül, melyet összesen hat kaputorony védett. Ez az út valószínűleg a ma is használt Fő utca – Király utca tengelyében haladt. Keller metszete ugyan a vár 1600. évi

⁴⁵ Nagykanizsa városi monográfia I/336.

feladását ábrázolja, azonban az a metszet, amelyet Keller előképként használhatott, ennél korábbi lehet, hiszen tudjuk, hogy a várost az ostromot megelőzően már lerombolták.

18.a., 18.b.

Az erődített város képe Georg Keller Kanizsa 1600. évi ostromát ábrázoló metszetén

Ezen erődített város rövid fennállása alatt (kb. 1550-1600) is többször csaknem teljesen elpusztult, és többször újjá kellett építeni. Először 1566-ban a német katonák gyújtották fel. Utána már lényegében csak a várbéli katonaság szállásául szolgált. 1574-ben a török rajtaütött a városon, midőn több mint száz katona esett el, és mintegy 800 lakost hurcoltak el. Az 1570-es évek összeírásaiban már a falakon kívüli Külső-Kanizsa lakatlan, elpusztult helyként szerepel. Az erődített Belső-Kanizsa története az 1600. évi török ostrom előtt peccételődött meg, midőn nehéz védetősége miatt Paradeiser György főkapitány a várost leromboltatta.⁴⁶

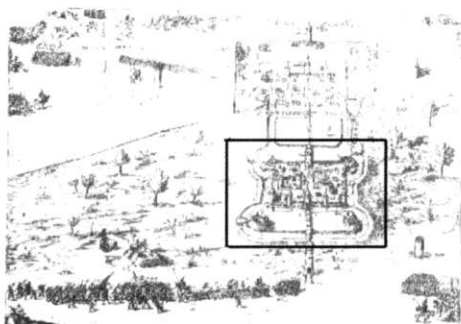
5.2 Kanizsa vára a XVI. században

Nádasdy Tamás - sárvári főúr, horvát-szlavón bán, később országbíró, majd nádor - 1535-ben vette feleségül Kanizsai Orsolyát, és ezzel a hatalmas Kanizsai uradalom is az irányítása alá került. Ekkoriban az ország főurai igyekeztek megvédeni birtokaikat a töröktől, és így egyúttal védelmezték a megmaradt országrészt is. Nádasdy, valamint a Dráva vidékét birtokló Zrínyi Miklós a közös cél érdekében 1549-ben örök barátsági szövetséget kötöttek Sárváron. I. Ferdinánd király viszont csak 1556-ban hívta életre az Udvari Haditanácsot az ország védelmi feladatainak irányítására.⁴⁷

A vár és a mellette lévő erődített város egymásra utalt helyzetét leginkább Georg Keller már többször idézett metszetén láthatjuk. A rajz nyilván a Nádasdy által megvalósított téglalap alaprajzú várat látatja. Ennek nyugati falán öt torony magasodott és a vár közepén a várkastélytól délre egy lángoló torony (a felrobbant löportorony) állt. Az 1570-es években elkezdett ötszögű erőd-építésnek még nyoma sincs, az eredeti rajz tehát ezt megelőzően készülhetett, és Keller – aki talán soha nem járt Kanizsán – a várfeladás illusztrálása céljából használta fel az ismeretlen mester metszetét.

⁴⁶ Nagykanizsa városi monográfia I/335-337.

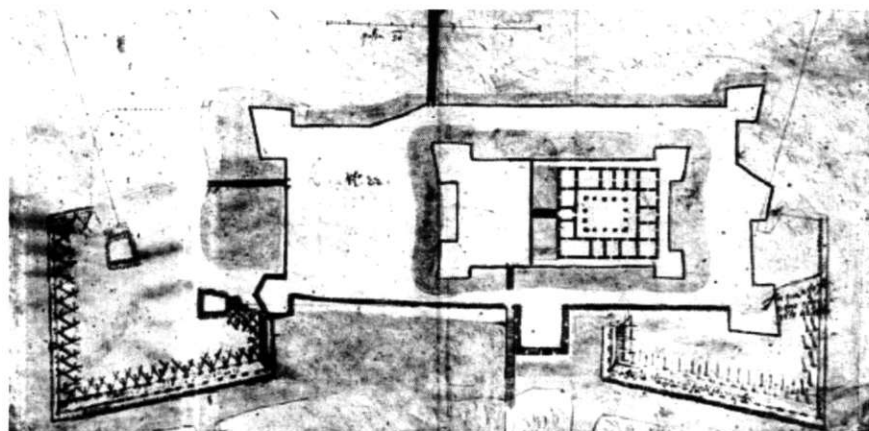
⁴⁷ Nagykanizsa városi monográfia I/278.

19.a., 19.b. Kanizsa vára, illetve annak kinagyított része G. Keller Kanizsa 1600. évi ostromát ábrázoló metszeten

A kanizsai vár első komolyabb megerősítési munkái Nádasdy erőfeszítéseinek köszönhetően 1554-59 között zajlottak. Pietro Ferabosco 1572. évi várfelméréséről nyerhetünk képet a vár korabeli helyzetéről.⁴⁸ Az erődítmény magját a Kanizsai család középkori emeletes várkastélya, a belső-vár képezte. Méri István várasatásából tudjuk, hogy a belső vár nem teljesen szabályos négyzet alaprajzú volt, déli oldalának közepén kiugró kaputoronnyal. Ferabosco viszont egy szabályos, négyzethez közelálló belső várat ábrázol, ráadásul a valóságtól eltérően a várkastély észak-déli méretét mutatja nagyobbak a kelet-nyugatinál, és a kiugró kaputoronnyról is megfeledkezett. A várkastély déli oldalán mutatkozik egy széles vizesárok.

A várkastélyt egy 46 x 90 m-es téglalap alakú palánk, az ún. középső-vár vette körül, sarkain kisméretű ó-olasz bástyákkal. A négyzetes várkastély e középső-vár északi részén helyezkedett el, a középső vár déli szabad területe várudvar lehetett. A középső várat minden oldalról vizesárok övezte.

20. Kanizsa vára Pietro Ferabosco 1572. évi várfelmérése szerint

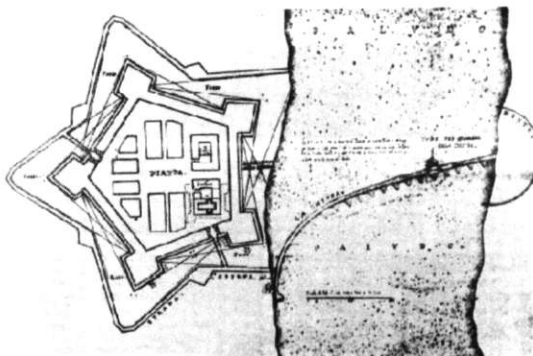
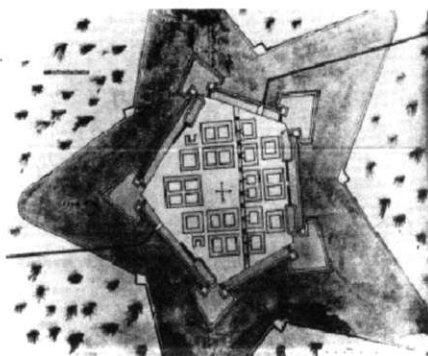
A középső várat egy 191-195 x 62-85 m befoglaló méretű, megközelítőleg téglalap alaprajzú külső várral vették körül – ez lehetett a Nádasdy-féle építkezés lényege. Ennek is ó-olasz sarokbástyái voltak. A keleti oldal közepén - a török támadások fő irányából - egy nagy négyszögletes kapu-védmű állt. Ez téglából épülhetett, legalábbis a rajzon

⁴⁸ Nagykanizsa városi monográfia I/284.

lőrészekkel áttört vastag vonallal jelenik meg. A külső várat is körben vizesárok övezte. Ferabosco felmérésén a kép alján már megjelenik az épülőfélben lévő ötszögű erőd két keleti, monumentális ó-olasz sarokbástyája is.

Nádasdy Tamás 1562-ben elhunyt. Özvegye, Kanizsai Orsolya még néhány évig irányította a Kanizsai vár védelmi munkálatait, de 1566-ban Szigetvár ostroma idején a haditanács egy német zászlóaljat vezényelt Kanizsára. A német katonák ellátatlanságuk miatt aztán a lakosságra támadtak, és kiűzték őket a mezővárosból.⁴⁹ Szigetvár eleste után a törökök a Dráva menti várakat is sorra elfoglalták és Kanizsát is megpróbálták rajtaütéssel bevenni, de Tahy Ferencnek ekkor még sikerült a törököket visszavernie Kanizsa alól. Ezen az őszön megalakították a Kanizsai főkapitányságot a Mura és Balaton közti terület védelmére és Tahy Ferencet tették meg főkapitánynak. Ekkor kettős irányítás jött létre, a várnép továbbra is a Nádasdy által kinevezett Szalay Ágoston kapitány irányítása alatt maradt, míg a királyi zsoldosok Tahy Ferenc parancsnoksága alá tartoztak. A helyzet egyre tarthatatlanabbá vált, és mivel az ország védelme megkövetelte, hogy Kanizsa királyi fennhatóság alá kerüljön, ez hosszas alkudozások eredményeként 1568. év tavaszán meg is történt.⁵⁰

A vár királyi kézre kerülése után rögtön megindult a vár korszerű erődé váló kiépítése. Az 1567. évi országgyűlés utasította Zala vármegyét, hogy vegyen részt a munkálatokban. Az építkezéshez készített tervekől kettőt ismerünk, Nicolò Angeliniét és Pietro Feraboscoét. Mindkét terv szabályos ötszög szerkesztésű. Angelini korszerűbb, új-olaszbástyás tervén a meglévő objektumokkal egyáltalán nem számolt, azokat lebontásra ítélte. Az adottságokhoz csak annyiban igazodott, hogy a meglévő téglalap alakú vár nyugati várarkának vonalában az új ötszögű erőd keleti harmadában egy belső vizesárkot tervezett.

21.a., 21.b. N. Angelini, illetve P. Ferabosco Kanizsa várának átépítésére készített tervei

Mindkét tervnél megfigyelhető – talán megbízói elvárás is lehetett – hogy a váron hagyományosan egyenesen átvezető kelet-nyugati irányú utat eltérítsék. Ferabosco terve hasonló volt Angelini tervéhez, de ő ó-olaszbástyás alaprajzot szerkesztett, belső vizesárkokot nem tervezett, viszont egyes meglévő épületeket megtartásra javasolt. A vár északkeleti részén vélhetően a várkastély épületével számolt (a terven: Casa di munizione, azaz élelmiszer-raktár), a délkeleti részen pedig egy új belsőudvaros

⁴⁹ Nagykanizsa városi monográfia I/288.

⁵⁰ Nagykanizsa városi monográfia I/300.

igazgatási épületet (Landhaus) és egy vele egybeépített bekerített templomot tervezett. Mocsarat csak a vártól keletre ábrázolt, emiatt egyes kutatók feltételezik, hogy Ferabosco nem a meglévő vár bővítését, hanem egy teljesen új várat tervezett a mocsár nyugati partján, a mai Kiskanizsa helyén, és a várban jelölt templom Től falu középkori temploma.⁵¹ Ezzel kapcsolatban azonban ellenérvek is felhozhatók: a vár védelme szempontjából a szigeten való fekvés mindenképpen előnyösebb lehetett, a mocsarak nyújtotta körkörös természetes védelmet hiba lett volna feladni. Ferabosco ugyan nem ábrázol a vártól nyugatra mocsarakat, de a vár tervezése szempontjából ennek nem is volt különösebb jelentősége. Ráadásul léptéket is közöl a terven, ahol a vártól keletre ábrázolt mocsár szélessége is megállapítható. Tudjuk, hogy a megvalósult ötszögű erőd a mocsár szélességének kb. a középső harmadát foglalta el, és e terven a vár és a mocsár szélessége is csaknem megegyezik, azaz Ferabosco csak a mocsár keleti ágát ábrázolta, a nyugati résszel nem foglalkozott. Tehát valószínű, hogy Ferabosco tervrajza is a meglévő vár helyére készült, és a terven nem Től falu temploma látható, amely egyébként sem egy gótikus falusi templom-alaprajzot mutat.⁵²

A vár erődítési munkáinak irányítására Ferabosco és Peruzzi olasz mérnökök kaptak megbízást. Ferabosco 1568-tól 1577-ig nagyrészt Kanizsán tartózkodott. Az ötszögű erődítmény a kor magyarországi várépítészetre jellemző facölöpökből és mögé töltött földből álló úgynevezett palánkvár lehetett. Az 1572. évi alaprajz tükrözi az addig elvégzett munkákat, miszerint mégis az Angelini-féle füles-bástyás elképzelés kapott zöld utat, és a várat kettéosztó vizesárok gondolatát is átvették, de ekkor még az ötszögűre tervezett erődnek csak a két keleti sarokbástyája látszik, az is félkész állapotban. Ferabosco utolsó kanizsai tartózkodásáról 1587-ből értesülünk, ekkor fejeződhetett be az építkezés.⁵³ A fentebb már bemutatott Bécsi Hadilevéltárban őrzött XVI. századi váralaprajz szabályos ötszögű várat ábrázol, melynek keleti harmada beépített, a nyugati nagyobb része viszont üres, melyet egy belső vizesárok választ el egymástól. Domenicus Custos 1601. évi metszetén viszont Kanizsa várát már ötszög alakúnak ábrázolja, így ezt az ábrázolást korhűnek fogadhatjuk el, hiszen a törökök egy év alatt nem építhették át az egész várat.

Megjegyzendő, hogy hadtörténeti szempontból is figyelemreméltó a maga korában a legkorszerűbb elvek szerint kiépülő kanizsai erőd, ugyanis Magyarország területén álló geometrikus szerkesztésű erődök időrendi sorában valószínűleg ez az első, Érsekújvárt, Nagyváradot és a továbbiakat megelőzve. Ez is jól tükrözi Kanizsa kiemelkedő stratégiai jelentőségét.

⁵¹ Nagykanizsa városi monográfia I/304.

⁵² A szerző véleménye

⁵³ Nagykanizsa városi monográfia I/306-310.

22. Kanizsa 1601. évi ostroma Domenicus Custos metszetén

A vár XVI. század végi története az alábbiakban foglalható össze röviden. A király által kinevezett főkapitányok személye sűrűn változott, ugyanis megoldhatatlan feladatnak bizonyult a vár védelmi képességeinek fenntartása, az erődítési munkálatok biztosítása, a fizetetlen katonák hadrafoghatóságának garantálása, a folytonos török támadások visszaverése és a császári udvar parancsára a béke fenntartása, vagyis a török portyák megtorlásától való tartózkodás. Az első főkapitány a híres törökverő Thury György volt, ő 1567-től 1571-ig, az Orosztonynál történt hősi haláláig sikeresen védelmezte Kanizsát és környékét.⁵⁴

Thury halála után ideiglenesen Majthényi László komári kapitányt, majd Thallóczy Bánfi Bálintot bízták meg a vár irányításával. 1572-től azonban már Bornemissza Jánost találjuk a főkapitányi székben, aki viszont 1573-ban fizetetlen katonái zendülése miatt lemondott.⁵⁵ Őt Alapy Gáspár követte, aki a krónikák szerint gyenge kezű parancsnok volt, a török ekkortájt több mint száz zalai falut elpusztított. 1574. február 20-a éjjelén a törökök lerohanták Kanizsát, lakóit leöldösték, illetve elhurcolták.⁵⁶ 1574. Nyarán Zrínyi Györgyöt nevezték ki dunántúli és egyben kanizsai főkapitánynak, aki kiterjedt muraközi birtokait addig is sikeresen megvédte a törököktől. Zrínyi helyettesének Bornemissza Jánost választotta, aki ily módon visszakerült Kanizsára. Ráadásul Zrínyi gyakori távollétében lényegében ő irányította az őrséget. Zrínyi erős kezű katona volt, többször megtorolta a törökök betöréseit. Mivel azonban a kincstár ekkoriban sem utalta a katonák zsoldját, Zrínyi 1575-ben lemondott.⁵⁷ Az udvar ígéretekkel rávette Bornemissza Jánost, hogy vállalja el a főkapitányi tisztséget. 1577. március 24-én tartották a várban Bornemissza lányának menyegzőjét, midőn egy villám csapott a löportoronyba és a vár egy része felrobbant, maga alá temetve 45 embert, köztük Bornemissza egész családját és több előkelő vendéget is, és a kapitány is súlyosan

⁵⁴ Nagykanizsa városi monográfia I/299-304.

⁵⁵ Nagykanizsa városi monográfia I/312.

⁵⁶ Nagykanizsa városi monográfia I/312-314.

⁵⁷ Nagykanizsa városi monográfia I/314-316.

megsebesült. A baleset után három nappal a török nagy erővel Kanizsa ellen vonult, de az őrség visszaverte a támadást.⁵⁸

Bornemissza lemondása után 1577-ben Khielmann András lett az új főkapitány. Az őrséget megerősítették, ugyanakkor megtiltották a török területre való ellentámadásokat. Az udvar döntése nyomán a Kanizsa-folyó mentén láttak neki egy védelmi vonal kiépítésének több kisebb erőd létesítésével. A munkálatokat a stájerekre bízta. A védvonal déli végpontja Murakeresztúr volt, emellett Bajcsán (1578-tól 1600-ig áll fenn) és Korpaváron (1581-82) új erődök építésébe fogtak. Ezenkívül Keresztúr és Bajcsa mellett még három kisebb őrház - Fityeház, Bernátháza (Perneszyháza – ez lehet, hogy azonos a Leányvár nevű erőddel) és Csákány - építésébe fogtak.⁵⁹ Khielmann távozása után 1581-ben Braun Rézmán került Kanizsára, aki állítólag tehetségtelen parancsnok volt. Ő építtette a szentmiklósi erődöt és Korpavárt, továbbá a város „Braun-eck”-nek nevezett északnyugati sarokbástyáját.⁶⁰ Mindezeket az erődítményeket az 1600. évi török ostrom idején lerombolták, és többé a törökök sem építették újjá.

Kanizsa vára körül a XVI. sz. folyamán több kisebb, hevenyészett erődítmény, őrhely létezéséről tudunk. Megerősítették Botszentgyörgy várkastélyt is, és több falusi templomot is ilyen célra alakítanak át. Mórighely megerősített körtemploma 1569-ben már állt, de az 1570-es évek végén lerombolták. Bille-Mindszent templom-erődje 1570 körül épült, és 1590-ben még említik. Botszentgyörgy helyett pedig 1577-ben Szentmiklóson létesítenek erődítményt, vélhetően itt is a középkori templom felhasználásával.⁶¹

1583-ban ismét Zrínyi Györgyöt találjuk Kanizsa főkapitányi székben. Zrínyi György parancsnoksága idején megsokasodtak a harci események: 1586-ban a török zalai és vasi területeket majd a Muraközt dúlta. Válaszul a magyarok 1587-ben lerohanták Törökkoppányt. Ugyanabban az évben a törökök nagy sereggel támadtak a Kerka környékére, és nagy zsákmánnyal igyekeztek hazafelé, midőn Zalaszentbalázsnál Zrínyi, Trautmannsdorf és a pápai huszárok együttesen támadtak a mocsáron átkelő törökökre és fényes diadalt arattak. A török bosszú a következő évben bekövetkezett, a törökök megtámadták a kanizsai főkapitányság több kisebb végházát: Fityeháza, Hídvég, Kacorlak, Kehida, Kéthely és Rajk erődítményeit. 1590-ben Zrínyi ismét távozott Kanizsáról.⁶²

Ettől kezdve 1594-ig nem tudjuk, ki volt a katonai parancsnok Kanizsán. 1591-ben a törökök Kiskomárom őrségét lerohanták. 1593-ban a török Sziszek megtámadásával újabb – 15 évig elhúzódó - háborút – indított. 1594-ben az osztrák báró Haym Kristóf kapta meg a kanizsai főkapitányi kinevezést. 1594 nyarán Zrínyi György, Török István, Batthyány Ferenc, Istvánffy István, Szécsi Tamás és a két Bánfi seregei, valamint egy stájer egység visszafoglalták Babócsát. Haymot időközben a hadbírótság elmozdította. 1598-ban Paradeiser Györgyöt nevezték ki főkapitánynak. A hadihelyzet ebben a korban gyorsan váltakozott. 1599 telén Pálffy és Schwarzenberg hadai elfoglalták Lak és Bolondvár várakat (Öreglak illetve Balatonszemes), és megostromolták Kaposvárt is,

⁵⁸ Nagykanizsa városi monográfia I/316-319.

⁵⁹ Nagykanizsa városi monográfia I/319-323.

⁶⁰ Nagykanizsa városi monográfia I/323.

⁶¹ Nagykanizsa városi monográfia I/340-346.

² Nagykanizsa városi monográfia I/323-324.

bár itt a belső várat nem sikerült bevenni. A törökök viszont 1600-ban nagy erővel támadtak a Dunántúl kulcs-erődítményére, Kanizsára, és hosszú ostromot követően, a felmentő seregek visszavonulása után a megfogyatkozott és lőszer nélkül maradt őrség a várat feladta. Az utolsó kanizsai kapitányt ezért a hadbírótság halálra ítélte, bár már a kortársak közül is sokak szerint az adott kilátástalan helyzetben a kapitány mást nem tehetett, és a haditanács tehetetlenségét kárhóztatták Kanizsa elvesztése miatt.⁶³

5.3 Kanizsa elővárai

A magyar végvár-rendszer egyik jellemzője – egyúttal gyengesége – volt, hogy az erődítmények zöme spontán módon, a helyi adottságok kihasználásával hevenyészve került kijelölésre. A középkori várkastélyok békés korban épített főúri családi rezidenciák voltak, a védelmi szempontok csak másodlagosak voltak, és építésük idején amúgy is csak belső rabló-bandákkal, esetleg lázongó jobbággyokkal szemben kellett védelmet nyújtaniuk. A mohácsi vész után az országot felkészületlenül érte a török támadás, és általában csak a helyieken múlt, hogy mely településen melyik várkastélyt, udvarházat, kolostort vagy falusi templomot erősítették meg végvárrá, de akadtak új helyen létesített palánkok is, mint pl. Bajcsa vagy Korpavár. A mai Nagykanizsa közigazgatási területén minden bizonnyal „rekord-számú” tíz erődítmény (Kanizsa vára, Kanizsa város, Botszentgyörgy, Szentmiklós, Móríchely, Csákányháza, Leányvár, Bajcsa, Bille és Korpavár erődítményei álltak fenn rövidebb-hosszabb ideig a XVI. század második felében.

A XVI. század közepén Kanizsa stratégiai jelentőségének felértékelődése idején példa nélküli kísérletet figyelhetünk meg: Kanizsa környékén a bécsi haditanács megpróbált kisebb-nagyobb erődökből egy összefüggő védvonalat kialakítani a török megállítására. A gondolat annyiban mindenképpen előremutató volt, hogy tervszerű védekezésre vallott, ugyanakkor rosszul mérték fel a rendelkezésre álló erőforrásokat, továbbá a történelem tanúsága szerint a „passzív” védekezési stratégiánál hatékonyabb lett volna egyes kiemelt helyeken nagyobb létszámú lovas sereget állomásoztatni, akik a török portyázókat meg tudták volna leckéztetni – miként pl. a Zrínyiek a Muraközt, vagy a Nádasdyak Sárvár környékét védelmezték.

1577-ben született meg a terv a Kanizsa-patak nyugati partjára visszahúzott erődláncolat kiépítéséről, mely feladatot a stájer rendek vállalták fel. A védvonal fő erődje Bajcsa vára volt, délnyugati végét pedig a már meglévő murakeresztúri palánkvár képezte. Ezek között további három kisebb őrházát is építettek: Fityeházát, Bernátházát (valószínűleg azonos a Leányvárként is ismert erődítménnyel) és Csákányt. (Csákány sánc és Leányvár Mikoviny Sámuel 1740 körül készített térképén is látható).

A Kanizsa környéki kiserődök közül a legérdekesebb és az egyetlen régészetileg is feltárt erőd az ötszögű, ó-olaszbástyás bajcsai vár. Ezt a stájerek építették, szerelték fel és őrségét is ők biztosították – mivel a török portyázók Stájerországba is többször betörték, így érdekükben állt a törökök minél távolabb való megállítása. A vár helyét azonban rosszul választották meg, mivel az a homokdomb, amire építették, többször leomlott, és így a várat végül ostrom nélkül kiürítették és lerombolták. A vár

⁶³ Nagykanizsa városi monográfia I/328-335.

homokdombját viszont a régészeti feltárás után napjainkban „elbányászták”, így mára semmi sem maradt belőle.⁶⁴

23. Bajcsa várának ásatási helyszínrajza

A másik elővár Kanizsától északra állott Korpavár, amelyet a török korban Újudvar váraként is említették, a Korpavár név valószínűleg csak gúnynév volt, mint Balatonszemesen a Bolondvár, Vízváron a Baltavár, Inkén az Aligvár, stb. Az erődítmény a Kanizsa-patak itteni átkelőhelyének biztosítását szolgálhatta, különösebb harci esemény nem fűződik hozzá. Egy XIX. század elejéről való térkép⁶⁵ szerint a kis téglalap alakú erőd négy sarkát köríves sarokbástyák erősítették. A váracska a mai Egerszegi utca 23. számú telek délkeleti részén helyezkedett el, és miután ma is beépítetlen, könnyen kutatható, sőt akár rekonstruálható is lenne.

Kanizsától északkeletre természet-adta védővonal (patak völgy, mocsár) nincs, így itt jóval sérülékenyebb volt a védővonal Billén és Récsén át Kiskomáromig. Kiskomáromtól északkeletre viszont már a Balaton és Kis-Balaton víztükre és mocsarai megakadályozták seregek átjutását a túlpartra. Említenek még e környéken egy And nevű erődítményt is, de ennek helye bizonytalan. A nyomtalanul eltűnt And vára a kutatók szerint Nagyrécsé határának déli részén állt. A várat 1576-ban a szigetvári bég csapatai elfoglalták, védőit lemészárolták és a várat felrobbantották.⁶⁶ E „vértanú-vár” neve sehol nem maradt fenn e környéken, azonban a Nagyrécsétől délkeletre fekvő Sand község neve nagyon emlékeztet And-ra, továbbá a mai Sand falutól északnyugatra, egyrészt Nagykanizsa közigazgatási területén Nagyfakostól keletre bukkan fel egy „Gradicska-oldal” dűlőnév⁶⁷, másrészt ettől keletre Miháld délnyugati részén is ismert a

⁶⁴ Dr. Vándor László: Bajcsa-vár (Zalaegerszegi Göcseji Múzeum kiállítási katalógusa, 2002)

⁶⁵ Nagykanizsa városi monográfia I/346

⁶⁶ Nagykanizsa városi monográfia I/344

⁶⁷ Magyarország topográfiai térképe

Gradicska⁶⁸ (váracska) földrajzi név. Eszerint And vára valahol Nagyrecse, Nagyfakos, Sand illetve Miháld települések által bezárt területen állhatott, de elképzelhető, hogy And helynév az egyébként is e környéken fekvő Sand falura vonatkozik.

5.4 Kanizsa török kézen (Kanizsa vára a XVII. században)

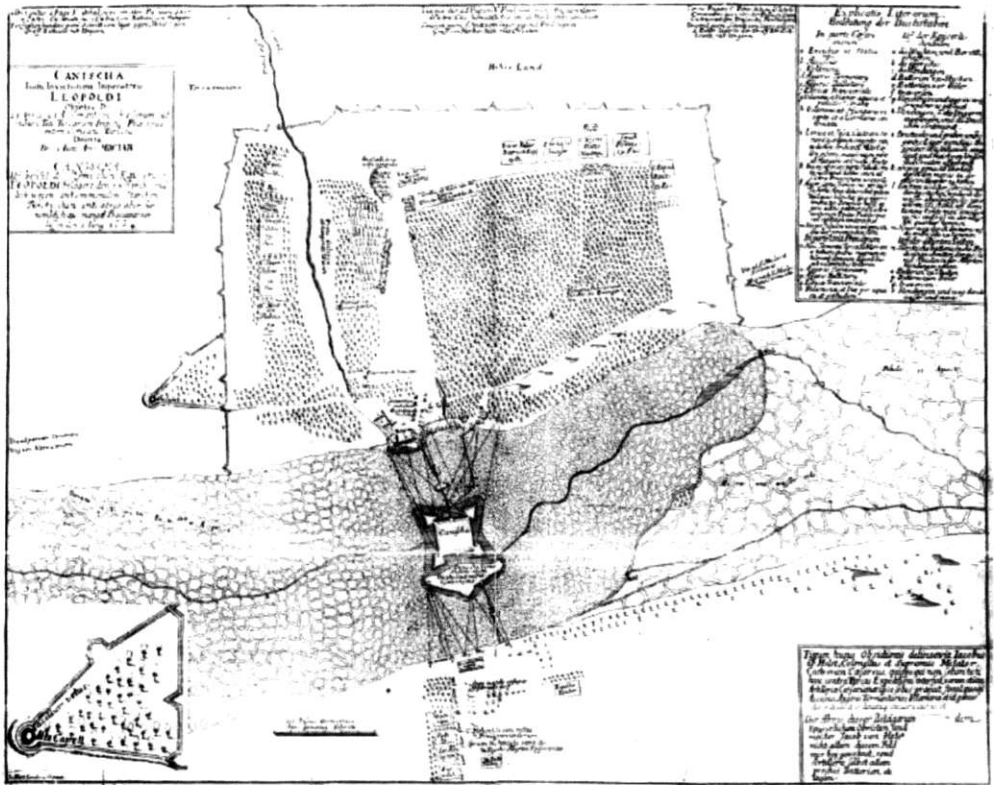
A törökök 1600 után véglegesnek tűnő szándékkal berendezkedtek Kanizsán, mely a Török birodalom nyugat felé legelőretoltabb bástyája volt. A vár falait kijavították, erős őrséggel és fegyverzettel látták el, sőt Kanizsát vilájet székhelyévé tették. Magyarország egész hódoltsági területén mindössze három vilájetet szerveztek a törökök: a budait, a temesvárit és a kanizsait. Területileg ugyan a kanizsai volt a legkisebb, ehhez ugyanis csak a mai Somogy megye, valamint Baranya és Tolna megyék területének nyugati fele tartozott, ez azonban jelzi, hogy a porta Kanizsának stratégiai okokból megkülönböztetett jelentőséget tulajdonított. Kanizsa elfoglalása után a törökök sorra lerombolták a vártól nyugatra még álló kisebb végvárakat mintegy 20-30 km-es zónában, viszont Kanizsa környékén a törökök újabb erődök építésébe nem fogtak, és a vár melletti erődített várost sem építették újjá. A teljes helyőrség és a civil népesség is az ötszögű erődítményben lakott „balkáni” zsúfoltságban.

1601-ben a császári csapatok olasz, spanyol és magyar (Zrínyi György) segítséggel megkísérelték visszafoglalni a várat, de ez igen nagy áldozatok árán sem sikerült, és végül visszavonulásra kényszerültek. A törökök ezután sietve kijavították a várat, hogy az erősebb lett, mint bármikor előtte – áll Lala Mehmed pasa I. Ahmed szultánnak írt beszámolójában. 1616-ban egy jelentés szerint a kanizsai palánk egy darabja ledőlt. 1624-ben földrengés rongálta meg a várat. Bessenyei István komári főkapitány 1640-ben jelenti a törökök vár-megerősítési előkészületeit. 1648-ban a vár Sormás felőli kapuja leégett, ezért a környékbeli jobbágyokat vármunkára kényszerítették. 1660-ban hatalmas tűzvész pusztított a várban, a puszkaporos torony is felrobbant. Kiváló alkalom nyílt volna a vár visszafoglalására, amit Zrínyi Miklós rögtön meg is kísérelt, de a bécsi udvar félt háborút kezdeményezni, és Zrínyit visszarendelték.⁶⁹

Kanizsa 1664. évi ostroma a híres téli hadjárat egyik fő epizódja volt. E hadjáratnak több vezére is volt Julius Hohenlohe, Zrínyi Miklós, Batthyány Kristóf, Eszterházy Pál és Draskovics János személyében. A téli hadjárat minden sikere és dicsősége ellenére sem eredményezett igazi diadalt, ugyanis se Kanizsát, se Szigetvárt nem sikerült visszafoglalni, és 1664. nyarán a szultán seregei nemcsak Kanizsát mentették fel, hanem lerombolták a mai Órtilos nyugati részén Zrínyi által építtetett Zrínyi-Újvárt, majd végigpusztítva Zala vármegyét, Szentgotthárdnál bocsátkoztak döntő ütközetbe. Itt ugyan a török sereg alul maradt, a vasvári béke értelmében azonban a törökök minden újabb hódításukat megtarthatták, holott kedvező alkalom nyílt volna a visszaszorításukra.

⁶⁸ Zala megye földrajzi nevei 248/122 (Zalaegerszeg, 1964)

⁶⁹ Nagykanizsa városi monográfia I/365.

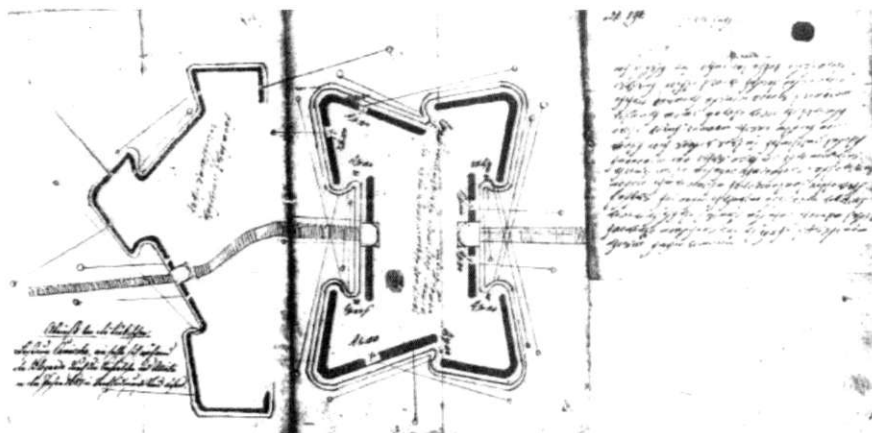
24. Kanizsa 1664. évi ostromának térképe

Az 1664. évi ostrom idején készített térkép⁷⁰ a mocsarak közepén fekvő ostromlott váron kívül a támadók táborát, és annak körülsáncolását is feltünteti. Érdekes, hogy a támadók a vártól keletre, a mai belváros helyén állították fel táborukat. A sáncokra az esetlegesen érkező felmentő seregek kivédése érdekében volt szükség. A tábor meglepően nagy volt, keleten a mai Eötvös téren is túl nyúlhatott. Ezt onnan láthatjuk, hogy a térkép jelöli azt a mélyedést – valószínűleg téglavető helyet – amit Sárezt-tenger néven a XVIII. században említenek itt. Látható, hogy az Ördög-árok a táboron keresztül folyt, vagyis a patak völgyét nem használták ki a védelem céljaira. Így a sánc északi oldala a mai Dózsa utca környékén húzódhatott, és ebből még kiugrott egy háromszögű bekerített rész, északi csúcsán egy köralakú kápolnával (sacellum vetus – Alte Capell) – ami minden bizonnyal a középkori Szent Margit templommal azonos.

Kanizsához a legközelebbi török helyőrségek Berzencén, Segesden, Babócsán, Kaposváron, Öreglakon, illetve még ezeknél is távolabb álltak. A törökök szempontjából létfontosságúak voltak Kanizsa utánpótlási útvonalai. Kanizsa a Balkán felől a Dráván volt megközelíthető Barcsig, ahonnan már szárazföldi úton kellett az utánpótlást szállítani Babócsa - Berzence - Somogyicsicsó - Iharosberény érintésével. A Kanizsáról keletre induló út Iharosberénynél ágazott el Berzence, Segesd és Kaposvár, illetve Öreglak - Siófok – Fehérvár - Buda felé. Tudjuk, hogy az ilyen utak mentén kisebb őrhelyek, górék léteztek, de ezekről pontos adatokkal nem rendelkezünk. Ilyen őrhely

⁷⁰ Méri István: A kanizsai városatás (XXXVI. tábla)

lehetett pl. a Somogybükkösdtől nyugatra a XVIII-XIX. sz-i katonai térképeken még jelzett Mickvár vagy Aligvár is.

25. Kanizsa várának 1687. évi vázlatrajza

Kanizsa várának több török kori XVII. század végi ábrázolása is fennmaradt. Ezek közül ugyan kevés az eredeti, a többség egymásról készült másolat. Az 1687. évi felmérés szerint a törökök némileg átalakították a várat: az eredetileg ötszögű vár keleti részéből egy téglalap alakú négy sarokbástyás várat, míg a nyugati részéből egy befejezetlen, lekerekített kontúrú külső-várat készítettek. Az 1690. évi metszeten a várban öt minaret látszik - azaz legalább ennyi dzsámi állhatott -, és sok apró ház sorakozik, viszont a középkori várkastélynak már nincs nyoma, ennek helyén is egy dzsámi látható. Feltehetően a törökök teljesen lebontották az 1601. évi ostromban romossá vált várkastélyt⁷¹ és annak anyagából építkeztek. A várbeli állapotokról Evlia Cselebi kortárs szerző leírása érzékletesen tanúskodik. „Magában a várban is zömében faépületek állnak. Még a pasa palotája is fából készült. Három városrészi mecsetje van, köztük található III. Mohamed szultán téglaminárés dzsámija és itt áll Szihráb Mohamed pasa fürdője is. A téglépületeket külön felsorolja, a három kupolás lőporraktárt, a Kiredskháne börtönt, a városi börtönt és a fürdőt. Megjegyzi azt is, hogy a fürdő kicsi, s mivel süppedékes helyen van, ezért nagy fürdő készítésére nem alkalmas az alap. A fából készült házak teteje deszkából van, udvaruk nincs, a földszinten van az istálló, a felső rész a cselédlakás, e fölött van a szelámlík, a harmadik, sőt negyedik emeleten a hárem. A szűk várban a cölöpökön álló házak egymás hegyén-hátán torlódnak. Az utcák deszkával fedettek (burkoltak), az ágyúkat az utcákon deszkaállványokra, vagy a falak tövébe helyezik a golyókkal együtt, mert különben az ingoványos talajon elsüllyednének. A városnak egy medreszéje, négy elemi iskolája, két kolostora és két tanítói háza van. A külváros teljesen hasonló házakkal van tele, mint a vár, amelyek szintén cölöpökre épültek, az utcák itt is deszkával vannak lerakva, téglapépület egyáltalán nincs, a három mecset közül egyedül az Ajazba tekinthető nagyobbak.”⁷²

⁷¹ Nagykanizsa városi monográfia I/368.

⁷² Nagykanizsa városi monográfia I/368.

A vár 1690. évi visszafoglalásakor Batthyány Ádám 187, zömében fából készült házat említ.⁷³

26. Kanizsa várának látképe 1699-ben

A török időkben is folytatózott némi gazdálkodás a váron kívül, erre a várbeliek önellátása miatt is szükség lehetett. Az 1664. évi térképen és az 1699. évi metszeten is nevesítették a mai belváros helyén művelt török gyümölcsöskerteket.

Bizonyos jelek szerint a török uralom alatt álló Kanizsán keresztények is laktak. Vásárhelyi Gergely, a zágrábi jezsuita kollégium tanára társaival az 1610-es években Kanizsán tűnt fel a hitélet fenntartása és gyógyítás céljából. 1612-ben a pécsi pasa Pécsre csábította őket, ott házat is biztosít számukra. A későbbiekben Kanizsán ténykedő jezsuiták is a pécsi misszióhoz tartoztak.⁷⁴ Ezen adatokból azonban még nem következik, hogy Kanizsán a XVII. században keresztény templom is lett volna.

Az 1686-ban megindult felszabadító háborúban még ebben az évben Budán kívül a Dunántúl nagy része is felszabadult, Kanizsa török őrsege mind kilátástalanabb helyzetbe került. Nemcsak utánpótlási lehetőségeitől vágták el, hanem a környékbeli falvak lakóit is kitelepítették, nehogy a törökök tőlük élelmiszerhez juthassanak. 1689. januárjában Batthyány Ádám dunántúli főkapitány vezérletével került sor a szoros ostromzárra. A szabad elvonulást kialakuló kitérőre török őrseg 1690. április 13-án hagyta el a várat.⁷⁵ A török basa szerint olyan erődöt adott át, amelyhez fogható több nincs a szultán birtokában. A kilenc évtizedes török megszállás korából mára egyetlen épület sem maradt fenn, csupán az Alsóvárosi ferences templomban található egy török sírkövből átalakított szenteltvíztartó.

⁷³ Nagykanizsa városi monográfia I/392.

⁷⁴ Nagykanizsa városi monográfia II/296-297.

⁷⁵ Nagykanizsa városi monográfia I/387-90.

6. Nagykanizsa barokk építésze

6.1 Az újjászülető Kanizsa

Magyarország építészetében a barokk stílus a török kiűzésétől a napóleoni háborúkig terjedő időszakban – lényegében a teljes XVIII. század folyamán – virágzott. A török kiűzése után a Dél-Dunántúl szinte lakatlanul került a császáriak kezébe, magyarok csak néhány, a törököknek behódolt, és a sors különös kegye folytán el nem pusztult faluban maradtak. Több településen a kiirtott lakosság helyére balkáni népek települtek, akik időnként a törökök oldalán is harcoltak, és előszeretettel vállalták az adók behajtását a törökök megbízásából.

Kanizsa felszabadulása után a várban lakó civil török lakosok egy része is – mintegy 200 fő – helyben maradási engedélyért folyamodott, vállalva a keresztény hitre való áttérést is. Velük párhuzamosan a felszabadító hadsereg német ajkú veterán katonáinak egy része is letelepedhetett itt. A megélhetés reményében magyarok és horvátok is beszivárogtak Kanizsára.

Kanizsa a vár visszafoglalása után azonnal a Kamara irányítása alá került, a kinevezett katonai parancsnok teljhatalommal rendelkezett, azonban emellett megalakultak a polgári közigazgatás intézményei is, mint a szenátus, bíró, jegyző, pénztáros, stb. Főként a német ajkú lakosság követelte a szabad királyi városi jogokat, miként az a nagyobb német településeken jellemző volt. Kanizsa 1695-ben készült pecsétjén meg is jelent a „civitas” felirat, bár ilyen kiváltságot a település az uralkodótól soha nem nyert.⁷⁶ Viszont 1697-ben már négy országos vásár tartására szerzett jogot, ami kereskedelem fejlődésének lökést adott.⁷⁷

Batthyány Ádám már 1691-ben lemondott a főkapitányi címéről, helyébe Georg von Berge lépett, mint Kanizsa első városparancsnoka. Az ő utóda 1697-től Christoph Schenkendorf lett.

1693-ban a Kamara Gyöngyösi Nagy Ferencnek, a Dunán inneni részek alkaptányának adta el a kanizsai uradalmat 6000 forintért. Nagy Ferenc fia, Zsigmond azonban meghalt, és a birtok visszaszállt a Kamarára. A város 1704-ben a hadiszállításokból meggazdagodott báró Gračich Jakab tulajdonába került. 1704-1705-ben Kanizsát Szarka Zsigmond kuruc ezredes-kapitány serege szállta meg, így Gračich csak 1705-től birtokolta ténylegesen a várost. A lakosság sokat panaszkodott az új földesúrra, mígnem az 1717-ben elhunyt.

1717-ben a Kamara újfent eladta a kanizsai uradalmat, ekkor fele-fele arányban Szapáry Miklós és Inkey János szerezték meg. Szapáry idejében a kanizsai polgárság 1739-ben és 1742-ben is az udvarhoz folyamodott a szabad királyi város címért, de a földesurak befolyása erősebbnek bizonyult. Szapáry István 1743-ban utódok nélkül meghalt, így birtoka ismét a kincstáré lett.

1744-ben gróf Batthyány Lajos száztízezer forintért megvásárolta az immár negyedszer is eladóvá vált kanizsai uradalmat, egyúttal kifizette Petrikovits Magdolna

⁷⁶ Nagykanizsa városi monográfia II/15.

⁷⁷ Nagykanizsa városi monográfia II/61.

huszonegyezer forintos örökrészét és Szapárynak a ferences barátok felé fennmaradt 6303 forint tartozását is.⁷⁸ Az ország egyik leggazdagabb birtokosának számító Batthyány-család hercegi ágának birtokközpontja Körmend volt, de tulajdonukban állt a siklói, a zalaszentgróti, a homokkomáromi, az enyingi és a ludbregi uradalom is. Ezenkívül volt a családnak egy grófi ága is Németújvár központtal. Kanizsa polgársága szinte állandó konfliktusban állt a Batthyányakkal, küzdött a földesúri terhek ellen és *harcolt az érdekeiért, de csak korlátozott eredményeket tudott elérni.*

Bár 1700-ban még született egy terv a vár helyreállítására,⁷⁹ 1702-1703-ban Kanizsa erődítményét császári rendeletre mégis lerombolták, és az egészségtelen mocsarak közül kiköltöző lakosság részére a vártól keletre és nyugatra lévő kedvezőbb fekvésű területen mértek ki házhelyeket. A hajdani vár lerombolását mai szemmel nagyon sajnáljuk, hiszen ma minden ilyen erődítmény idegenforgalmi látványosságnak számít. Azonban a török-kor után a civil lakosság a várakban és a bennük tanyázó katonaságban – legyen az török, német vagy magyar – csak háborús veszélyforrást és harácsoló erőket látott, továbbá az építkezéseikhez is jól jött minden bontott építőanyag, így érthető a sok török-kori várunk gyors eltüntetésében megmutatkozó lelkes buzgalom. Sajnálhatjuk a török dzsámik, fürdők és egyéb épületek elvesztését is, mivel a fennmaradt török épületek (Pécs, Szigetvár, Siklós, Eger, Esztergom, stb.) rendkívül izgalmas építészeti csemegék. Sajnos Nagykanizsán még romkertként sincs mód ezeket bemutatni, mivel a vár helyén ma iparterületet találunk, ahol már szinte minden talpalatnyi földet megforgattak.

Clement Simon angol utazó 1715-ben így írt Kanizsáról: „...*ámbar a világ e sarkában városnak nevezik e helyet, valóban nem sokkal jobb egy falunál, valami 100 szétszórva épített és szalmával fedett házzal. ... Tégla- vagy kőépület az nincs, egy kis kápolnának és a császár sóházának kivételével, mert a só az ő monopóliuma.*”⁸⁰

Az újdonsült város irányítását a német ajkú polgárság ragadta magához. A XVIII. században csak a házlevéllel rendelkezők és polgáresküti letett személyek – kb. a lakosság 25-30 %-a - számított polgárnak, a többiek az összeírásokban gazdaként, lakóként illetve idegenként szerepeltek.

6.2 A XVIII. században kialakuló településszerkezet és a barokk városkép

A Kanizsa-pataktól keletre kifejlődő nagyobb és polgárosodottabb településrészt Nagykanizsának, a mocsárvilágtól nyugatra – a középkori Töl falu helyén - alapított kisebb és falusiasabb jellegű településrészt Kiskanizsának nevezték, de az 1868-78 közti évtizedet leszámítva ezek mindig egy közigazgatási egységet képeztek. Nagykanizsán főként az iparral és kereskedelemmel foglalkozó németek, magyarok és ortodox vallású szerbek-görögök, Kiskanizsán pedig inkább a földművelő magyar és a kikeresztelkedett török népesség települt le, de a Kistrác és Nagyrác utcák neve arra utal, hogy errefelé is bőven akadtak szerbek. A népesség etnikailag is elkülönült, a mai Király utcán (egykor Német utca) és a Fő utcán jobbra a németek, a Magyar utcában inkább magyarok laktak. A főként kereskedelemmel foglalkozó szerbek is a városközpontban igyekeztek telket szerezni. A XVIII. században még városszéli Petőfi utca régi neve Cigány utca

⁷⁸ Nagykanizsa városi monográfia II/17.

⁷⁹ Nagykanizsa városi monográfia II/61.

⁸⁰ Nagykanizsa városi monográfia II/63-64.

volt, jelezve lakói nemzetiségét. A környező falvakban, főként Nagykanizsától délre és délnyugatra – például Szentmiklóson (most Miklósfő) - jelentős volt a horvát népesség aránya. A zsidó népesség nagyobb számban csak a XVIII. század második felétől kezdett betelepülni, főként Nagykanizsa városközpontjának déli részére.

A középkori Kanizsa mezőváros, sőt a XVI. századi erődített város is teljesen elpusztult, így a kiformalódó újkori városszerkezetet nem befolyásolhatta. Csupán a mai Erzsébet tér keleti oldalának vonalvezetése őrizte meg számunkra a középkori erődített város keleti sáncárkának nyomvonalát. A város szerkezete alapvetően a városon átmenő utakhoz igazodott, a telkeket ezen utak mentén mérték ki, - ez a korszak más hasonló helyzetű településein (Kaposvár, Zalaegerszeg, Szekszárd, stb.) is hasonlóképpen történt. Nagykanizsa helyzete annyiban más, hogy itt nemcsak regionális jellegű, hanem országos, sőt „nemzetközi” tengelyek: a Nyugat-Európa – Bécs – Balkán, illetve a Kelet-Európa – Buda – Itália útvonalak, továbbá a Kaposvár illetve Grác felé irányuló utak is itt keresztezték egymást – mindez a kereskedelem fellendülését ösztönözte.

A XVIII. század végi állapotokat jól tükrözi az 1786. évi I. katonai felmérés térképe, amelyen a város (*Gros Kanischa* és *Klein Kanischa*) alaprajza leginkább egy soklábú pókhhoz hasonlítható. E városszerkezetet az útelágazásoknál spontán módon kialakuló, és vásárok tartására alkalmas háromszög alakú terek teszik még jellegzetesebbé. Érdekes momentuma a térképnek a mai Teleki utca keleti végén feltüntetett szélmalom, illetve ennek közelében az „*abdeker*” feliratú akasztófa. Palin (*Pallin*) csupán uradalmi épületekből álló majorság, Bajcsa, Bagola, Korpavár és Sánc (*Uy Voythén, Bagola, Korpovár, Schancz*) pedig egy-egy rövid kis utcaként tűnik fel, a török kori várak azonban már jelzésként sem szerepelnek.

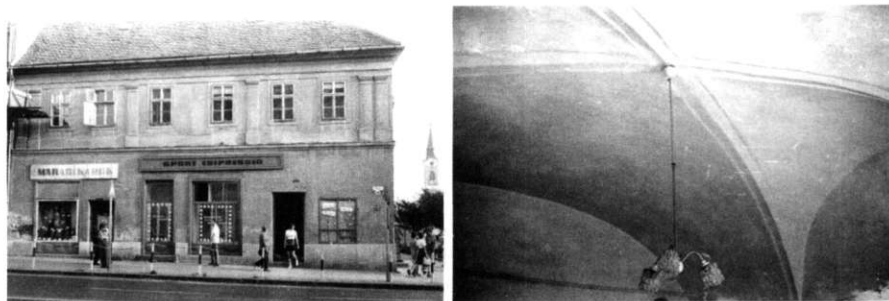

27. Nagykanizsa az I. katonai felmérés térképén

Nagykanizsa XVIII. századi építészetéről sommásan megállapítható, hogy hiába e korszakra esik Európa-szerte a barokk stílus tündöklése, Nagykanizsa barokk épületeinek zöme puritán, díszítetlen, mint a Berge-ház, a ferences rendház, a Batthyány tiszttartói ház, sőt még a templomok és kápolnák is szerény megjelenésűek. Csak a század utolsó harmadában jelenik meg az első játékosan megformált rokokó épület, az Inkey-kápolna.

6.3 Nagykanizsa első középületei

A kelet-nyugati és észak-déli utak találkozásánál kialakult teresedésen találjuk a város első középületeit. A mai Erzsébet tér 2. épület északnyugati sarkánál, a Zárda utca torkolata környékén épült 1695-97 táján a **Berge-ház**, más néven a városparancsnok háza.⁸¹ Az egyemeletes, díszítetlen, mégis karakteres barokk tömegű, különleges történeti értékű házat, a város legrégebb ismert épületét – miután műemlékileg nem volt védett - 1980-ban szívfájdalom nélkül lebontották.

28.a., 28.b. Az Erzsébet tér 4. számú Berge-ház homlokzata és földszinti boltozatos helyisége 1976-ban (TGYM)

A mai Király u. 53. épület helyén, az Erzsébet tér délnyugati sarkán állt, a Berge-házzal átellenben a **Harmincados-ház**. Ez is közvetlenül a török kiűzése után, tehát még 1700 előtt épülhetett, sajnos kép nem maradt fenn róla, csupán térképi jelölését ismerjük. 1830-tól sóhivatal lett, majd 1862-ben az egyemeletes sóház épült ide. Ennek helyére 1974-ben egy négyemeletes lakóház került.⁸²

Kanizsán az első **városháza** még 1703-ban létesült, de ennek helyét nem ismerjük. 1737-ben az összedőléssel fenyegető épület helyett a mai Fő u. 2. ház helyén álló földszintes téglaeépületre fából egy emeletet építettek városháza céljára, és még kis toronnyal is ellátták. Ez az épület 1779-ben leégett. Ennek helyén építették fel 1787-re az új, egyemeletes városháza egyszerű, klasszicizáló épületét, erkélyén a város hajdani pallosjogát szimbolizáló, pallost tartó kart formázó cégérszerű jelképpel.⁸³ Ennek rekonstrukciója ma az Ady Endre utca 1. számú épület erkélyén látható. Hasonlót az esztergomi városháza erkélyén is megfigyelhetünk.

29. Az 1787-ben épített régi városháza és tőle jobbra a volt Pichler-ház (TGYM)

⁸¹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 198.

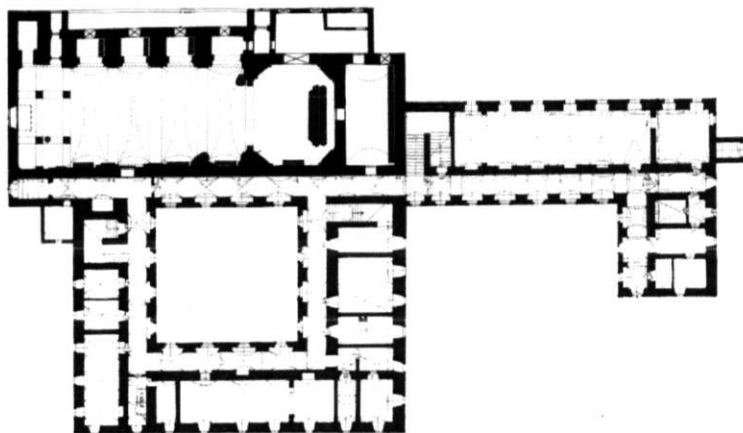
⁸² Tarnóczy Attila: Hol, mi? 199.

⁸³ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 222.

6.4 Barokk egyházi épületek Nagykanizsán

A vár felszabadításakor 1690-ben még a jezsuiták látták el a hívek gondozását, a várbéli egyik dzsámit templommá alakítva.⁸⁴ E templomot az 1692-1702 közötti egyházlátogatási jegyzőkönyvek **Szűz Mária Mennybemenetele** tiszteletére szentelt magyar templomnak nevezik, négyzetes alakú volt (ez is egykori dzsámira utal) és fából készült.⁸⁵ A jezsuiták jelenlétére 1702-ig van adatunk, távozásuk a jelek szerint összefügg a vár felrobbantásával és a ferencesek visszatelepülésével.⁸⁶

Azonban a ferencesek is jelen voltak már a vár felszabadításakor (1687-ben) az ostromló seregben, mint katonai páterek.⁸⁷ 1695-ben Georg von Berge várparancsnok telket adományozott a már 1690 óta a városban működő Szent László ferences rendtartománynak, hogy azon templomot és rendházat építhessenek maguknak.⁸⁸ Berge azt a telket adományozta el, amit nem sokkal előbb a Budai Adminisztrációtól vásárolt, de kikötötte, hogy a leendő templom kriptájában kapjon végső nyughelyet. E telket tovább bővítették a kincstártól, illetve a vármegyétől kapott földrészletekkel. E telek a ma is álló Alsóvárosi templom körül, illetve tőle délre terült el, a középkori ferences kolostor helyét ekkor talán már nem is ismerték. Különös, hogy a város első kőtemplomát egy ilyen félreeső helyre tették. A templom helyeként egy magasabban fekvő, a mocsárvilág peremén emelkedő dombot választottak. A ferences templom építése rögtön a telekszerzés után megkezdődött, azonban csak lassan haladt. 1696-ban a ferencesek már építettek maguknak egy kis bolthajtásos épületet és egy szentélyt.⁸⁹ 1702-ben a lerombolt vár köveiből is nagyobb mennyiséget kaptak, mégis a Rákóczi szabadságharc idején is csak egy ideiglenes jellegű fatemplommal rendelkeztek. Az új **Szent József templom** csak az 1720-as években készülhetett el, mert még ekkor is támogatta Zala vármegye a templomépítést.

30. Az Alsóvárosi ferences templom és kolostor alaprajza

⁸⁴ Nagykanizsa városi monográfia II/297.

⁸⁵ Nagykanizsa városi monográfia II/299.

⁸⁶ Nagykanizsa városi monográfia II/318.

⁸⁷ Nagykanizsa városi monográfia II/298.

⁸⁸ Nagykanizsa városi monográfia II/61, 301.

⁸⁹ Nagykanizsa városi monográfia II/61.

31.a., 31.b. Az Alsóvárosi Szent József ferences templom külső és belső képe

A templom tornya csak jóval később, az 1810-es években épült. A templommal egybeépített egyemeletes, négyzetes, kerengő-udvaros, puritán megjelenésű rendház nagyjából egykorú a templommal, de pontos adatok az építkezések idejéről nincsenek.⁹⁰ A tágas kolostor-épület érdekessége a nyúlványszerű déli épületszárny, melynek földszintjén volt a tágas refektórium (étkező). Ennek végfalát díszítette az ismeretlen mester által alkotott Utolsó vacsora című monumentális olajfestmény.⁹¹ Az Alsóvárosi Szent József ferences templom és kolostor Zala megye egyik legkorábbi és legimpozánsabb barokk épülete, berendezése pedig különösen mives munka a XVIII. század második feléből.

A XVIII. században a város keleti részén, a mai Széchenyi tér helyén nyílt az első temető. 1747-ben említik az 1730-as években fából épített **Nepomuki Szent János temető-kápolnát**.⁹² Halis István szerint ennek helyén épült 1762-63-ban az a barokk téglakápolna, amit a piaristák vehettek birtokba, és később Felső-templomnak kezdtek nevezni. 1824-ben a kis kápolnát megnagyobbították nyugat felé, és a ma is álló tornyot építették hozzá.⁹³ A templom nevét Jézus szívére változtatták. A templom barokk hajóját azonban a II. világháború éveiben egy nagyobb, modern hajóra cserélték le, a templom egykori képét csak régi fényképeken láthatjuk.

⁹⁰ Nagykanizsa városi monográfia II/303-304. Megjegyzendő, hogy Zala megye műemlékjegyzéke (KÖH 2006) szerint a templom 1702-1704 között, a torony 1816-ban, a rendház pedig 1702-14 között épült – ezt azonban óvatossággal kell fogadnunk.

⁹¹ A festmény jelenleg a piarista gimnáziumban található

⁹² Nagykanizsa városi monográfia II/314.

⁹³ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 148.

32.a., 32.b. A Felső templom egykori külső és belső képe

Nagykanizsán az első beteggondozó épület építését 1698-ban engedélyezték, amely a Légrádi (ma Ady) út mentén, a mai Helyőrségi Művelődési Otthon helyén állt. 1766-ban a rossz állagú épületet átalakították. A városháza építése idején 1779-87 között a városi tanács üléseit is itt tartották. 1769-71-ben épült fel mellette Somssich Antal adományából a **Szent Márton kórház-kápolna**.⁹⁴ Sajnos az ispotály és a kápolna formáját nem ismerjük, mivel az együttest az 1880-as években a Kaszinó építése érdekében lebontották, csak neogótikus stílusú oltára menekült meg, mely ma a Kossuth téri kórház-kápolna díszé.

A görög-keleti vallású, jellemzően kereskedő szerbek és görögök **Szent Miklós temploma** a mai Erzsébet tér 20. számú épület – a „szerb ház” - belső udvarán állt. A szerbeknek állítólag már 1762-ben volt itt kápolnájuk. A szerény megjelenésű ortodox imaház 1792-ben épült, de romantikus stílusú tornya inkább csak a XIX. század közepe után készülhetett. Az üres kápolnát az 1960-as években lebontották.⁹⁵

33. A hajdani szerb templom

⁹⁴ Nagykanizsa városi monográfia II/26.

⁹⁵ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 215.

Kiskanizsán a hívek a maguk erejéből építettek egy fa-kápolnát **Boldogságos Szűz Mária** tiszteletére, mely az 1716. évi egyházlátogatás idején pár éve már állt. 1748-ban a feljegyzések szerint a szentélye téglából készült. 1799. táján leégett, de 1803-ra újjáépült. Ezt 1872-ben bontották le a mai nagyméretű templom építése érdekében.⁹⁶

Az Inkeyek palini kastélya melletti kis dombon épült 1748-ban a **Szent József kápolna**, mely sokáig a paliniak miséző-helye is volt. Felmerül a gondolat, hogy e kápolna Palin középkori temploma romjainak felhasználásával, esetleg annak helyén épülhetett. Benediktálása 1824-ben történt. Az épület kriptával és csontházzal is rendelkezett.⁹⁷ Valamikor a XIX. század folyamán bonthatták le, sajnos sem kinézetét, sem a pontos helyét sem ismerjük.

Kanizsán a legkorábbi újkori építkezésnek tekinthető az erődön kívülinek mondott rejtélyes Szent Miklós templom (L. a középkori fejezetet), melyről az 1688. évi vizitációs jegyzőkönyv tudósít, miszerint a település keresztény lakói titkon visszatértek, és romos templomukat gondosan helyreállították, még a tornyát is újjáépítették, plébánosa Szécsiszigetről járt ide. E templom valószínűleg a Kanizsától délre fekvő Szentmiklós falu (ma Miklósfalva városrész) középkori templomával azonos. 1747-ben e Szent Miklós filia **Nagyboldogasszony**nak szentelt templomával találkozunk.⁹⁸ 1748-ban egy fából készült kápolnát említenek itt az egyházlátogatási jegyzőkönyvek, majd 1763-65 között Festetics Kristóf építteti fel a ma is álló négykaréjos, **Szűz Mária mennybemenetele** tiszteletére szentelt templomot.⁹⁹ A templom e korban szokatlan alaprajzán kívül díszesen faragott kő kapuzata és belső freskói is figyelemre méltóak.¹⁰⁰

A miklósfai kápolna tervezője feltételezések szerint¹⁰¹ a Festetics-család uradalmi építész, Hofstädter Kristóf lehetett, így ez lehet a legrégebbi olyan nagykanizsai épület, melynél a tervező kilétét legalább sejtjük. E korban hazánkban még legfeljebb a püspökségek és a gazdagabb főurak alkalmaztak tanult építészeket. Hofstädter Kristóf Keszthelyen a korabeli kastély és kastélypark, a régi városháza, a zsinagóga, a jegyzői lak, a középkori ferences templom átalakításai, az Amazon-szálló (az eddig felsoroltak terveit ismerjük), valamint a sörház, a megyei szállásház (jelenleg városháza), továbbá a balatonkeresztúri Festetics-kastély és templom tervezője volt.¹⁰²

⁹⁶ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 487.

⁹⁷ Nagykanizsa városi monográfia II/316., Tarnóczy Attila: Hol, mi? 039.

⁹⁸ Nagykanizsa városi monográfia II/299.

⁹⁹ Nagykanizsa városi monográfia II/579

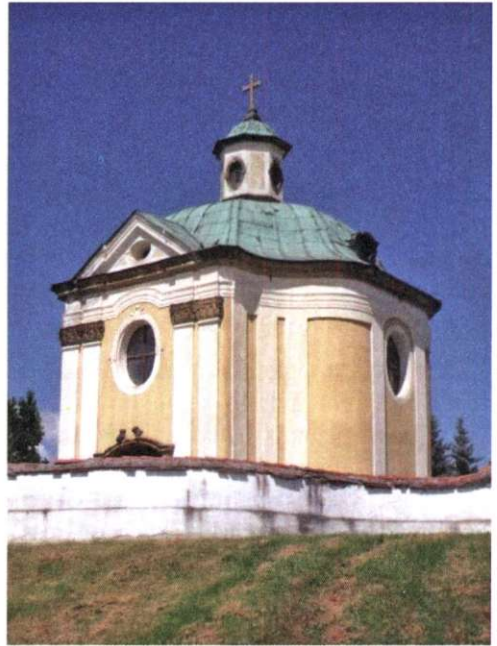
¹⁰⁰ Nagykanizsa városi monográfia II/351.

¹⁰¹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 379.

¹⁰² Koppány Tibor – Péczely Piroska – Sági Károly: Keszthely (Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1962) 37-45. o.

34. Miklósfa kápolnája

35. A lazsnaki Inkey-kápolna

Az Inkeyek megrendelésére készült 1768-ban a lazsnaki **Szent Kereszt kálvária-kápolna**.¹⁰³ E kápolna egy kis dombon, az 1702-ben Umsunst János által felállított kálvária helyén épült részben kálvária, részben családi mauzóleum céljára. A kálvária-kápolnától délre sorakozó stációk még feltüntetésre kerültek az I. katonai felmérés térképén. E kápolna is centrális alaprajzú, de arányai a miklósfa-i temploménál is szebbek, részletképzései pedig sokkal finomabbak. Nem véletlen, hogy e későbarokk-rokokó stílusú kápolnát időnként Nagykanizsa jelképeként is használják.¹⁰⁴ Tervezője sajnos nem ismert, de miként Inkey Boldizsár a Szentháromság szobrot is Grácból hozatta, úgy elképzelhető, hogy e kápolna terveit is külföldön rendelte meg. A kápolna mögötti falfülkét egy rendkívül szépen faragott fa-korpusz díszítette, amelyet most a városi múzeumban őriznek. A kápolnát a II. világháború után kifosztották, jelenleg felújításra várva üresen áll.

Nagykanizsának a XVIII. században a Szabadhegy volt az egyetlen szőlőhegye, ezért a helyi gazdák a szomszédos falvak szőlőhegyein is vásároltak telkeket: a Bagolához tartozó Kis- és Nagybagolai-hegyen valamint a Látó-hegyen, a Horvátszentmiklóshoz tartozó Móríchelyi- és Szentgyörgyvári-hegyen, és a Palin melletti Förhénc-hegyen. A szőlőhegyeken pedig kápolnákat, vagy legalább haranglábat állítottak. Így idővel a szomszédos falvak Nagykanizsához csatolásával a város szőlőhegyi kápolnáinak száma ötre emelkedett.

¹⁰³ E kápolnánál is felmerült Hofstädter Kristóf szerzősége, de ez erősen vitatható

¹⁰⁴ Nagykanizsa városi monográfia II/351-352.

36.a., b., c., d., e. Szőlőhegyi kápolnák

Bagolai-hegy Förhénc-hegy Látó-hegy Szentgyörgyvári-hegy Cserfői-hegy

A Nagybagolai-hegyen álló **Szentháromság kápolnát** 1753-ban emelték a szőlősgazdák, sőt még a bagolai hívek is – templom híján - ide jártak misére. Mai formáját 1876-ban nyerte.¹⁰⁵

Inkey Boldizsár adományából épült 1761-ben a Förhénc-hegyen a hagymasisakos tornyú barokk **Urunk Színeváltozása kápolna**,¹⁰⁶ Nagykanizsa legfestőibb szőlőhegyi kápolnája.

A Látó-hegyi **Szent Donát kápolnát** 1776-ban emelték, de 1816-ban már **Szent Bertalan kápolnaként** említik.¹⁰⁷ Megsemmisítésre kárhozottatott barokk oltárát Tarnóczky Attila restaurálta 2010-ben.

1778-ban említik, tehát ennél korábban épülhetett a Szentgyörgyvári-hegyen álló **Szent György kápolna**.¹⁰⁸

A legkésőbbi alapítású szőlőhegyi kápolna a Cserfői-hegyen 1818-ban emelt **Szent Anna kápolna**¹⁰⁹ valójában már a barokk utáni korszak produktuma.

Az 1768. évi jegyzőkönyv említ egy **Szent Vendel kápolnát** is valahol Kanizsa határában, de ennek se helyét, se formáját nem ismerjük. A feljegyzés szerint e kápolnát Schildneckt Nepomuki János árendátor alapította „a királyi úttól körülbelül ezer lépés távolságra”.¹¹⁰ Bár semmi egyéb adatunk nincs e kápolnáról, viszont tudjuk, hogy a királyi út Nagyrécsa felől a mai Garay utca vonalát követve haladt Kiskanizsa felé. Az úttól nyilván nem a város felé, hanem északi irányban a mezők felé keresendő e kápolna helye. Az ugyancsak 1768-ban alapított lazsnaki Szent Kereszt kápolnával való egyezés kizárható, hiszen annak nevét és alapítója személyét is jól ismerjük. Viszont az I. katonai felmérés térképén egy másik kápolna is feltűnik a Palinba vezető út nyugati oldalán a lazsnaki kálváriától kissé északra, mely éppen 1 km-re fekszik a Garay utcától. A Vendel-kápolnát talán éppen az e környéken állott római-kori ókeresztény temetőkápolna maradványaira építették rá.

¹⁰⁵ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 383.

¹⁰⁶ Nagykanizsa városi monográfia II/352.

¹⁰⁷ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 359.

¹⁰⁸ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 450.

¹⁰⁹ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 146.

¹¹⁰ Nagykanizsa városi monográfia II/316

37. A lazsnaki kápolnák az I. katonai felmérés térképén

6.5 XVIII. századi uradalmi épületek

A **Fő utca 5-7. számú volt Batthyány tiszttartói ház** – jelenleg a Thúry György Múzeumnak is helyet adó épület – a régiek szerint a „kastély” - építését Halis István Szapáry grófnak tulajdonította, bár forrását nem jelölte meg, és a hagyomány szerint ez is a lerombolt vár anyagából épült.¹¹¹ A műemlékjegyzékben viszont az áll, hogy az 1705-12 közti építkezés Gračich báró érdeme. A házat 1743-ban az uradalommal együtt Batthyány Lajos szerezte meg, de az új földesúr nem költözött Kanizsára, csupán tiszttartói háznak és vendégfogadónak használták itteni épületüket. A Fő utca 5. szám alatti L alakú, érett barokk épület egységes és nagyvonalú tervezésre vall, eszerint viszont e házat valószínűleg teljes egészében már a Batthyányak építhették, a korábbi birtokosok épületeinek talán csak a tégláit használták fel. Az egységes homlokzatú, hosszú utcai frontú épület valójában két eltérő korú és rendeltetésű épületet rejt. Az 5. számú saroképület lehet a korábbi, ennek cseh-süveg-boltozatos belső terei és udvarra néző árkádíves ablaksorral megnyitott oldalfolyosója még a barokk építészetet dicsérik. A 7. számú épület újabb, a XIX. század folyamán épülhetett középfolyosós épület valószínűleg eleve vendégfogadónak szánták. A két épületet egységesítő klasszicizáló homlokzatot is a XIX. század első felében kaphatta, bár észrevehető, hogy a keleti épületrész ablakosztása jóval sűrűbb a nyugatinál. A nyugati homlokzat érdekes részlete az ívesen kiugró emeleti zárterkély. A II. világháború végéig a kastélyhoz a mai Múzeum tér torkolata helyén álló magas boltíves kapu is tartozott. Az L alakú főépület északi folytatásában álló hosszú épületet azonban 1980 táján lebontották.

¹¹¹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 226., Nagykanizsa városi monográfia II/63.

38. a., 38.b. A Fő utca 5-7. számú épület utcai és udvari homlokzatai

39. a., 39.b. A Batthyányak egykori gazdasági épületei: az istálló-magtár és a lábaspajta

A kastély mögött gazdasági épületek sorakoztak, közülük az emeletes **istálló-magtár** (újabb korban Kiskakas vendéglő) és tőle keletre a földszintes **lábaspajta** átalakítva ma is áll. A kastély udvarát ma sajnos oda nem illő értéktelen földszintes épületek foglalják el (Centrum udvar). Ezek elbontása és az udvar barokk kertként történő berendezése esetén a városközpont üde színpalattá gazdagodhatna.

A **Batthyányak uradalmi majorja** nem a kastély közelében, hanem annakidején még a város legszélének számító déli végén, a ferences barátok telkétől délre a mai Ady Endre utca nyugati oldalán terült el. Építési ideje nem ismert, és legkorábban is csak a XVIII. század legvégén vagy esetleg még később kezdhették kiépíteni, ugyanis az I. katonai felmérés térképén még nincs nyoma. A nagy uradalmi istállóról archív fényképpel rendelkezünk.

40. A Batthyány-uradalmi istálló

A XVIII. század közepére datálják a mai Erzsébet tér - Ady Endre utca sarkán álló, közismerten **Vasemberháznak** nevezett épületet, mely eredetileg uradalmi vendégfogadónak épült, egykor ebben működött a Nagy-Sörház nevű vendéglő is. Földszinti helyiségei csehsüveg-boltozatosak. Az egyik földszinti üzlet árusa ihlette Csokonai csurgói tartózkodása idején írt „Az özvegy Karyóné és két szeleburdiak” című vígjátékát. Az épület mai külseje XIX. századi átépítés eredménye, erre az épület klasszicista stílusán kívül az ereszcsontra vízgyűjtőjén olvasható 1828-as évszám utal.¹¹²

Az Ady u. 29. (ma Thúry György Kereskedelmi Szakközépiskola) helyén állt az 1745-ben épített **Kis Sörház** nevű uradalmi vendégfogadó, amit korabeli vendégek inkább csak „Rongyos Lámpás”-nak csúfolt.¹¹³ Az épületet 1952-ben még műemléki védelemre javasolták, 1970 körül azonban mégis lebontották.

Kiskanizsán a Szent Flórián tér nyugati oldalát lezáró régi épület az egykori „**Nagykorcsma**” déli szárnyának boltozott helyiségeiről feltételezhető, hogy ezt is még a XVIII. század második felében építhették a többi Batthyány-féle uradalmi épülettel együtt, bár fennállásáról csak a XIX. sz. elejéről van adatunk.¹¹⁴

41.a., 41.b. A kiskanizsai volt uradalmi vendégfogadó külső képe és a déli szárny folyosója

Miután a mai Nagykanizsa közigazgatási területén hajdan több uradalom is osztozkodott, további uradalmi épületek is léteztek egyrészt Palin, másrészt a mai Miklósfa városrész területén. Palinban az Inkeyek kisebb méretű XVIII. századi kastélya a mai kastély-iskola helyén állott, de jelenlegi formáját csak a reformkorban nyerte, az uradalom többi épületei pedig mára mind eltűntek.

A nagy kiterjedésű csurgói uradalmi birtokot - amelyhez Horvát-Szentmiklós (ma Miklósfa) is tartozott - Festetics Kristóf vásárolta meg 1726-ban de Prie János örgróftól 40 000 forintért. A szentmiklósi uradalmi épületeket, amelyek a mai templomtól északra lévő kisebb magaslaton álltak, egy 1802 évi leírásból ismerjük. Itt állt egy L alakú,

¹¹² Tarnóczky Attila: Hol, mi? 194.

¹¹³ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 021.

¹¹⁴ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 449.

földszintes, 9 szobás kastély és további gazdasági épületek.¹¹⁵ A kastélyt 1962-től még óvodaként használták, az 1970-es években mégis lebontották, mára csak egy régi nagyméretű istálló-épület maradt fenn.¹¹⁶

42. Miklósfa egykori kastélya

6.6 XVIII. századi polgári építészet

A Fő utca és Ady utca sarkán a városháza mellett állt a Schrem-, később **Pichler-háznak** nevezett egyemeletes, manzárdtetős kereskedő-ház. E ház a XVIII. század derekán épülhetett, és 1872-ben a régi városházával együtt bontották le. (29. kép)

Az egykori **Czenek-ház** (volt Deák tér 14. – helye most parkoló) utcára merőleges egyszerű egyemeletes épület volt, a XVIII. sz. vége felé épülhetett, 1840-ben a Polgári Egylet vette meg. Az OTP építéskor bontották le.¹¹⁷

43. A Czenek-ház

44. A Babochay-ház

45. A Széchenyi ház

A mai Csengery utca Fő utcai torkolata helyén állt **Széchenyi-ház** tulajdonképpen Geber György kereskedő építtette, és csak 1805-ben vásárolta meg gróf Széchenyi Ferenc (Széchenyi István apja). A házat később egyik bérlőjéről Tárnok-háznak is nevezték. Egy régi fénykép tanúsága szerint egyszerű, egyemeletes, nyeregvetős épület

¹¹⁵ Nagykanizsa városi monográfia II/567, 577.

¹¹⁶ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 381.

¹¹⁷ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 160.

volt. A Csengery utca megnyitásakor 1870-ben a ház nagyobb részét lebontották, de egy keskeny, két ablaktengelynyi része megmaradt, ezt átalakítva a ház még évtizedekig fennállt, majd 1914-ben ennek helyén épült a ma is álló Első Magyar Általános Biztosító palotája.¹¹⁸

A Széchenyi-házzal pontosan szemközt, a mai Sugár utca torkolata helyén állott volt **Babóchay-ház** méretében hasonlított a Széchenyi-házhoz. A már álló épület Szlovák Katalin hozományaként került 1790-ben Babóchay György gyógyszerész birtokába. Az épület földszinti félköríves nyílásai már a klasszicizmus ízlésvilágát idézik, emeleti homlokzata azonban ennek is díszítetlen volt. Érdekessége, hogy földszintjén működött eredetileg a Fekete sas nevű patika, mely később átköltözött a Fő u. 6. számú épületbe. A patika sast ábrázoló cégére és a bejárat két oldalán ovális keretbe foglalt antik fejeket mintázó domborművek is ezen a házon álltak eredetileg. A domborművek közül kettő a céggel együtt átkerült a Fő u. 6. épületre, a másik két dombormű pedig ma a Sugár u. 2. épület kapualjában látható. A házat a Sugár utca megnyitása érdekében lebontották, de helyén egy keskeny eklektikus sarokház épült (Sugár u. 2.) továbbra is a Babóchay-család birtokában.¹¹⁹

Az ugyancsak a XVIII. századi Ady u. 21. számú **tímár-ház** jellegzetes képviselője volt a szerényebb iparos-házaknak. Karakterét az egyszerű kőkeretes kosáríves kapubejárat adta. Sajnos a XX. sz. második felében lebontották.¹²⁰ A szerény megjelenésű **Magyar utca 23.** számú lakóház meredek hajlásszögű tetőidoma még a barokk kor hangulatát idézi, bár pontos korát nem ismerjük.

46. Ady Endre u. 21.

47. Magyar utca 23.

48. Volt Fekete sas vendégfogadó

Az Eötvös tér délkeleti sarkán állt az 1981-ben lebontott **Fekete Sas vendégfogadó**, mely két hasonló méretű, utcára merőleges gerincű, kontyolt tetős, földszintes épületből állt, kinézete alapján a magyar „paraszt-barokk” építészet körébe sorolható. Az épületegyüttes a XVIII. század végéről származhatott.¹²¹ Az általuk közrezárt fogadóudvar kerthelyiségként is működött.

6.7 Nagykanizsa barokk szobrai

A XVIII. században csak ritkán állítottak köztéri szobrokat, és ezek mind vallási témájúak – szentek vagy feszületek - voltak. A barokk szobrászművészet kiemelkedő példányának számító nagykanizsai **Szentháromság-szobor** történetét kérdőjelek övezik. A szobor felirata szerint Inkey Boldizsár (1726-92) állíttatta 1773-ban. Ugyanakkor

¹¹⁸ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 236.

¹¹⁹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 234.

¹²⁰ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 018.

¹²¹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 179.

tudjuk, hogy Inkey Boldizsár már 1758-ban kelt levelében kérte a veszprémi püspöktől az elkészült emlék megáldását, vagyis ekkor már állt,¹²² a felirat pedig valamilyen okból később kerülhetett a szobor alapzatára. E műalkotás még a hazai érett barokk szentháromság-szobrok körébe tartozik. A gráci műhelyben készült mű eredetileg a Piac tér (ma Erzsébet tér) délkeleti részén állott, de 1869-ben az Eötvös térre, onnan 1934-ben a Kossuth térre helyezték át, majd 2012-ben visszakerült az Erzsébet tér északi részére.

A szoborcsoport elemei készítésük idejét tekintve két részre oszthatók, amelyek laikus szemmel is jól megkülönböztethetők eltérő kőanyaguk és stílusuk miatt. A szokványos megoldású középen magasodó oszlop a tetején lévő szentháromság-szimbólummal – az atya, fiú és legfelül az aranyozott napkorongban tündöklő szentlélek-galamb - vérbő barokk kidolgozása miatt érdemel figyelmet. A főoszloppal egykorú Szent István lent középen álló alakja, aki a Szent koronát a főoszlop lábázatára helyezett Máriának ajánlja fel. Bár e történelmi téma festményeken gyakori, hasonló szoborkompozíció e korból nem ismert. Mindez a megrendelő nemzeti öntudatáról árulkodik Mária Terézia korából, midőn a nemzeti eszme itthon még alig ébredezett. Szent István szobrával kortárs alkotás Szent László és Szent Imre magyar szentek posztamense, viszont e szobrok anyaga és formája már a két további szoborral: Keresztelő Szent János és Szent Antal figurájával rokon, ezek feltehetően későbbi, XIX. századi művek. Logikailag valószínű, hogy az Árpád-házi szent királyok összetartozó hármasszobra állt eredetileg a főoszlop körül, csak midőn a további két szobor – Keresztelő Szent János és Szent Antal is melléjük kerültek, dönthettek úgy, hogy Szent László és Szent Imre szobraikat is újakra cserélik, hogy méretük jobban illeszkedjen egymáshoz. Szent Istvánt azonban meghagyták eredeti méretében, mivel egy nagyobb szobor már eltakarta volna Mária alakját. Az újabb szobrok talán 1869-ben az Eötvös térre való áthelyezés alkalmával készülhettek azzal a vasrácsos kerítéssel együtt, mely a korabeli képek tanúsága szerint az Eötvös téri és a Kossuth téri fennállás idején is megvolt. A XVIII. századi szentháromság szobrokat (Sopron, Kőszeg, Óbuda, Kecskemét, Temesvár, Vác, Veszprém, Szekszárd, stb.) barokk kőkorláttal kerítették körül, és néhány lépcsőfokból álló pódiumra helyezték. Kanizsán ilyen nem találunk, de nem zárható ki, hogy a mű eredeti felállításakor ilyen podeszt itt is létezett, és csak az Eötvös térre történő áttelepítéskor maradtak el, ugyanis a kompozícióból a megfelelő alépitmény és keretezés nagyon hiányzik. 2012-ben az Erzsébet térre történő visszahelyezés során a szoborcsoport nemcsak méltó helyet, hanem újszerű kompozíciós elrendezést is nyert.¹²³

A Thúry György Városi Múzeumban őriznek egy kőből faragott barokk **Nepomoki Szent János szobrot** is, mely stílusa alapján a XVIII. század második felében készülhetett, és eredetileg a mai Vár utca mentén állt, később, 1825-ben helyezték át a város keleti végére, a Péterfai-árok hídja mellé egy kis kápolna-fülkébe.

¹²² Nagykanizsa városi monográfia II/350.

¹²³ Az elhelyezés és áttelepítés Ráplai Pál szombathelyi építész tervei alapján történt

49. A felújított Szentháromság szobor

Barokk szobrok a Thúry György Városi Múzeumban és az Alsóvárosi ferences templomban

50. Lazsnaki korpusz 51. Nepomuki Szt. János 52. Nepomuki Szt. János 53. Szent Flórián

A barokk szobrászművészet remekének számít a jelenleg ugyancsak a múzeumban látható **fa korpusz** is, mely a lazsnaki Inkey-kápolna kerítésének hátsó szoborfülkéjében volt, mint a kálvária legfőbb motívuma. Készítését a kápolna építése (1768) körüli időre tehetjük.

Bár nem köztéren, hanem az Alsóvárosi ferences templomban, a diadalív két oldalán látható **Nepomuki Szent János és Szent Flórián** fából faragott szobra, melyek a művészettörténészek szerint a legkiválóbb hazai barokk szobrok közé tartoznak, és alkotójuknak Joseph Hilt stájerországi művészt tartják.¹²⁴

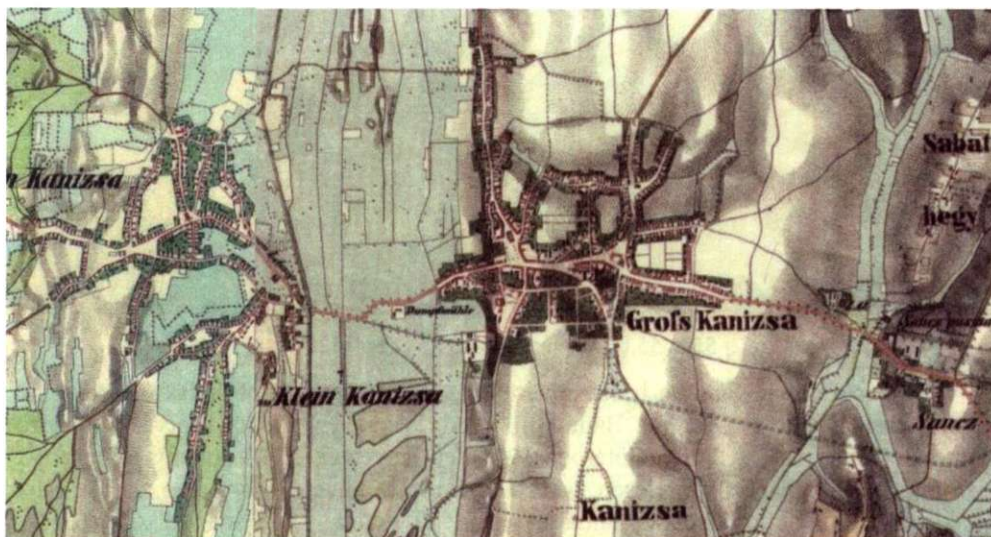
¹²⁴ Nagykanizsa városi monográfia II/347.

7. Nagykanizsa klasszicista építésze

7.1 Városfejlődés és építészet a XIX. század első felében

A napóleoni háborúktól a szabadságharcig tartó időszak – a reformkor - a feudalizmus lebontásának és a polgári társadalom megalapozásának kora. A XIX. század elején Nagykanizsa városias fejlődése felgyorsult. A napóleoni háborúk Magyarországon általános gazdasági fellendülést eredményeztek, ugyanis minden élelmiszer jó pénzért eladható volt, ez kedvezett a földbirtokosoknak és a jobbágyoknak is, de legfőképpen az állat- és gabonakereskedőknek. Nagykanizsa a Délvidékről nyugat felé irányuló termény-kereskedelem fontos állomása lett, ez pedig a jómódú kereskedőcsaládok építkezéseiben is megmutatkozott. A város fejlesztésében fontos szerepet játszottak a Batthyányak részéről pártfogolt, nagy számban beköltöző zsidók is.

A XIX. század első felében a város beépített területei lassabban terjeszkedtek, mint korábban, a városközpontban viszont a beépítés sűrűsége megnőtt. E korszakban indult meg a mai Zrínyi utca kiépítése – ez már igazi városi utca volt, nem bonyolított le átmenő forgalmat. 1820-ban még csak két rövid szakasza létezett a mai Ady utcából kiindulva (Kis-Német utca és Fülöp utca). Az 1840-es években Batthyány Fülöp herceg további területet parcellázott ki, így a Zrínyi utca kelet felé tovább épülhetett, sőt megkezdte a mai Batthyány utca parcellázását is, amely telkek viszonylag hamar elkeltek. Északon a belterület a mai Rákóczi utcával gyarapodott. E korszak városfejlődésének végeredményeit láthatjuk az 1857-ben készült II. katonai felmérés térképén.

54. Nagykanizsa a II. katonai felmérés térképén

A XIX. század elején külföldi hatásra a magyar építészetben is egyeduralkodóvá válik a klasszicista stílus. A magyar történelemben ekkoriban nincs éles cezúraváltás, így a barokkból a klasszicizmusba való átmenet fokozatosan történik az új szellemiséget képviselő építészek munkája nyomán. A klasszicista stílus a polgárság erősödésével együtt elterjedő felvilágosodás ideológiájának művészi kivételése. Nagykanizsán a barokk építészetnek is csak egy szerényebb, provinciális válfaja dívott, az ugyancsak

„hüvös eleganciájú” klasszicista stílus megjelenése nem eredményezte a városkép markáns megváltozását. Magyarországon azonban a megkésett polgárosodás miatt a klasszicizmus megjelenése egybeesik a nemesség nemzeti öntudatra ébredésével, azaz a reformkorral, így az új stílus – bár külföldről érkezett ez is – mégis gyorsan népszerűvé, „nemzetivé” vált. Számos fontos középületünk: a Nemzeti Múzeum, az első Nemzeti Színház, az ekkor emelt vármegyeházák, városházák, kórházak, börtönök, laktanyák, főúri kastélyok is nagy számban épültek e stílusban.

7.2 A nagykanizsai zsinagóga

A XVIII. század végén Nagykanizsa növekvő számú és egyre módosabb zsidósága is igénytel lépett fel istentiszteleti helyük megépítése iránt, mivel addig csak a Kis Sörházban tudtak közös istentiszteletet tartani. II. József rendelete szerint a nem katolikus felekezetű templomok közterületről nyílóan nem épülhettek, csak belső udvarban helyezhették el őket. A Batthyány herceg pártfogását élvező zsidóság (miután a hercegnek jelentős bevétele származott a zsidók itteni működéséből) nagyméretű zsinagóga építésébe fogott a Batthyányaktól kapott Fő u. 6. számú telek udvarán. A zsinagóga alapjait 1807-ben rakták le Wojta Ferenc, a Batthyányak uradalmi építőmesterének tervei alapján, de az építkezés hamarosan le is állt, mivel a gyülekezet nem volt elégedett a szerény tervvel. Hosszas viták után a bécsi Ehmann és a marburgi (maribori) Marek építészeket bízták meg új tervek készítésével. Az elkészült épületet 1821-ben avatták fel. A közbenső női karzat és az orgona 1844-ben létesült.

55.a, 55.b. A zsinagóga külső és belső képe

1900-ban Ludwig Schöne bécsi építész bízta meg az épület átalakítási terveinek elkészítésével, illetve 1926-ban Baumhorn Lipót készített átalakítási tervet, de ezek nem valósultak meg. A külső előtérben 1921-ben helyezték el Szeghalmy Bálint tervei szerint az I. világháborúban elesett zsidó hősök emlékművét. 1944-ben a zsinagógában és környékén alakították ki a fájdalmas emlékű gettót. 1945 után a zsinagógát a megfogyatkozott számú hívek már csak ritkábban használták és fenntartani nem tudták. 1982-ben a MAZSIHISZ a zsinagógát eladta a Városi Tanácsnak, és bár 2004-ben a tetőt felújították, valamint 2010-ben falszigetelés is történt, az épület teljes helyreállítása még mindig várat magára.

Kevesen tudják, hogy a nagykanizsai zsinagóga több szempontból is Magyarország egyik legkülönlegesebb zsinagógája, sőt túlzás nélkül az egyik legkülönösebb épülete. Rendkívüli értékei az alábbiakban foglalhatók össze:

1. A nagykanizsai zsinagóga ma az ország tizedik legrégebbi álló zsinagóga-épülete, ráadásul az óbudaival együtt a legkorábbi városi léptékű zsinagóga. A nála korábbiak ugyanis mind falusi igényosztú, illetve egyszerűbb épületek (Nagytétény XVIII. sz. második fele, Keszthely 1780, Bonyhád 1795, Mád 1795, Tarczal 1800, Hőgyész 1810, Kecskemét /ózsínagóga/ 1818, Gyöngyös 1820, Albertirsa 1820). Ezek közül csak a keszthelyi zsinagóga működik, a bonyhádi, hőgyészi és albertirsai zsinagóga-épületek romosak, a keszthelyi, tarcali és a gyöngyösi pedig már csak átalakítva láthatók.
2. A nagykanizsai zsinagóga Magyarországon az első kupolás zsinagóga, a második kupolás zsinagóga 36 évvel később Kőszegen épült, és a monumentális kupolás zsinagógák építésének divatja csak a XIX-XX. század fordulóján terjedt el. Tudjuk, hogy a zsidóság hitéletében a tradíciókhoz – így egyházi épületeik formájához - való ragaszkodás is igen erős. A kupola megjelenése zsinagógákban e korban szokatlan, külföldön is csak kevés példát ismerünk rá, mint Avignon, vagy Wien-Stadttempel. A zsinagógákat ekkoriban még a „lengyel” típusú, főként Galíciára jellemző négy középoszlopos (Bonyhád, Mád, Apostag, Szécsény, Paks, Huszt, Stomfa, Bártfa, Hunfalva), illetve az egyszerű hosszházas, síkmennyezetű, vagy dongaboltozatos téralakítás jellemzi, tehát a nagykanizsai zsinagóga centrális-kupolás téralakítása a hazai zsinagóga-építészetben forradalmi újításnak számít.
3. Nagykanizsán áll az egyetlen olyan régi zsinagóga, ahol az egykori berendezési tárgyak (tóraszekrény, korlátok, padok) is nagyrészt fennmaradtak, vagy legalább képekről ismertek (csillár, orgona).¹²⁵
4. 1841-45 között Nagykanizsán működött Löw Lipót rabbi (1811-1875), aki morvaországi származása ellenére elsőként tartott prédikációt zsinagógában magyarul (ezen eseményt Nagykanizsa és Pápa városa is magáénak vallja). Az ő javaslatára készült orgona magyarországi zsinagógában elsőként Nagykanizsán, de ő kezdeményezte új zsidó elemi iskola építését is városunkban. Löw Lipót az 1848-as szabadságharc idején Pápán tanúsított hazafias megnyilvánulásai miatt börtönbüntetést szenvedett, majd Szegedre került, és ott több évtizeden át köztisztviseltben ténykedett. A kiegyezés korában ő volt a zsidó egyházi reformok - a neológ irányzat - egyik vezéralakja.
5. A nagykanizsai zsidó hitközség fennmaradt ezüst kegytárgyai jelenleg a budapesti Zsidó Múzeum féltve őrzött kincsei.

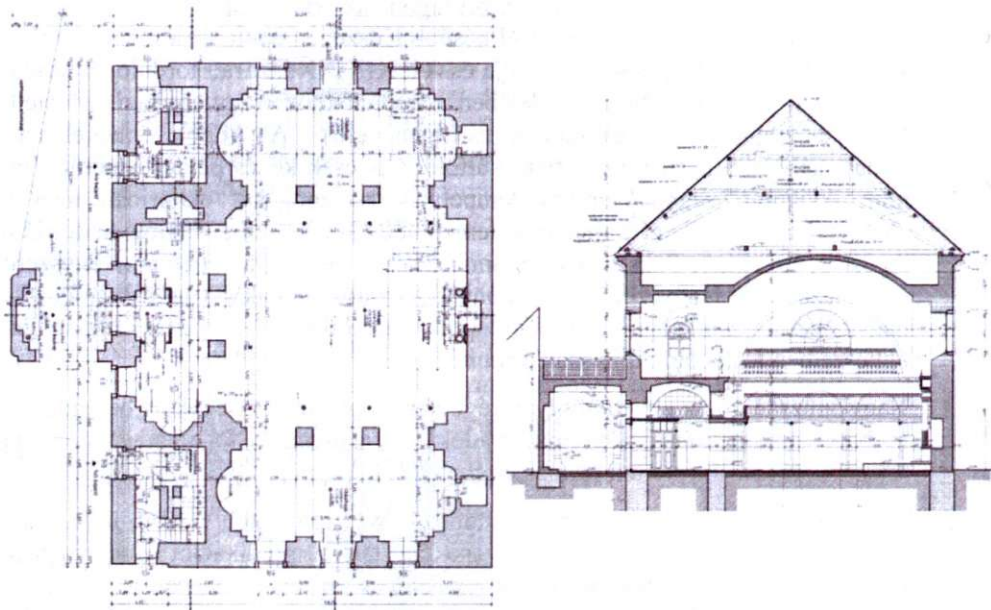
A zsinagóga Nagykanizsa legrégebbi olyan épülete, ahol a tervezők személyéről írásos adataink vannak. Az első tervekét Wojta Ferenc, a Batthyányak uradalmi építész készítette, nevével a siklósi várkastély XVIII. századi átépítésénél is találkozhatunk, sajnos a kanizsai zsinagógára készített terve nem maradt fenn, de vélhetően a korabeli kisvárosi zsinagógákhoz (pl. Sátoraljaújhely, Keszthely, Abony, stb.) hasonló lehetett.

Ehmann személyét illetően valószínű, hogy a bécsi illetőségű Karl Ehmann (1777-1829) építészről lehet szó, aki több, ma is álló bécsi bérház és palota tervezője volt. A szerzőtárs Michael Johannes Marek eredetileg Marburgban (Maribor), majd Grazban élt, kevés ismert műve közül a radenci Szent Magdolna templom és a gráci evangélikus

¹²⁵ Dávid Ferenc művészettörténész tanulmánya a Nagykanizsai zsinagóga felújítási tervéhez

templom említhető. Bár Barbarits szerint az építkezés főként Marek tervei szerint folyt,¹²⁶ Dávid Ferenc művészettörténész feltételezi, hogy a tervek szerzője inkább Ehmann lehetett, és Marek - mint a kivitelezés irányítója, építésvezetője - a kiviteli (pallér-) terveket készíthette, és ezek maradhattak fenn a hitközség iratanyagában.

Kostyál László művészettörténész hívta a figyelmet arra, hogy Ehmann 1794-1805 között Kismartonban az Esterházy-kastély építkezésén dolgozott, melynek tervezője a francia Charles Moreau (1758-1840) – a francia forradalmi építészet jeles képviselője – volt, így Ehmannra is hatással lehetett Moreau stílusa.¹²⁷

56.a., 56.b. A zsinagóga alaprajza és metszete¹²⁸

Ennél azonban sokkal bátrabban is fogalmazhatunk, ha tanulmányozzuk az épület szigorú geometriai rendjét. A kanizsai zsinagóga szerkesztése egy szabályos kockán alapul, ugyanis a központi tér kupoláját tartó négy félköríves boltív mindegyike a padlóig érő teljes körré lenne kiegészíthető. A négy boltív által tartott félgömb-kupola középpontja pedig egybeesik a virtuális kocka középpontjával. A központi teret három oldalról határoló mellékterek szabályosságát is szembevetjük. E szigorú geometriai szerkesztés és rendkívül puritán építészeti kiképzés e korban a francia forradalmi építészetre jellemző.

A francia forradalmi építészet a XVIII. század második felében a Franciaországból induló felvilágosodás építészeti vetülete. Fő képviselői Etienne-Louis Boullée (1728-99) és Claude Nicolas Ledoux francia építészek voltak – akiket akár tekinthetünk a modern építészet korai előfutárainak is. Számos épület-tervük közül azonban csak kevés valósult meg, miután a kor építéstechnikája még nem volt elég fejlett nagyvonalú álmaik

¹²⁶ Barbarits Lajos: Nagykanizsa (1928) 254. o.

¹²⁷ Nagykanizsa városi monográfia II/356

¹²⁸ Barattáné Zámbó Ágnes építész felmérési terve

megvalósításához, így e stílusirányzat ma már inkább csak kultúrtörténeti érdekesség. Ennek ellenére építészetük az egyetemes klasszicista építészetre is hatást gyakorolt, nálunk pl. Hild József építészetén is érzékelhető. Ugyanakkor csak egy-két hazai épületet sorolhatunk egyértelműen a francia forradalmi építészet stílus-irányzatához, mint pl. a váci székesegyházat, melyet a francia Isidore Canevale tervezett, de az is inkább csak a templom külső megjelenése miatt sorolható ide. A francia forradalmi építészet másik lelkes hazai követője viszont Charles de Moreau, aki a francia forradalom elől menekült Bécsbe. Ő tervezte az Esterházyak kismartoni várkastélyának átépítését (ami csak részben realizálódott), a kismartoni Leopoldina-kápolnát, a nagygyanai Esterházy-mauzóleumot, a dobai Erdődy-kastélyt és a csákvári Esterházy-kastély átépítését is.

Sem Ehmann bécsi házain, sem Marek templomain nem jelennek meg markánsan azok a formajegyek, amelyek a nagykanizsai zsinagógát igazán karakteressé teszik. Ehmann biedermeier épületein a finom ornamentika is megjelenik, Marek radenci temploma pedig még a későbarokk szellemiségét viseli magán. Talán nem követünk el nagy hibát, ha kimondjuk, hogy a nagykanizsai zsinagóga terve, de legalábbis az építészeti alapkoncepció Charles Moreau érdeme! Ehmannal fennálló barátságukat kismartoni közös munkájuk is valószínűsíti.

57.a., 57.b. A nagykanizsai és a kismartonyi zsinagóga belső képe archív felvételen

Van azonban egy további, szinte perdöntő érv is Moreau szerzősége mellett: a Moreau által 1833-ban tervezett és 1938-ban a nácik által lerombolt kismartonyi zsinagóga belső tere: a tóraszekrény, fölötte a félköríves ablak, a karzat-korlátok és a csillár – bár az épület kisebb és egyszerűbb a nagykanizsainál – az archív fényképek tanúsága szerint kísértetiesen hasonlított a nagykanizsaihoz.

Csupán a zsinagóga egyetlen kis részlete: a fedett, de három oldalról nyitott bejárati előter későbarokk-copf jellegű kosárférfi nyílásai, a nagy épülettömegetől eltérő, tagoltabb párkánya mutatja, hogy ez nem Moreau keze munkája, valószínűleg a kivitelezés során bízhatták meg – netán Marek építész - ennek megtervezésével.

A nagykanizsai zsinagóga épületének rendkívüliségét sokan nem értékelik, mivel nem ismerik az azt létrehozó kor szellemiségét. Eldugottnak, kívül-belül dísztelennek látják, amit talán felújítani sem érdemes. Sajnos az eredeti építészeti koncepció hatásosságán sokat rontott a közbülső karzat beépítése, mely megtörte a kupolatér nagyvonalú eleganciáját és lesötétítette az oldaltereket, a tágas előteret pedig nyomott előszobává degradálta.

Zala vármegye 1831-ből fennmaradt leírása jól tükrözi a kor átlag-emberének véleményét a kanizsai zsinagógáról: „*a zsidóságnak nagy költséggel középszerű ízléssel épített synagógája van*”.¹²⁹ Ne lepődjünk meg ezen: sokan akkor sem és azóta sem tudják, hogy ez az épület milyen különleges gondolatiságot képvisel. Nagyon fontos lenne ezen elhagyott ugyanakkor rendkívüli épület értékeinek széles körben történő tudatosítása és az épület jelentőségének megfelelő kezelése.

A kanizsai zsidóság a zsinagóga közelében még két további középületet is emelt e korban. Az egyik a **Fő utca 6.** számú egyszerű egyemeletes, a zsinagóga telkének utcafrontján álló épület 1831-ben eredetileg rabbi-lakásnak és zsidó iskolának épült. Érdekes az épület mediterrán hangulatú zárt átrium-udvara, amelyen - és a két boltíves kapualjon - keresztül lehet a zsinagógát megközelíteni. A másik épület a zsinagógától délkeletre, a **Zrínyi utca 40.** (Csengery u. 10.) saroktelken 1842-ben emelt földszintes izraelita fiú- és leány-iskola - utóbb kereskedelmi iskola.

58. Fő utca 6.

59. Zrínyi utca 40.

7.3 Egyházi építkezések

A XIX. század elején az egyházi építkezések korábban tapasztalt volumene jelentősen visszaesett. Csupán a ferences templom 1810-es években történt 47 m magas tornyának, és 1824-ben a Felsővárosi templom kibővítésének és 33,5 m magas tornyának megépítése említhető. Utóbbi, különösen a toronysisak még a késő-barokk – copf stílus szellemiségét idézi.

1825-ben egy kecses kis klasszicista szoborfülke épült a Kiskanizsa mellől áthelyezett Nepomuki Szent János szobor számára a Sánc felé vezető út északi oldalán a Péterfai-árok hídja előtt.¹³⁰ A központi temetőben 1847-ben Tárnok Alajos uradalmi igazgató adományából létesült a ma is álló kis **temetőkápolna**, mely már a következő korszak, a romantika szellemiségét idézi.¹³¹

¹²⁹ Gazda Anikó: Magyarországi zsinagógák (Műszaki K., 1989.) 209. o.

¹³⁰ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 486.

¹³¹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 491.

60. A temetőkápolna

61. Nepomuki Szt. János szoborfülkéje

7.4 Uradalmi építkezések

A klasszicista stílus legmarkánsabban a főtéri uradalmi vendégfogadón, közismert nevén **Vasemberházon** jelenik meg.¹³² A ház nevének magyarázata, hogy északkeleti sarkát egy 1888-ban alapított vasbolt páncélos vitézt ábrázoló cégére díszíti. Az épület klasszicista átalakításának idejét minden valószínűség szerint a csatorna vízgyűjtő tartályán olvasható 1828-as évszám jelzi. Az alig tagolt homlokzatot az épület északi oldalának közepére helyezett nagyméretű timpanon teszi oly karakteressé, hogy e ház Nagykanizsa egyik emblematikus épületévé vált. Az épület megjelenésén csak az 1977-es felújítás során az Ady Endre utca felőli árkádosítás okozott némi változtatást.

62. A Vasemberház

63. A palini Inkey-kastély

A Vasemberházzal kortárs uradalmi építkezésnek tűnik a Batthyányak **Fő utca 5.** alatti tisztartói épület átalakítása. Ez az udvari oldalon a lépcsőház feletti timpanonnál nyilvánul meg leglátványosabban, és valószínűleg e korra tehető a **Fő utca 7.** számú

¹³² Tarnóczy Attila: Hol, mi? 194.

szállodának szánt épület megépítése, továbbá a két épület első pillantásra egységesnek tűnő, klasszicizáló homlokzatképzése.

A klasszicista építészet reprezentánsa a **palini Inkey-kastély** is. Az Inkeyek első udvarháza az 1720-as években létesült, de Inkey János a XIX. sz. elején ezt nagyvonalúan átépítette. A kastély angolparkja nevezetességnek számított. E kastélyt 1999-ben általános iskolává alakították át, midőn elég jelentős – és sajnos nem igazán szerencsés – modernizáláson esett át, de eredeti építészeti értékei a külsőn még felismerhetők.¹³³

7.5 Klasszicista városi paloták

Az Erzsébet tér délkeleti sarkán a mai Centrál-szálló környékén három hasonló küllemű, timpanonnal koronázott klasszicista épület állt. A XVIII. században Nagykanizsán letelepedett Chinorány-familia hosszú időn keresztül a postamesteri tisztséget töltötte be a forgalmas városban, amiből jócskán meggazdagodott. Korábbi postamesteri házuk helyén 1783-ban egy egyemeletes épületet építettek a Fő utcára tekintően. Majd 1839-40-ben az előbbi mellé a tér felé néző módon egy kéteemeletes klasszicista stílusú saroképületet építettek varasdi mesterek bevonásával. A **Chinorány-ház** volt a város első, és sokáig egyetlen három szintes épülete. A két saroképület helyére 1913-ban épült a ma is álló Centrál-szálló.¹³⁴ Az előbbi két épület közelében a **Fő utca 3.** számú telken is állt egy egyemeletes, timpanonos klasszicista épület, melyet ugyancsak a Chinorány-család építkezésének tulajdonítanak, tőlük 1845-ben a Batthyányak vásárolták meg. E ház 1945-ben leégett, helyén később a ma is álló háromemeletes modern ház épült.¹³⁵ Így a XIX. század közepén a Batthyány-kastély, a Vasemberház, a régi városháza és a három Chinorány-ház lényegében egy szűk területen összpontosulva a város klasszicista stílusú magját képezték. A nagy múltú Chinorány-család a XIX. század vége felé elszegényedett, és el kellett hagyniuk belvárosi palotáikat, amelyekről mára már csak régi fényképek árulkodnak.

A Chinorany-házak

64.a. A főtéri Chinorany-ház

64.b. A Fő utcai Chinorany-ház

64.c. Fő utca 3.

A hajdani Piac-tér, ma Erzsébet tér északnyugati oldalát is három nívós klasszicista épület határolja. Az Erzsébet tér 9. szám alatti **Zöldfa vendégfogadó** a város híres szállodája, bálók és kulturális rendezvények helyszíne volt, mely 1840 körül épült egy

¹³³ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 039., Nagykanizsa története II/546.

¹³⁴ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 218.

¹³⁵ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 223.

korábbi uradalmi kocsmá helyén.¹³⁶ Később bíróság költözött ide, ma viszont a Bolyai Általános Iskola működik benne. A mindkét irányban hosszú épület monotonitását a kosárirves főbejáratral és dór oszlopos kapuajjval rendelkező délkeleti lesarkított homlokzat oldja fel.

A tőle északra álló Erzsébet tér 10. számú épület – az egykori **Löwi-ház** – homlokzatán tükröződik a rendeltetése: eredetileg egy gabonakereskedő háza volt, a kisablakos második emeleti szint a termények tárolására szolgált. A ház mai formáját korábbi épület bővítéseként 1860. táján kaphatta. Földszinti boltozatos belső terei rendkívül impozánsak.

65. A volt Zöldfa szálló

66. A Löwi-ház

67. A Guttman-palota

Az Erzsébet tér 11. számú **Guttman-palotát** eredetileg Strasser Lázár gabonakereskedő építtette 1820-ban. Az újabb kutatások szerint csak 1860-64 között kapta meg jelenlegi, rendkívül kiérlelt klasszicista formáját.¹³⁷

7.6 Klasszicista polgárházak

A Fő u. 10. számú volt **Dobrovits-ház** a XVIII-XIX. sz. fordulóján épült.¹³⁸ Sajnos 1982-ben lebontották.

68. Dobrovits-ház

69. Vagner-ház

70. Spánier-ház

A Deák tér 11-12. alatti teljesen díszítetlen épület a XIX. sz. elején **Vagner Ignác** **rézműves műhelye** volt. Az épületnek csupán a tömege volt érdekes, keleti oldalon utcára merőleges, a nyugati oldalon utcával párhuzamos tetőgerincű traktus állt.¹³⁹ Helyét 1976 óta egy modern háromemeletes társasház foglalja el.

Az Erzsébet tér északi részén állt egykor a „csoportházaknak” nevezett 3 telekből álló kis háztömb. A tömb déli részén lévő egyemeletes **Spánier-házról** több fénykép is

¹³⁶ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 203.

¹³⁷ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 205.

¹³⁸ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 232.

¹³⁹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 158.

fennmaradt, mely a jellegzetes kontyolt tetős, díszítetlen homlokzatú polgárházak típusát mutatja. A ház 1822 után épülhetett. A csoportházakat a város 1913-ban bonttatta le.¹⁴⁰

A Deák tér 5. alatt ma is álló egyemeletes volt **Axenti-házat** 1817-ben emelték.¹⁴¹ A megüresedett épület homlokzatát 2015-ben az Önkormányzat újíttatta fel.

71. Axenti-ház

72. Danneberg-ház

73. Benzián-ház

A feltehetően 1805-ben épült Ady u. 13. számú (Szent Imre u. sarok) **Danneberg-házban** eredetileg patika, később izraelita óvoda, majd sokáig vendéglő működött, de volt benne cukorkagyártás és kalapgyártás is itt.¹⁴² A ma is álló háznak csak kontyolt tetős késő-barokk tömege utal a korára.

Az Erzsébet tér 17. alatti **Benzián-ház** a XIX. sz. közepéről származhat – mai megjelenésén már nemigen látszik eredeti formája. Mögötte a **Rozgonyi u. 4.** telken egy 1990. után lebontott klasszicista magtár-épület is állt, melyben 1912-ben az Uránia mozi nyílt meg.¹⁴³

74. Babochay-ház

75. Uránia mozi

76. Tersánczky-ház

A Király u. 14. szám alatt állt az 1838-ban emelt egyemeletes **Babóchay-ház**,¹⁴⁴ melyet 1974-ben lebontották, helyére egy jellegtelen modern irodaház került.

A Zrínyi u. 58. – Batthyány u. 2. alatti egyszerű, földszintes, lapos pilaszterekkel tagolt homlokzatú **Tersánczky-ház** a XIX. század közepén már állt.¹⁴⁵ Jelenlegi narancssárga festése sajnos nem illik az épület karakteréhez.

¹⁴⁰ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 219.

¹⁴¹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 153.

¹⁴² Tarnóczy Attila: Hol, mi? 013.

¹⁴³ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 212.

¹⁴⁴ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 298.

7.7 Nagykanizsa egyetlen ismert klasszicista szobor- emléke

Inkey Boldizsár emlékére leszármazottai egy művészi kivitelű klasszicista stílusú emlék-urnát készíttettek, melyet eredetileg - 1842-ben – a kastélyuk melletti kápolnánál állítottak fel. Miután kastélyukat és birtokaikat el kényszerültek adni, az urnát 1846-ban áttetették a lazsnaki kápolnához, majd a város 1936-ban a mozi mellé helyeztette, ahol jelenleg is áll.¹⁴⁶

77. kép: Az Inkey-urna

¹⁴⁵ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 532.

¹⁴⁶ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 379.

8. Nagykanizsa romantikus stílusú építésze

8.1 Városfejlődés és építészet a szabadságharctól a kiegyezésig

A szabadságharc leverése utáni évek a megtorlások és az önkényuralom időszaka. Nagykanizsa a szabadságharc idején a Dunántúl legrebellesebb fészkének számított, ezzel Bécs ellenszenvét jócskán kivívta. Azonban földrajzi fekvése miatt a várost mégsem lehetett elkerülni a vasút-építésekkel: az ország szívéből az Adriai-tengerhez csak erre lehetett a vasútvonalat vezetni, ami 1860-61-ben készült el, ez pedig a város gazdasági fejlődésének újabb lökést adott.

A vasútépítés a város szerkezetében jelentős változásokat hozott. A városközpontból dél felé induló Légrádi út (később Kazinczy, ma Ady Endre u.) nyomvonalának külső szakaszát elfoglalta a pályaudvar, ezért a MÁV-terület keleti oldalán új nyomvonalra helyezték át az országutat, így jött létre a mai Csengery utca külső szakasza, míg az Ady utca a vasútállomásnál véget ért. A főváros felé vezető vasútvonal a várostól délre hosszú szakaszon mély bevágást igényelt, ez viszont a város további déli irányú terjeszkedési lehetőségét erősen lekorlátozta. Városszerkezeti szempontból előnytelen lett a vasútállomásnak a belvárostól való túlzottan távoli telepítése is. A vasútállomás elfoglalta a XVIII. sz. közepén alapított régi zsidó temető helyét is, így az Ady utca nyugati oldalán ma is meglévő, 1784-ben alapított izraelita temetőbe helyezték át a régi síremlékeket és egyes sírokat is.¹⁴⁷

A XVIII. század közepétől az építészek elfordulva a klasszicista építészettől új kifejezési formákat kerestek. Formaelemeiket régmúlt korok – főként a mór és a román - építészetből merítették, innen nevezték az új stílust romantikának. Jellegzetessége volt a homlokzatok finom pálcatagozatos díszítése, a korábban általánosan alkalmazott timpanonok eltűnnek, helyettük néhol meredekebb oromfalas homlokzati falmagasítások jelennek meg.

8.2 A vasútállomás

A korszak legnagyobb építkezését a vasútvonal megépítésével szükségessé váló vasútállomás épülete jelentette. A vasút Nagykanizsát előbb Horvátország felől közelítette meg, 1860-ban készült el a Pragerhof/Pragersko/-Nagykanizsa közti vasútvonal, majd 1861-ben átadták a Nagykanizsa-Székesfehérvár-Budapest közti, 1865-ben pedig a Nagykanizsa-Szombathely-Sopron közti vonalat is. Az új vasútállomás a bécsi Carl Schlimp tervei alapján épült. Ez az állomásépület – a két szélső traktus kivételével - még földszintes, középső utas-csarnoka pedig a mainál kisebb volt. Az épület külső homlokzata egyszerű téglarchitektúrával rendelkezett. Egy nagyméretű fedett, oldalról nyitott faszerkezetű csarnok is épült a vágányok fölé.¹⁴⁸ 1909-ben az utascsarnokot a maira cserélték, az oldalszárnyak emelet-ráépítése pedig 1942 után történt, egyúttal viszont a peronlefedést lebontották.

¹⁴⁷ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 033.

¹⁴⁸ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 031.

78.a., 78.b. A vasútállomás eredeti képe és egykori peron-lefedése

8.3 Nagykánizsa romantikus stílusú épületei

A romantikus stílus legtisztábban az 1860-ban épített Deák tér 2. számú **Grünhut-házon** figyelhető meg.¹⁴⁹ Új elem a homlokzat közepén kiemelt középrizalit, mely immár nem timpanonnal, hanem meredekebb oromzattal zárul, továbbá a könnyed vasrácsos erkély, és a filigrán homlokzat-díszítés. A Kanizsán elterjedt kovácsolt- és öntöttvas erkélykorlátoknak ez az első ismert példája. A mívés kovácsolt- és öntöttvas épületszerkezetek (erkély- és lépcső-korlátok, kapuk, kerítések, ablakrácsok, tetődíszek) elterjedésében a helyi vasiparnak is komoly szerepe lehetett.

79. Deák tér 2. Grünhut-ház

80. Zrínyi u. 45. (archív)

A Grünhut-telek déli oldalán, a **Zrínyi utca 45.** alatt is állt egy szép egyemeletes romantikus épület, a Deák térihez hasonlóan igényes homlokzat-képzéssel. Ez az épület 1966-ban még eredeti formában állt, utána azonban homlokzatát lecsupaszították és az épületre még egy emeletet húztak.¹⁵⁰

A romantika karakteres képviselője az Erzsébet tér 19. számú **Vízlendvay-ház**, mely 1860-ban már állt. Az épületet azonban nem sokkal később a szomszédos (18. szám

¹⁴⁹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 150.

¹⁵⁰ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 527.

alatti) Arany szarvas szálló tulajdonosa megvette, és szállodája éttermévé, illetve báltermévé alakította.¹⁵¹ Az épület homlokzatának két szélén lévő, fogsoros szegéllyel ellátott oromzatos rizalit adja meg az épület jellegzetességét.

81. Erzsébet tér 19.

82. Erzsébet tér 21. Ebenspanger-ház

Az Erzsébet tér keleti oldalának legmutatósbab épülete az 1867-ben épült 21. számú **Ebenspanger-ház**, mely már átmenetet képez az eklektika felé. Legfőbb díse a barokkos vonalvezetésű kovácsoltvas erkély-korlát.

Az **Ady utca 11.** számú telken az izraelita hitközség 1862-ben emelt kétemeletes bérháza állt.¹⁵² A nyugodt homlokzatú épületet az 1970-es években szívfájdalom nélkül lebontották, helyén ma egy háromemeletes modern társasház áll.

83. Ady utca 11.

84. Csengery utca 12.

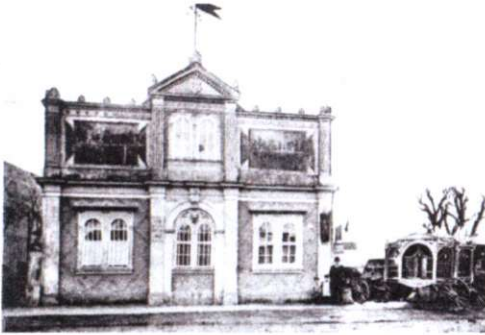
A **Csengery u. 12.** számú épületet ugyancsak az izraelita hitközség építtette bérház céljára. (1865). A műemléki védettségű szép épület a műemlékjegyzék szerint „romantikus stílusú”, bár homlokzatának megjelenése már sokkal inkább a korai eklektikára vall.

A korszak különleges produktuma volt a Király u. 4. számú **Hild-ház**. Építésének pontos dátuma nem ismert, de valószínűleg e korra tehető, és szellemisége is a romantikára vall. Építtetője Hild Károly soproni kőfaragó mester volt, aki Kanizsán is

¹⁵¹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 214.

¹⁵² Tarnóczy Attila: Hol, mi? 011.

épített magának egy házat. Az épület a soproni Lővérek villáinak hangulatát idézi, és különlegessége az emeleti oromfalak freskó-díszítése volt. Később e házban rendezte be műtermét a Székesfehérvárról ide települt Szász Károly szobrász mester. A látványos épületet a KÖGÁZ irodaházának építésekor lebontották.¹⁵³

85. Az egykori Hild-ház

86. A lebontott Belus-ház

Romantikus épület volt a sajnos csak régi fényképről ismert Fő u. 12. számú **Belus-ház** is, melynek földszintjén patika működött. Finom arányai gyakorlott tervezőre vallanak, akinek személye sajnos nem ismert. A házat 1982-ben a mai ötemeletes házak építése érdekében lebontották, csupán az udvaron álló egykori kocsiszín maradt meg.¹⁵⁴

87. Az egykori Pénzügyigazgatóság

88. Király u. 37. Pichler-ház

A Király utca 53. számú – az Erzsébet tér sarkán, az egykori sóház helyén álló - egyemeletes, puritán középület 1862-ben épült Zala és Somogy vármegyék **pénzügyigazgatósága** számára, bár a város főtere impozánsabb épületet igényelt volna. Azonban az ennek helyén 1974-ben emelt modern társasház sem lett szebb.¹⁵⁵

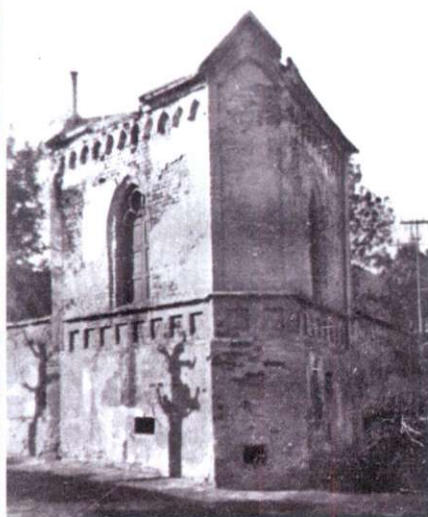
A **Király utca 37.** számú, egyszerű megjelenésű Pichler-ház az 1860-as években épült posta céljára. Szembeötlők a viszonylag nagyméretű ablakok és a sarkain lekerekített kapubejárat, az épület egyéb díszítménnyel nem is rendelkezik.

¹⁵³ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 291.

¹⁵⁴ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 233.

¹⁵⁵ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 199.

A klasszicizmus kései továbbélése figyelhető meg a miklósfi kis **Szent Flórián kápolnán**, melyet az 1860-as évekbeli tűzvész után emeltek.

89. A miklósfi Szent Flórián kápolna 90. A Spánier-ház egykori kerti építménye

A mai **Katona József utca 4.** számú ház helyén, a Bajza utca sarkán a hajdani Spánier-házhoz tartozó kétszintes romantikus-neogótikus kerti lak már 1860-ban állt, de 1950-ben sajnos lebontották. Ha még állna, a város egyik ékköve lehetne.¹⁵⁶

8.4 A korszak plasztikai alkotásai

Az izraelita temetőben áll egy régi sírkövekkel körülbástyázott kő-obeliszk, amely felirata szerint a vasútépítés miatt felszámolt régi izraelita temetőre emlékeztet. Hasonló korú, mívesen megmunkált korabeli szép sírkövek azonban a Tripammer utcai temető északi lezárt részén is találhatóak.

91. a., b., c., d. Az izraelita temető emlékműve, illetve romantikus sírkövek

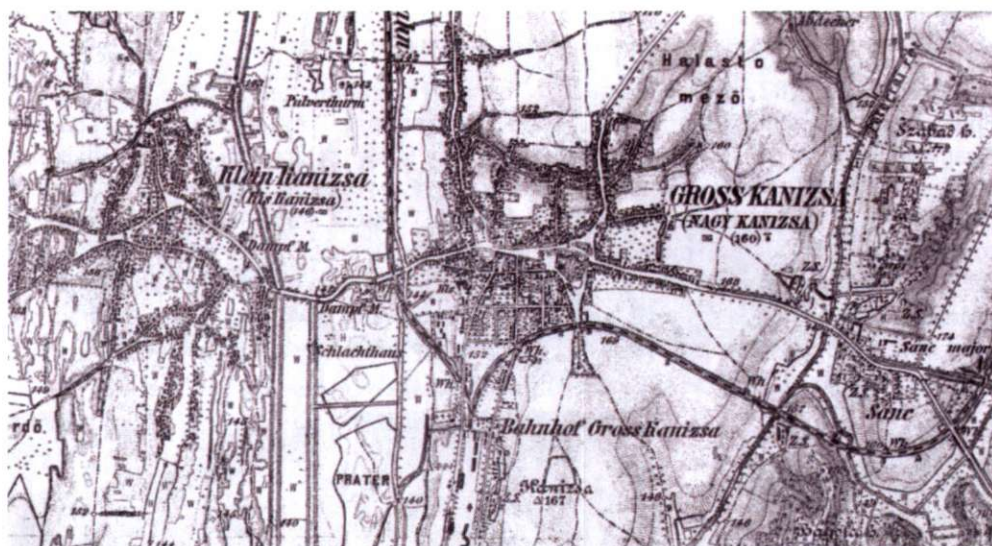
¹⁵⁶ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 465.

9. Nagykanizsa eklektikus építészet

9.1 Városfejlődés és építészeti a kiegyezéstől a századfordulóig

Az önkényuralom miatti kényszerű gazdasági pangást a kapitalista fejlődés törvényszerűségei lassan felülírták, és elkerülhetetlenné vált a birodalmon belüli politikai kiegyezés, ami addig soha nem látott gazdasági fellendülést, az utókor által nosztalgiával emlegetett boldog békeidők beköszöntét eredményezte.

Nagykanizsán a kiegyezés táján a távolsági kereskedelem mellett a gyáripar is kibontakozott: téglagyárak, malom, majd a XIX. század vége felé gépgyár, sörgyár, kávégyár, szeszgyár, vágóhíd létesült. Mindez pedig igényt támasztott a bankok megtelepedésére is: a századfordulón már hat pénzintézet működött a városban. Az élénk forgalmú kereskedőváros pedig egyre újabb boltok, szállodák és vendéglők nyitását is eredményezte – miáltal Nagykanizsa a Dunántúl egyik legélénkebb városává fejlődött, ami a város építészeti arculatán is tükröződött: e korban épült Nagykanizsa legtöbb városképet máig meghatározó épülete.

92. Nagykanizsa a III. katonai felmérés térképén (1883).

1867-ben hagyták jóvá „A város szépítészetére kimunkált alapszabályok”-at, melynek betartásáért a széplő választmány felelt.¹⁵⁷ A korszak legjelentősebb városrendezési beavatkozásként 1870-ben nyitották meg a délebbre már létező Csengery utca legészakibb szakaszát a Zrínyi utca és a Fő utca között, majd ennek északi irányú folytatásaként 1885-ben megnyílt a Sugár utca is, sajnos a városvezetés túlzottan takarékos szemlélete miatt nagyon szűk keresztmetszettel, így a nekik szánt reprezentációs és forgalmi szerepet később már nem tudták maradéktalanul betölteni, pedig ezeken eredetileg még a villamos-közlekedés bevezetéséről is álmodoztak. A város közterei közül elsőként a Deák tér rendezése valósult meg, valószínűleg a Török kút felállításakor 1879-ben.

¹⁵⁷ Barbarits Lajos: Nagykanizsa (1928) 115.o.

A városközponttól távolodva pedig további új lakóutcák nyíltak, mint pl. 1873-ban a Szemere utca, 1877-ben a Csány László, vagy 1887-ben a Vörösmarty utca, melyeket a kevésbé tehető lakosok házaival építettek be.

A kiegyezés táján külföldi hatásra az építészek nálunk is egyre inkább az eklektikus építészetet kezdték favorizálni. Az eklektika (válogatás) nevében arra utal, hogy a tervezők a történelmi stílusok formáit szabadon utánozták, sőt egy épületen a különböző stílusjegyek keveredhettek is. A legtöbb XIX. század végi épületen azonban a reneszánsz építészeti formák közül merítettek: a neo-reneszánsz jellegű timpanonos vagy szegment-íves záródású ablak és kapu-keretezések, a díszes konzolokkal alátámasztott koronázó-párkányok, kváderes homlokzat-rovátkolás, és esetenként balluszteres erkélyek a stílus főbb ismertetőjegyei. Technikai újításként megjelennek az acélgerendás-poroszsüveges boltozatú födémek, melyek nagyobb szabadságot nyújtanak a helyiségek kialakításánál, mint korábban a csehsüveg-boltozatos terek. Nagykanizsán szinte egész utcasorok épültek ki ilyen házakkal.

E kortól kezdve egyre több épületnek ismerjük már a szerzőit is, így az épületek tárgyalása tervezők szerinti csoportosításban is lehetséges.

9.2 Geiszl Mór, a nagykanizsai építészek doyenje

Geiszl Mór (1822-1893) időrendben az első Nagykanizsán élt és tevékenykedett építész, akinek munkásságát ismerjük. A német nemzetiségű mester egykori lakóháza az Arany János u. 8. szám alatt állt. Hosszú ideig a Hirschl-Bachrach építési vállalkozás munkatársa volt, és más települések számára is tervezett, az ő tervei szerint készült például 1878-ban a keszthelyi plébániatemplom – azóta sokat kritizált - neogótikus tornya.¹⁵⁸ Sok nagyszerű munkája ellenére idős korában nélkülözések közepette halt meg. Legkorábbi alkotásai közé tartozhatott a **piaristák Eötvös téri gimnáziumának** új szárnyakkal való bővítése 1868-ban. Ennek homlokzatai visszafogottak, nem tükrözik még a mester igazi képességeit. A nagy történelmi múltú épület-együttest sajnos 1919-ben lebontották.

93. A régi piarista gimnázium

94. A kereskedelmi iskola

95. Az egykori gőzfürdő

Nevéhez fűződik a Zrínyi u. 33. alatti **kereskedelmi iskola** (1882)¹⁵⁹, a Csengery u. 5. **Vidor-ház** és a Kisfaludy u. 4. alatti - mára lebontott - **gőzfürdő** (1873)¹⁶⁰ is.

Geiszl Mór legjelentősebb alkotásának az 1883-ban átadott Fő út 8. alatti Dél-Zalai Takarékpénztár, közismertebb nevén **Bazár-udvar** épületét tekinthetjük.¹⁶¹ Korinthoszi

¹⁵⁸ Koppány T. – Péczely P. – Sági K.: Keszthely (Képzőművészeti Alap Kiadóváll., 1962) 88.

¹⁵⁹ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 522.

¹⁶⁰ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 322.

¹⁶¹ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 230.

oszlopokkal díszített Fő utcai homlokzata, illetve a belső udvarok dór oszlopos architektúrája bámulatra méltó, és méltán vált műemlékké.

96. a, b, c, A Bazár udvar utcai homlokzata és udvari részletei

Méltóságot sugárzó a Sugár u. 3. alatti, most üresen álló egykori **Polgári Egylet székháza** (1885), melyet Hencz Antallal közösen tervezett, de Geiszl Mór volt a homlokzati architektúra mestere.¹⁶²

97. a, b, Az egykori Polgári Egylet Sugár úti homlokzata és a hajdani bálterem

Egyszerűbb épülete a Deák tér 3. **Hild-ház** (1885 – ennek földszinti portáljait sajnos elég szerencsétlen módon modernizálták).¹⁶³ Kimagasló színvonalú viszont egykori főnökének, Bachrach Gyulának tervezett ház a Csengery u. 8. alatt (1890),¹⁶⁴ melynek előképe a szemközt akkor már álló Rapoch-ház volt. A Rapoch ház (1880) tervezőjének kiléte nem ismert, de nem zárható ki, hogy esetleg ez is Geiszl Mór alkotása.

98. A Hild-ház

99. A Bachrach-ház

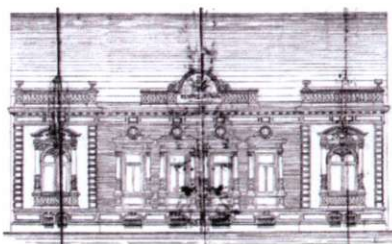
100. A Rapoch-ház

¹⁶² Tarnóczy Attila: Hol, mi? 419.

¹⁶³ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 151.

¹⁶⁴ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 094.

Kései műve a Szent Imre u. 4. alatti **Fischel-ház**,¹⁶⁵ melynek gazdagon formált homlokzatát sajnos az újabb időkben tönkretették, tervrajza viszont fennmaradt. Ő tervezte a Deák téren 1879-ben felállított **Török kutat** is.¹⁶⁶ Feltehetően a Török-kút elhelyezésekor rendezték először a Deák teret, akkor a tér közepe még kopár – talán kavicsos – lehetett, és a tér szélein alacsony gömbkoronás fákat ültettek.

101. A Fischel-ház terve

102. Török-kút

103. Frigyes fmg. laktanya

A korszak egyik „nagyberuházása” volt a városban a Sugár úti közös laktanya - később **Frigyes főherceg laktanya** - felépítése 1890-ben. Kivitelezője a szegedi székhelyű Erdélyi és Társai cég volt. A szigorú szimmetrikus rendben történt telepítés és az épületek puritán egyszerűsége a korabeli laktanyák jellemzője. Az épületegyüttes 1923-ban a piarista rend gimnáziuma lett, ekkor Hüttl Dezső fővárosi építésszel áttervezették, utcai főépületét egy szinttel megmagasították, de az eredeti architektúra jellegét igyekeztek megőrizni.¹⁶⁷ Az együttes magán viseli a többszöri funkcióváltásokból adódó átalakítások és bővítések következményeit.

9.3 Hencz Antal

Geiszl Mór kortársa, és hozzá mérhető építész-egyéniség volt Hencz Antal (Csikvánd 1839 – Keszthely 1899). Fiatal korában Rómer Flórisssal a hazai műemlékek felmérésének úttörő vállalkozásaiban is részt vett. A bécsi műegyetem elvégzése után először Győrben alapított építőipari társas vállalkozást, majd 1870 körül telepedhetett le Nagykanizsán, ahol ugyancsak vállalkozást alapított. Lehetséges, hogy a Berg Károly által tervezett Ady Endre u. 1. alatti városi bérház (1872) kivitelezése vonzotta Kanizsára.¹⁶⁸ Hamarosan jelentős kanizsai építkezések tervezője és kivitelezője lett. Épületeit a kor szokványos stílusában, de korrekt módon tervezte.

104. A kiskanizsai templom

105. Hencz-ház

106. Keller-ház

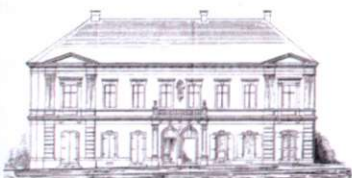
¹⁶⁵ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 454.

¹⁶⁶ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 147.

¹⁶⁷ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 426.

¹⁶⁸ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 002.

Először (1874) a **kiskanizsai Sarlós boldogasszony templom** társtervezőjeként (Berg Károllyal) és kivitelezőjeként tűnik fel.¹⁶⁹ Itt egy újszerű alaprajzú, eklektikus stílusú templommal kísérleteztek. Saját egyemeletes lakóházát a **Csengery u. 29.** alatt építette fel 1879-ben (azóta sajnos homlokzatát lemeztelenítették).¹⁷⁰ További munkái: a Csengery út 31. alatti földszintes **Gstettner-ház**¹⁷¹ (az 1970-es években lebontották), a **Szent Imre utcai óvoda** (1880)¹⁷²; a Fő u. 23. számú **Keller-ház** (1884,¹⁷³ - ennek díseit is redukálták, és tetőterét beépítették); a Sugár u. 4. alatti **Korona szálló**, melynek homlokzata összezsengett a szemközti Polgári Egylet székházával (1884 – a két világháború között átépítették és egy szinttel megemelték)¹⁷⁴; valamint a Deák tér 15. számú **Lovák-ház**¹⁷⁵ (1885, - eredeti terve látványosabb volt a kivitelezett épületnél, lebontották 1970 körül, helyére az OTP-ház épült) amelynél a klasszicizmushoz való visszatérést tapasztaljuk.

107. A Lovák-ház terve

108. A kiskastély

109. Izraelita ravatalozó

A Lovák-ház neo-klasszicista stílusát látván felmerül a gyanú, hogy a hasonló karakterű és korú **Kiskastélyt** (Erzsébet tér 14., 1874)¹⁷⁶ és az **izraelita temető ravatalozóját** (1888)¹⁷⁷ is esetleg ő tervezhette. A **kórház** Kossuth térre néző, harangtoronnyal koronázott impozáns főépülete (1885) a romantikus stílushoz történő visszanyúlás. Az épületet később többször átalakították, majd egy új épület építése érdekében lebontották¹⁷⁸. Hencz Antal terve alapján épült a **Polgári Egylet székháza** 1885-ben, – az épület homlokzata azonban Geiszl Mór műve¹⁷⁹. Egy évvel később épült tervei szerint a **Sugár úti laktanya** (1886) melyben jelenleg a Batthyány Gimnázium működik.¹⁸⁰ A hosszú, monoton homlokzatot csak a középrizalit kiemelése oldja, árkádos belső udvara viszont hangulatos. Utolsó jelentősebb nagykanizsai épülete az Eötvös tér 8. számú **Szegő-ház** (1892)¹⁸¹.

¹⁶⁹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 484.

¹⁷⁰ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 114.

¹⁷¹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 115.

¹⁷² Tarnóczy Attila: Hol, mi? 460.

¹⁷³ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 245.

¹⁷⁴ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 420.

¹⁷⁵ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 161.

¹⁷⁶ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 209.

¹⁷⁷ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 033.

¹⁷⁸ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 349.

¹⁷⁹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 419.

¹⁸⁰ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 424.

¹⁸¹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 200.

110. A kórház egykori főépülete

111. Sugár út 9.sz. lactanya

112. A Szegő-ház

Hencz Antal az 1880-as évek végén átköltözött Keszthelyre, ahol ugyancsak jelentős megvalósult tervei voltak: a Keszthelyi plébániatemplom neogótikus tornya (Geiszl Mórral közösen); a Festetich kastély neobarokk kapuja és szökőkútja; a Balaton-szálló; a Hévízi-tó fürdőépületei, Pápa evangélikus temploma). Foglalkozott műemlék-kutatással, régészettel, botanikával, földrengés-kutatással, balatoni hajózással, a Keszthelyi Múzeum megalapításával. Fontos társadalmi tisztségeket is betöltött, többek között a Műemlékek Országos Bizottsága vezetőségében.

9.4 Berg Károly

A városháza déli folytatásában álló **Ady Endre utca 1.** számú kétemeletes épület 1872-ben készült Berg Károly (1838-1889) budapesti építész tervei alapján, ennek homlokzata nagyon hasonló a hajdani városházához, így némileg alkalmas a leégett régi városháza képeinek felidézésére. Berg Károly tervezte Hencz Antallal közösen a kiskanizsai templomot is.

113. Ady Endre u. 1.

114. Az egykori börtön épülete

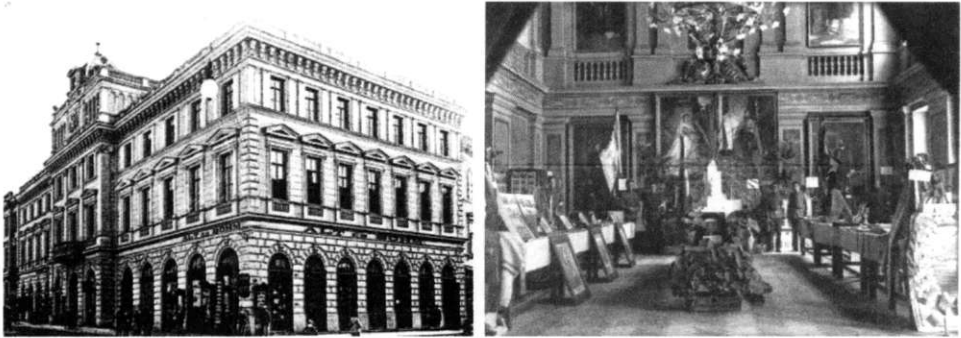
9.5 Ney Béla

A korabeli városkép egyik meghatározó épülete volt a mai Erzsébet tértől nyugatra felépített kétemeletes börtön, melyet a később körülötte emelt nagy épületek ma eltakarnak. 1874-ben épült Ney Béla (1843-1920) budapesti építész (Ybl Miklós munkatársa, minisztériumi tisztviselő, műegyetemi magántanár, mérnökegyleti titkár) tervei alapján a funkcióhoz illő egyszerű modorban.¹⁸²

¹⁸² Tarnóczy Attila: Hol, mi? 200.

9.6 Adam Heinrich, a városháza tervezője

A kiegyezés utáni polgárosodás egyik látványos megnyilvánulása volt a gyorsan növekvő városokban impozáns új városházák építése. Nagykanizsa élen járt ebben is, más vidéki városokat - Szeged (1883), Kecskemét (1897), Győr (1900), Kaposvár (1904), Pécs (1907), Szabadka (1912), stb. – jócskán megelőzve. A korszak legnagyobb beruházásait Nagykanizsán is általában máshonnan meghívott tervezőkre bízta. A Fő u. 2. telken 1873-ban elkészült **városházát** a bécsi Adam Heinrich (1839-1905) tervei alapján építették. A Fő utcára néző kétemeletes palota az eklektika szabályai szerint készült gazdagon tagolt homlokzattal. Pénzhiány miatt az épületre tervezett torony – a városházák „nélkülözhetetlen kelléke” nem valósult meg, helyén csak kis kupola készült. A városháza pazarul kiképzett dísztermét pompás festmények díszítették, melyeket a háború alatt elrejtettek, de később nyomuk veszett. A városháza 1945 elején leégett, majd emeleti részeit visszabontva a földszintjét továbbra is üzleteknek használták, és csak az 1960-as években bontották le teljesen, - bár még hosszú ideig szándék volt a városháza visszaépítése. Helyén ma a környezetétől idegen ötemeletes, soklakásos társasház magasodik.¹⁸³

115.a., b. A városháza épülete és annak díszterme

9.7 Plosszer Ignác, a város első főmérnöke

Az Ady Endre utca 9. szám alatti **Zrínyi Miklós Általános Iskoláról** tudjuk, hogy régebbi iskola-épületek helyén 1878-ban épült fel a Zrínyi utcai szárny, majd 1897-ben az Ady utca épületrész helyén a mai szárny. Az egységes – bár meglehetősen szikár – épület mai formáját Plosszer Ignácnak (1824-1901) köszönhetjük.¹⁸⁴ Ő volt Nagykanizsa rendezett tanácsú város elsőként kinevezett városi főmérnöke kb. 1870-től 1890. évi nyugdíjazásáig.

¹⁸³ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 222.

¹⁸⁴ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 009.

116. Király u. 35. Plosszer-ház

117. A Zrínyi Általános Iskola

Említésre érdemes a Király utca 35. alatti **Plosszer-ház**, amit az 1970-es években műemléki védelem alá helyeztek, vélvén, hogy 1830-as évekből való klasszicista épület. Tarnóczky Attila megállapítása szerint azonban e helyen még az 1863. évi térképen sem a mai ház állt, vagyis a műemlék-épületet ennél is később építhették kései klasszicizáló stílusban, netán tervezője is maga Plosszer Ignác lehetett. Az épület nyugati felét az 1970-es években lebontották, keleti felére pedig 2013-ban rászakadt a tető, felújítása reménytelen.

9.8 Ludwig Schöne, az elegáns bécsi építész

A városunk arculatát több művével is gazdagító Ludwig Schöne (1845-1935) bécsi építésznek sok épülete található Bécsben, sőt az egész monarchia területén, így Magyarországon is, pl. a szombathelyi és a győri zsinagóga, a kőszegi plébániatemplom, a soproni takarékpénztár, stb. Nagykanizsán is több figyelemreméltó épülete áll: legismertebb az egykori **Kaszinó** (1886), valószínűleg ennek sikere nyomán nyert további megbízásokat is. A Kaszinó a lebontott ispotály és Szent Márton kápolna helyén az Ady u. – Zrínyi u. találkozásánál épült fel karakteres sarokházként. Az épület sarkára toronyszerű tetőfelépítményt is tervezett, de ez - talán anyagi okokból - nem valósult meg.¹⁸⁵

Egy fennmaradt tervrajz szerint ő készítette el a Csengery u. 1-3. sz. alatti **Nagykanizsai Takarékpénztár** átépítési-bővítési és kupola-tervét még 1886-ban, de a kivitelezésre csak jóval később, 1898-ban került sor. Ugyancsak 1886-ban készült el a Fő u. 9. alatti kétemeletes **Weiser-ház**, mely¹⁸⁶ zárterkélyei és díszítése révén az egyik leglátványosabb kanizsai épületnek bizonyult. Még ebben az évben készült a Csengery u. 4. számú egykori **Kereskedelmi és Iparbank** egyemeletes épülete is. Ennek földszinti homlokzatát azonban 1911-ben a ma is látható módon átépítették, ekkor kapták az ablakok a díszes vasrácsaikat is.¹⁸⁷ Mellette a Csengery u. 6. szám alatt épült fel 1887-ben a **Schreyer-ház** egyemeletes épülete a szomszédjához hasonló igényességgel. Mindkét épületre az 1960-as években még egy szintet emeltek, tönkretéve az eredeti architektúra arányait, és megsemmisítve az eklektikus épületek fő

¹⁸⁵ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 007.

¹⁸⁶ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 231.

¹⁸⁷ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 090.

díszét, a koronázópárkányt.¹⁸⁸ Végül pedig nevéhez fűződik a Deák tér 10. számú, elegáns megjelenésű **Pollák-ház** terve is (1886).¹⁸⁹

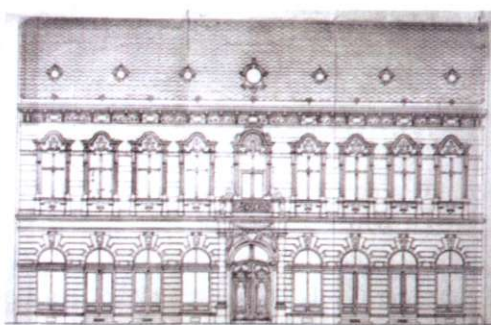
118. A Kaszinó

119. Az egykori Nagykanizsai Takarékpénztár

120. A Csengery u. 4. átalakítás előtti képe

121. A Csengery u. 6. homlokzat-terve

122. A Weiser-ház

123. A Pollak-ház

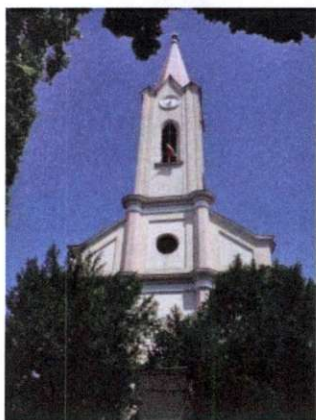
9.9 Koch János

A városra amúgy nem jellemző neogótikus stílusú, karcsú tornyú nagykanizsai evangélikus templom 1891-ben épült fel a Csengery u. 37. sz. telken. Tervezője Koch

¹⁸⁸ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 092.

¹⁸⁹ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 157.

János kaposvári építész volt, akit egy időben a nagykanizsai Hirschl-Bachrach cég is alkalmazott. A nagyvonalúan megálmodott templom oldalfalai nem bizonyultak elég erősnek a boltozat oldalnyomásának felvételére és az összedőlés elkerülése érdekében a boltozatot le kellett bontani, és a templomhajót síkmennyezetűvé alakították, ami sajnos az eredeti térélményt tönkretette.

124. Az evangélikus templom

125. A Back kastély nyugati homlokzata

9.10 Schweiger Gyula

Palin déli végén 1891-ben Back Károly uradalmi intéző egy **kastélyszállót** építtetett Schweiger Gyula budapesti építész tervei alapján.¹⁹⁰ Az oldott tömegű épület a korszak fürdőhelyi villaépítészetével rokon. A kastélyszálló Hein János által tervezett 22 holdas angol-parkját nyaralóház, szökőkút, kertészlak, üvegház, fürdőház, mesterséges várrom, valamint szigettel és hozzá vezető híddal rendelkező fél holdas tavacska gazdagította. A háború alatt hadikórház, később szociális otthon céljára hasznosított épület évek óta üresen áll és vészesen romlik az állaga.

9.11 Sallér Lajos

A korszak egyik legtöbbet foglalkoztatott nagykanizsai építésének Sallér Lajos (1842-1905) tekinthető. Mint a legtöbb kortárs építész, ő is kivitelező vállalkozó volt, de emellett tervek is készített. Nagykanizsán a Teleki u. 11. számú, 1887-ben saját magának építtet, azóta már lebontott házban lakott.¹⁹¹ Számos kisebb munkát, azaz családi házak tervezését-építését, és meglévő épületek bővítését, átépítését is vállalta. Több esetben mások által tervezett épület kivitelezőjeként említik. Városképet formáló jelentősebb munkái közül képet csak azokról közlünk, amelyek látványban értékelhetők:

Varga-ház, Batthyány utca 14. (1880). Az eredetileg földszintes eklektikus épületet a XX. sz. elején egyszintesre építették át járási főszolgabírói hivatal számára. Sajnos az újabb korban ezt teljesen átalakították, még egy szintet építettek rá és homlokzatait

¹⁹⁰ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 380.

¹⁹¹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 473.

lemeztelenítették.¹⁹² E ház eredeti formájáról azonban jó képet kaphatunk a Csengery utca 22. számú **Lengyel-ház** (1884) szemlélve.

Elemi iskola és óvoda, Arany utca 5. és 7. (1885). A közelmúltban a 7. sz. épületet lebontották, az 5. sz. épület homlokzatát pedig kevés érzékkel újították fel.¹⁹³

Wittinger-ház, Sugár utca 7. (1888) Egyemeletes eklektikus lakóház volt a jelenlegi Baththyány Gimnázium modern épületszárnya helyén.¹⁹⁴

Bajor-ház, Kinizsi utca 14. (1890). Mutatószintes sarokház üzlettel.¹⁹⁵

Halász-ház, később Nőegyleti székház, Sugár utca 14. (1890). Egyemeletes belvárosi sarokház meglehetősen puritán architektúrával.¹⁹⁶

Somogyi-méntelep, Palin (1891) Kúria-jellegű, klasszicizáló stílusú épület.¹⁹⁷ Az ingatlanra később emelőgépgyár települt, ma pedig az egész együttes használaton kívül áll. Feltételezhető, hogy ekkortájt és ugyancsak Sallér Lajos tervezésében épült az Alkotmány u. 60. számú, jelenleg üres és romos **Somogyi-kastély** is.¹⁹⁸

Tűzoltóaktanya, Kossuth tér (1893) Földszintes, mutatószintes középület volt, sajnos újabb kori modern átépítés az eredeti architektúráját teljesen megsemmisítette.¹⁹⁹

Zerkowitz-házak, Ady u. 33-35. (1894) Két szimmetrikusan telepített impozáns, földszintes épület, alattuk hatalmas dongaboltozatos borpincészettel.²⁰⁰

Sörgyári vendéglő, Csengery u. 109. (1894) Egyemeletes, téglarchitektúrával szolidan díszített épület, jelenleg lemeztelenítve szükséglakásokká átalakítva áll.²⁰¹

Irmeler-ház, Sugár utca 6. (1895) E mutatószintes belvárosi épületet is az újabb időkben egy szinttel megfejtették, elrontva szép arányait.²⁰²

Kohn-ház, Zrínyi u. 43. (1896) Művészi stukkókkal díszített egyemeletes lakóház. Érdekessége, hogy oromfalas tetőfelépítményének formáit a Deák tér 10. alatti Pollák-házról vette.²⁰³

Lányi-ház, Csengery utca 67. (1898) Eredeti eklektikus homlokzatát máig őrző épület, jelenleg a MÁV Kodály Zoltán Művelődési Háza.²⁰⁴

¹⁹² Tarnóczy Attila: Hol, mi? 071.

¹⁹³ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 043.

¹⁹⁴ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 423.

¹⁹⁵ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 283.

¹⁹⁶ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 429.

¹⁹⁷ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 036.

¹⁹⁸ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 038.

¹⁹⁹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 350.

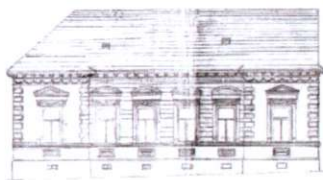
²⁰⁰ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 023.

²⁰¹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 142.

²⁰² Tarnóczy Attila: Hol, mi? 422.

²⁰³ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 526.

²⁰⁴ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 130.

126. A Varga-ház tervrajza

127. A Lengyel-ház

128. A Bajor-ház

129. A Halász-ház

130. A volt Somogyi-méntepe

131. A Somogyi-kúria

132. A tűzoltóság

133. A Zerkowitz-ház

134. A Kohn-ház

135. A Lányi-ház

136. Rozgonyi u. 6.

137. Az egykori Bajer cukrászda

Matolcsy-ház, Rozgonyi utca 6. (századforduló táján). A város egyik legszebb, ízlésesen díszített földszintes polgári lakóháza.²⁰⁵

Járványkórház, Csengery utca 111/b. (1901) Egyszerű eklektikus épület.²⁰⁶

Bajer-cukrászda, Deák tér 13. (1903). A város egyik legszebb szecessziós stílusú épülete. Újabban inkább Muskátlí cukrászda néven ismerik.²⁰⁷ E szemet gyönyörködtető

²⁰⁵ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 407.

²⁰⁶ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 417.

²⁰⁷ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 159.

épület azonban felvet kérdőjeleket is: bár Sallér Lajos jókezü építész volt, e ház műformái azonban egyáltalán nem emlékeztetnek Sallér többi, visszafogott architektúrájú eklektikus épületére. Feltehető, hogy Sallér szerepe ennél az épületnél csak a kivitelezés vagy a kiviteli tervek készítése volt más – valószínűleg nem helybeli - tervező ötlete nyomán.

9.12 Tandor Ottó, a parlament tervezője

A nagykanizsán valaha született építészek közül Tandor Ottó (1852-1913) pályája ívelt a legmagasabbra, bár városunkban csupán egyetlen általa tervezett épületről tudunk. A Király utca 29. számú **Tandor-ház** terveit ő készítette nővére, Kuhár Ferencné számára 1897-ben. Az egyszerű eklektikus épület a Kalmár utca megnyitásakor sarokházzá vált és átépítették, csupán Király utcai homlokzata maradt meg, bár még ezt is átalakították.²⁰⁸ Az udvari függőfolyosó vas-korlátját az új épületre áthelyezték. Tandor Ottó magas színvonalú alkotói tevékenységét a fővárosban gyakorolta, Steindl Imre munkatársa volt a Parlament tervezésénél, de ő tervezte a Műegyetem főépületét Hauszmann Alajossal közösen, továbbá a kaposvári Nagytemplomot, és a kőbányai templom oltárát is. Halis István megemlékezései szerint Nagykanizsán a mai városháza helyére is készített ötletszintű terveket a Batthyányak kastélya és városi múzeum számára, de e terv sajnos elveszett és nem realizálódott.

138. a, b, c. A Király u. 29. Tandor-ház egykori képe, kapuja és udvari szárnya

9.13 Ismeretlen szerzők jelentősebb eklektikus épületei

Blau-ház, Erzsébet tér 2. (1860 előtt). Városunk egyik legkorábbi eklektikus épülete lehetett, sajnos 1980 táján lebontották.²⁰⁹

Kaiser-ház, Erzsébet tér 16. (1869) A korai eklektikus épületek képviselője, érdekessége a lekerekített sarkú ablaknyílások alkalmazása.²¹⁰

Arany Szarvas szálló, Erzsébet tér 18. (1874) Az eredetileg kétemeletes, impozáns szálloda legfelső szintjét a II. világháború után városkép-javítási okokból

²⁰⁸ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 307.

²⁰⁹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 195.

²¹⁰ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 211.

visszabontották. Sajnos az eredeti párkányzatot nem rekonstruálták, így az épület megjelenése sokat veszített az értékéből.²¹¹

139. Az egykori Blau-ház

140. A Kaiser-ház

141. A volt Arany Szarvas szálló

Rosenfeld-ház, Fő utca 4. (1875) A korábbi egyemeletes Mayer-ház utcai szárnyának lebontásával nyert helyen épült e kétemeletes városi palota. Magassága és homlokzat-ritmusa a szomszédos – egykori – városháza homlokzatához illeszkedett, netán tervezőjét is a városháza építői között kellene keresni. Díszes attikáját az újabb korban eltávolították.²¹²

Dobrin-ház, Ady Endre u. 15. Markáns homlokzatképzésű egyemeletes ház, újabban a Szent József plébánia épülete.²¹³

142. A Rosenfeld-ház

143. A Dobrin-ház

144. A Szeidmann-ház

Szeidmann-ház, Erzsébet tér 14-15. (~1883) Két korábbi épület átalakítása és bővítése által nyerte el mai képét, az újabb korban nyomda működött benne.²¹⁴ A ház udvarán áll a most plakátmúzeumnak használt barokk magtárépület és a kiskastély, és az egész együttes műemléki védelmet élvez. Sajnos az utcai szárny hosszú ideje üresen áll és felújításra vár.

Stern-ház, Rozgonyi utca 1. (1883, 1909) Két szárnyával hegyesszöget bezáró, lecsapott sarkú, markáns megjelenésű belvárosi palota, mai formáját az 1909. évi átalakítás-bővítés során nyerhette el.²¹⁵

Csima-ház, Sugár utca 18. (1892 előtti években) 1939-től városi zeneiskola működik benne.²¹⁶

²¹¹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 213.

²¹² Tarnóczy Attila: Hol, mi? 224.

²¹³ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 015.

²¹⁴ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 208.

²¹⁵ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 405.

²¹⁶ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 432.

145. A Stern-ház

146. A Csima-ház

147. Az egykori Köhler-ház

Köhler-ház, Eötvös tér 30. (XIX. sz. utolsó évtizede) Az Eötvös tér déli oldalán több emeletes eklektikus épület is állt földszintes épületek (zömében kis üzletek) társaságában. A díszes attikájú Köhler-ház megjelenésével uralta a környéket. Sajnos az újabb időkben a tér déli és keleti oldalának valamennyi épületét lebontották.²¹⁷

Blumenschein-ház, Sugár utca 12. (1897) A város egyik legszebb késő-eklektikus palotája. Tervezőjét sajnos nem ismerjük. Érdekessége a Rozgonyi utca felé néző loggia, ami által a masszív tömegű épület mégis könnyed megjelenést nyert.²¹⁸

148. A Blumenschein-palota

149. A Wusztl-ház

150. A Sonnenberg-ház

Wusztl-ház, Széchenyi tér 14. (1898) A Felsőtemplom melletti szűk telken álló sarokház tervezője minden bizonnyal azonos a Sugár u. 12. számú Blumenschein-ház tervezőjével, ugyanis a homlokzataikat díszítő motívumok teljesen megegyeznek.²¹⁹

Sonnenberg-ház, Rozgonyi utca 8. (1902) Egyszerűbb homlokzatképzésű városi palota az eklektika utolsó éveiből. Az épület 2009. évi felújítása óta a Városi Ügyészségnek ad helyet.²²⁰

Az építkezések zömét azonban e korban nem a fentebb felsorolt látványos épületek, hanem a kisebb, földszintes családi házak tették ki. Jellegetes ilyen utcák: Sugár utca, Arany utca, Királyi Pál utca, Szent Imre utca, Kisfaludy utca, Szemere utca, Babochay utca. Közülük a Szent Imre utcában sikerült leginkább megőrizni a „békebeli” hangulatot. E házakat a kevésbé tehető polgárok (kiskereskedők, kisiparosok, közalkalmazottak, értelmiségiek) építették maguknak. A kor ízlésvilága és az építetők igényessége azonban ezeken is megmutatkozott. Alaprajzuk általában egyszerű, szinte tipikus: a kéttraktusos, hosszófalás épületekben két-három szoba néz az utcára, míg az udvarra az előszoba, a konyha és mellékhelyiségek, és legfeljebb egy szoba. Általában

²¹⁷ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 185.

²¹⁸ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 428.

²¹⁹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 155.

²²⁰ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 409.

igyekeztek a szűk városi telket jól kihasználni, és az utcai szárnyra merőlegesen oldalszárnyat építeni. E lakások ma is jól funkcionálnak, legfeljebb a belmagasságuk nagy. Ezek az épületek az eklektikus városi paloták homlokzatképzését utánozzák egyszerűbb formában. Az előregyártott gipsz-tagozatok, homlokzatszívek készen megvásárolhatóak voltak. Az ügyesebb kőműves-mesterek pedig a nagyobb építkezéseken ellesett gyakorlattal ezeket bátran – és általában jó érzékkel – alkalmazták. Tüzetesebben nézegetve ezeket az épületeket a típus-megoldások azonnal szembeötlenek. Az eklektikus stílusnak ez lett a végzete: az ismétlődő homlokzatok unalmassá váltak, hiányzott a házak egyéni arculata.

151. Rozgonyi utcai épületek a mai Baththyány Gimnázium helyén

152. Szent Imre utca

9.14 Mauzóleumok

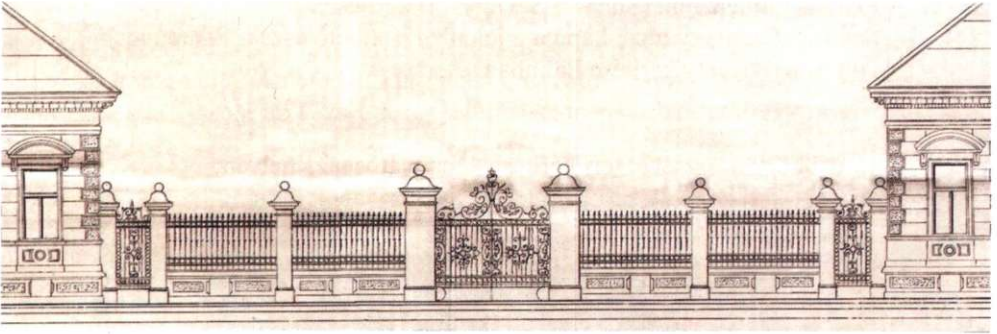
A korszak jellegzetes építészeti produktumai a temetők kápolna-szerű kis családi mauzóleumai. Nagykanizsán a Tripammer utcai köztemetőben a keleti kerítés mentén sorakozik nyolc²²¹, a kiskanizsai temetőben egy, az izraelita temetőben pedig négy díszes családi sírkápolna.

153. Mauzóleumok a Tripammer utcai temetőben

²²¹ Északról dél felé a Takács, Bendekovich-Csóka, Kudich, Szeiler, Hirlander, Haba, Eperjesy, Horváth mauzóleumok

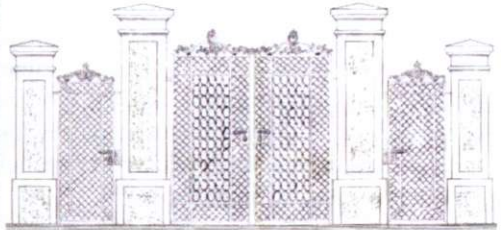
9.15 Kerítések

154. Ady Endre u. 33. – A Zerkowitz-házak kerítésének terve

155. Kisfaludy u. 1. Ingatlan kapuja

156. Csengery u. 33. egykori kerítésének terve

157. Sugár u. 12. ingatlan kerítése

158. Az evangélikus templom kerítése

Nagykanizsán olyan telkeken, ahol a ház nem foglalja el az utcafrontot, jellegzetesek voltak a vastos „téglabástyás”, kovácsoltvas-betétes utcai kerítések. Sokat közülük ma már csak képekről ismerünk, de még jó néhány akad belőlük:

- A Blumenschein-palota (Sugár u. 12.) Rozgonyi utcai kerítése;
- Az evangélikus templom Csengery utcai kerítése;
- Zerkowitz-udvar (Ady utca 33-35.) kerítése és kapuja – az eredeti terveken a mainál díszesebb volt;
- Kossuth tér 16. - egykori méntelep kerítése és kapuja;

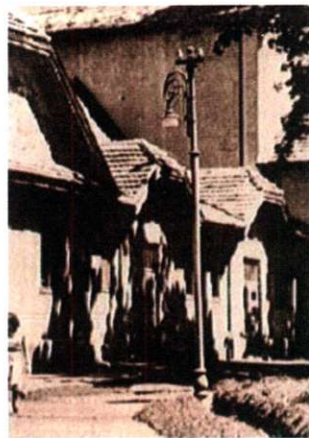
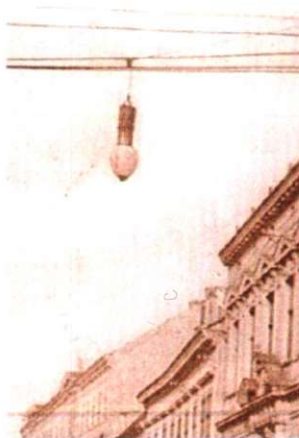
- A Kórház Kossuth téri kerítése;
- A Piarista Gimnázium (Sugár u. 9.) egykori kerítése;
- A Sétakert Csengery utcai kapuja – jelenleg a temető északi főkapuja;
- A volt Back-kastély kerítése Palinban.

és az elpusztultak:

- A városi börtön Erzsébet téri kerítése a mai városháza helyén;
- Az Egylet-kert kerítése a Sugár utca – Rozgonyi utca sarkán;
- A Sugár u. 4. sz. ingatlan kerítése;
- Csengery utca 33. – A volt Morandini-telek kerítése.

9.16 Közvilágítás

E korszak egyik fontos városkép-alakító újítása a közvilágítás kiépítése: 1894-ben a város a Franz céggel kötött szerződés alapján bevezeti a közterületi villanyvilágítást.²²² Az addigi olajlámpák helyett ez már valóságos fényárt jelentett az így kivilágított utcákban. Az elektronizáció és a távíró-szolgáltatás árnyoldalát az utcákon megjelenő légvezeték-tartó oszlopsorok és a légvezetékek látványa, valamint az emiatt eltűnő utcafásítás jelentette. A régi képeslapok szerint a közvilágítási lámpatesteket a zárt sorúan beépített utcák felett átfeszített kábelekről lelógó egyszerű gömblámpák alkották. A köztereken találunk néhány egyszerű akasztófa-szerű vasrácsos lámpaoszlopot is. Egy különösen díszes kandeláber állt az Erzsébet tér északi részén. Említésre érdemes a Medgyaszay-ház melletti, már az 1920-as évekből származó egyedi formájú szecessziós lámpakar is.²²³

159. a, b, c. Kandeláberek az Erzsébet tér északi részén, függesztett lámpa a mai Ady Endre utcában és hajdani kandeláber a színház mellett

²²² Barbarits Lajos: Nagykanizsa, 1929. 117. o.

²²³ Nagykanizsa régi képes levelezőlapokon / Válogatás Dr. Szombath Tibor gyűjteményéből, Nagykanizsa, 2010

9.17 Szobrok és kőkeresztek

A korszakban felállított legjelentősebb köztéri alkotásról, a Török-kútról Geiszl Mór alkotásai között már esett szó. Érdekessége, hogy ez az ország egyik legrégebbi, máig létező kő artézi kútja. Az eredeti kút jelenleg a Városi Múzeum udvarán áll, a köztérre szánt másolata viszont az Erzsébet tér felújításakor raktárba került, és még várja méltó elhelyezését.

160. A Török-kút tervrajza, keresztek: Rózsa u., Kossuth tér, Kiscserfő, Mária-szobor

A tárgyalt időszakban volt a legnagyobb kultusza az útmenti, temetői és szőlőhegyi kőkeresztek állításának, melyekből Nagykanizsán mintegy 90 db akad. Ezek általában közönséges kőfaragó-munkák, szinte sorozatban gyártották őket, ezért szobrászati értékük csekély. Néhány keresztet az utóbbi években az önkormányzat felújított (Petőfi u., Honvéd u., Palini sportpálya, Cserfői elágazás). 1888-ban állították fel a ma is álló kecses Mária-szobrot az Alsóvárosi templom mellett.²²⁴

9.18 Parkok és díszkertek

Nagykanizsa nevezetes közparkja, a Sétakert 1897-ben létesült a Szépítő Egylet kezdeményezésére, melyben elnöküknek, Tripammer Gyulának feledhetetlen érdemei voltak.²²⁵ A parkosítás Fabick Károly városi kertésznek köszönhető. Ekkoriban minden magára adó város igyekezett díszparkot létesíteni a sétálni, pihenni, térzenét hallgatni vágyó polgárai számára. A Sétakertet 1907-ben délnyugati irányban kismértékben, majd 1927-ben dél felé további 6 holddal meg bővítették a mai Vécsey utca vonaláig. Később viszont a strand, majd az 1940-es években a MAORT-telep megépítése miatt leszűkült. A Sétakertben sétányok, zenepavilonok, és egy Flóra című kőszobor is állt (1908), utóbbi azonban pár év múlva eltűnt. 1906-ban állították fel a park északkeleti sarkán a neobarokk kapuoszlopokat. Ezek díszje, a két kőurna eredetileg a becsehelyi – akkor lebontott – Csúzy-kastélyt díszítette. A Batthyány utca felől 1960-ban a vasúti bevágást gyaloghíddal ívelték át, e hidat azonban 1995-ben lebontották, és azóta nem került pótlásra.

Fabick Károly kertész nevéhez kötődik az 1886-ban létesített Egylet-kert – most 56-os emlékkert – parkosítása is, mely kerthelyiségével a századfordulón a nagykanizsaiak közkedvelt szórakozóhelye volt.²²⁶

²²⁴ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 016.

²²⁵ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 124.

²²⁶ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 419

161. Sétakerti hangulat a századfordulón

162. Az Egylet-kert hajdani kerthelyisége

Kevés emlék maradt fenn a város XIX. század végi magánkertjeiről. Főként az 1900. évi várostérképről tudjuk, hogy a módosabb és erre igényes polgárok parkosították nagyobb méretű ingatlanukat. A legkülönlegesebb díszkert a mai Ady Endre utca déli részén lévő Batthyány uradalmi fővadászlak telkén létesült Klingspögl Konrád uradalmi fővadász jóvoltából még a XIX. század első felében, mely a maga korában idegenforgalmi látványosság számba ment. További, még néhány idős fával ma is rendelkező ingatlan a mai Bajza utca elején lévő Tóth-kert, ahol később a Teutsch-villa felépült. Megemlíthető még az Erzsébet tér 14-15. alatti kiskastély kertje, továbbá az Erzsébet téren a mai városháza helyén egykor viruló Zöldfa-vendéglő kerthelyisége, és az Árpád utca – Rákóczi utca sarkán lévő Szakonyi kert, mely szintén egy kisvendéglő kerthelyisége volt.

Turisztikai látványosság-számba ment egykor a Magyar utca végén lévő Back-kastély kertje, illetve a palini méntelep hatalmas parkosított területe.

10. Nagykanizsa szecessziós építészet

10.1 Városfejlődés és építészet a XX. század elején

A XIX-XX. század fordulójára lelassult a kiegyezés utáni gazdasági fejlődés lendülete. A hagyományos kisvállalkozások, kisiparosok a gyáripar árnyékában tönkrementek vagy elszegényedtek. Még súlyosabb tünetek jelentek a mezőgazdaságban, ahol a termelésbe vont földek már nem voltak növelhetők, a falusi népesség azon része, akinek nem jutott megélhetés, vagy ipari munkásnak szegődött – de az ipar munkaerőigénye is korlátozott volt – vagy cselédsorba süllyedt, vagy kivándorolt Amerikába. A nagy vasúti építkezések is alábbhagytak, hiszen szinte minden érdemleges helyre eljutott már a vasút. Az államháztartás is gondokkal küzdött, a modern közigazgatás, a közoktatás, közegészségügy és a honvédelem kiadásai meghaladták az állam bevételeit, ezért a kormányok sűrűn cserélődtek, miközben a társadalmi ellentétek egyre fokozódtak. Ráadásul a nagyhatalmak versengése miatt egy elkerülhetetlen háború árnyéka is előrevetült.

A jómódú rétegek azonban mindezt nemigen akarták tudomásul venni, igyekeztek kiélvezni az életet: bálók, színházak, látványos kirakatok, elegáns fürdőhelyek, villanyvilágítás, automobil, folyóiratok szórakoztatták a közönséget. Eközben a képzőművészek újabb generációja szakított az akadémikus elvekkkel, és új kifejezési formákat keresett. A képzőművészet egyik új irányzata a Monarchiában a szecesszió (szó szerinti jelentése: kivonulás), Németországban „Jugendstil”, Franciaországban „Art Nouveau”, Angliában „modern styl”, Spanyolországban „modernismo”, Itáliában „stile floreale”, az Egyesült Államokban „Tiffany style” néven vált ismertté. A szecesszió mélyebb filozófiai megfontolások nélkül elsősorban a dekorativitásra törekedett, és először a grafikában, díszítőművészetben, iparművészetben jelent meg. Az új stílusban rejlő lehetőségeket azonban az építészek Európa-szerte korán felismerték. A szecesszió nemzetközi stílus-áramlata mellett – amit az újságok és iparművészeti tárgyak gyorsan terjesztettek – hamar kibontakoztak a nemzeti karaktert képviselő irányzatok is, hazánkban például a magyaros-szecesszió, - sőt még ennek is több irányzata létezett.

A századforduló éveire Nagykanizsa városfejlődése is lelassult, kevesebb nagyszabású új középület létesült e korban, ilyen például a Dózsa utcai laktanya (1903), a Rozgonyi utcai iskola (1912), illetve már a világháború éveiben a Teleki úti laktanya (1915) illetve a ligetvárosi hadikórház (1916). Sajnos az új **piarista gimnázium** építésére 1903-ban kiírt országos tervpályázat győzteseként kihirdetett Bálint Zoltán és Jámbor Lajos I. díjas terve sem realizálódott.²²⁷

Ebben az időszakban került sor az Erzsébet tér északi részén álló csoportházak lebontására 1913-ban. Helyükön a város egy kőszínházra írt ki tervpályázatot, - de a háború közbeszólt.²²⁸

A korszak lezárását egy érthetetlen rombolás, 1919-ben a Tanácsköztársaság alatt az Eötvös téren álló volt piarista gimnázium épületegyüttesének lebontása jelentette. Az iskolaépület ugyan nem volt szépnek mondható, bár nem sokkal korábban még

²²⁷ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 187.

²²⁸ Barbarits Lajos: Nagykanizsa (1929) 134. o.

felújították és bővítették, viszont a városnak nagyon fontos kultúrtörténeti értéke semmisült meg. Helyét azután különösebb igényesség nélkül fákkal beültették.

Az építészet alakulását itt is egyes építészekhez kapcsolódva tárgyaljuk.

10.2 Rauscher Miksa

A Dózsa György utcai volt **József főherceg laktanya** épületeit a szombathelyi Rauscher Miksa tervezte eklektikus stílusban, bár ekkoriban az eklektika már leáldozóban volt. A laktanya diadalív-szerű főkapuja rendkívül impozáns. A zárt négyszögű udvar körülépítésével, egységes építészeti koncepcióval kialakított kaszárnya a korszak legszebb katonai létesítményei közé tartozott. A laktanya épületeit már a két világháború között lakásokká alakították. Sajnos mára az egész épülettömb nagyon elhanyagolt képet mutat, felújítása indokolt lenne.

163. A volt József főherceg laktanya

164. A szabadkőműves-ház

Rauscher Miksa tervezte a **Rozgonyi u. 7.** alatti egykori szabadkőműves páholy szecessziós épületét is 1912-ben. Az egyszerű homlokzatot szabadkőműves jelképekkel díszítette.²²⁹ Az épületet a II. világháború után óvoda céljára alakították át, egy emelettel megfejtették és különleges homlokzatát lecsupaszították.

10.3 Morandini Román

A korszak egyik legszínesebb nagykanizsai építész-egyénisége az Olaszországból Magyarországra települt Morandini építész-család egyik tagja, Morandini Román (1851-1922).²³⁰ A három Morandini-testvér közül Tamás Zalaegerszegre költözött, ahol sok jelentős épület terve fűződött a nevéhez. Bálint Csáktornyán telepedett le, ott két téglagyárat működtetett, és több nagy épületet kivitelezett. A harmadik testvér, Román 1887-ben Nagykanizsát választotta lakhelyéül, és több épület kivitelezését, illetve néhány épület tervezését is vállalta. 1907-ben azonban ő is Csáktornyára költözött. Első kivitelezett épülete a Ludwig Schöne által tervezett Kereskedelmi Kaszinó volt. Morandini Román saját házát a Csengery u. 33. sz. telken építette fel. 1887-ben épült az általa tervezett gyékényesi evangélikus templom historizáló megjelenéssel. Ő kivitelezte a nagykanizsai evangélikus templomot 1890-ben. Majd 1898-ban Tamás és Román

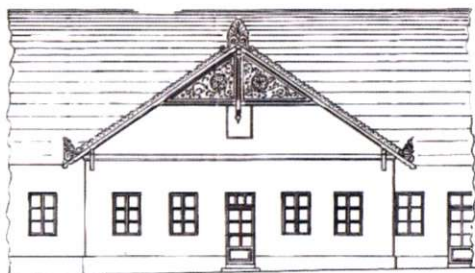
²²⁹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 408.

²³⁰ Megyeri Anna: „A földre építék, az égben bízom” A Morandini építészcsalád a Monarchiában (Zalaegerszeg, 2010)

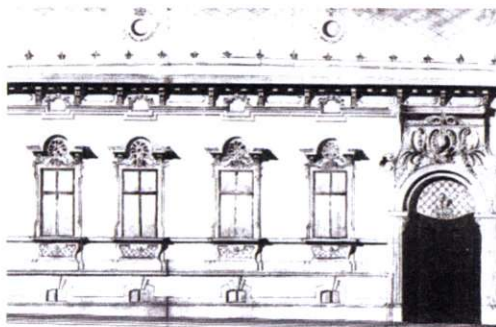
kivitelezik a Ludwig Schöne által tervezett Nagykanizsai Takarékpénztár épületének bővítését és új sarokkupoláját. Kanizsán kívüli munkái közül a csurgói gimnázium és a balatonszemesi Bagolyvár-villa érdemesek említésre. Az általa tervezett épületekre inkább még az eklektika jellemző, de a szecesszióval is megpróbálkozott.

Saját lakóháza, **Csengery u. 33.** (1888) szerény családi ház, mellette irodával, és munkásai szállásával, vízont díszes utcai kerítéssel. Feltételezhető, hogy az utcafronton egy nagyobb „palotának” hagyott helyet, de ez nem valósult meg. Érdekessége – olasz tervezője és tulajdonosa dacára – az udvari homlokzat magyaros díszítése.

Schertz-ház, Király u. 36. (1899) Földszintes családi ház díszes neo-barokk homlokzattal. A mai Dél-Zala Áruház helyén állt.

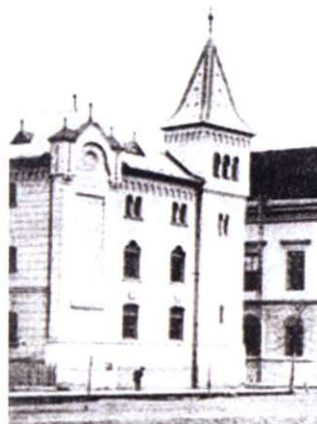
165. Morandini saját házának homlokzat-terve

166. A Schertz-ház homlokzat-terve

167. A Zala Megyei Gazdasági Takarékpénztár épülete

168. A Dohányraktár

Zala Megyei Gazdasági Takarékpénztár, Fő u. 1. (1906) Visszafogott homlokzatú egyemeletes épület. A szecessziós stílus egyik első képviselője a városban. Jellegzetessége a párkány fölötti íves záródású, hatalmas aranyozott vas cégtábla volt. Az épület 1945 tavaszán leégett.

Dohányraktár, Erzsébet tér 8. (1907) Különös, lovagvárszerű saroktoronyos épület, a balatonszemesi Bagolyvár szellemiségével rokon. Az épület a második világháború végén súlyosan megsérült, modernizálva lakóház céljára alakították át.

10.4 Hubert József

A Deák tér északkeleti sarkán a Fő u. 16. számú telken épült az **Osztrák-Magyar Bank** székháza 1903-ban Hubert József (1846-1916) budapesti építész tervei szerint.²³¹ Az egyemeletes bankpalota tervezője igen jó érzékkel alkalmazkodott a helyszínhez, a tér lezárását és a Felső-templom tornyának ellensúlyozását is jól megoldotta. A késő-eklektikus épület minden részlete igényességről árulkodik. A sarokkupola Nagykanizsa egyik meghatározó jelképévé vált.

169. A Bankpalota

170. a., b. A Csengery u. 25. ház homlokzata és kapuja

10.5 Pollak, Albert és Bornstein

A **Csengery u. 25.** sz. telken 1912-ben épült Weiss Jakab üvegkereskedő díszes, mediterrán hangulatú egyemeletes palotája. Terveit a zágrábi Pollak, Albert és Bornstein építész-trió készítette. A ház a „virágos-szecceszíó” irányzatához sorolható. Egyedi a ház homlokzati loggiája, és különösen szép munka a kapu vasrács-díszé.²³²

10.6 Vajda és Gyenes

Az 1910-es évek elején az Erzsébet tér és Fő utca sarkán álló két klasszicista Chinorány-házat lebontották. Mielőtt megbotránoznánk ezen, tudnunk kell, hogy ekkoriban – bár hazánkban már létezett műemlékvédelem – csak a középkori emlékeket nyilvánították műemléknek, másrészt a Chinorány-házak akkor még nem voltak 80 évesek sem – ilyen időtávban ma sem igen védenek műemlékként épületeket. A lebontott házak helyén épült fel a város legelegánsabb szállodája, a **Centrál szálló** 1912-13-ban. Tervezői: ifj. Gyenes Lajos és Vajda Andor budapesti építészek voltak.²³³ Az épület a szecceszíó geometrikus válfaja, az „art deco” stílusirányzatát képviseli. A korabeli fényképek szerint belsőépítészeti megoldása is igazán színvonalas volt, sajnos ebben a későbbi átalakítások miatt már nem gyönyörködhetünk.

²³¹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 238.

²³² Tarnóczy Attila: Hol, mi? 110.

²³³ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 218.

171. a., b. A Centrál szálló külső képe és egykori kávéháza

10.7 Ki volt a Bogenrieder-palota tervezője?

A Fő u. 13. sz. kétemeletes **Bogenrieder-palota** országos viszonylatban is kimagasló jelentőségű, Nagykanizsának pedig túlzás nélkül a legszebb szecessziós épülete. Bogenrieder József osztrák származású vendéglős Barcsról költözött Nagykanizsára, és itt évekig a Batthyány-uradalmi épületben működő Korona-szállót üzemeltette. 1914-ben szánta rá magát Fő utcai kétszintes háza felépítésére, melynek kivitelezője Merbl Andor temesvári építész volt,²³⁴ a palota tervezőjének személyét azonban homály fedi. A ház lendületes szecessziós formái sem Nagykanizsa, sem a környező városok kortárs épületein nem fedezhetők fel, így ezek tanulmányozása révén sem találunk támpontot a tervező kilétére.

Okkal merülhet fel, hogy esetleg maga Merbl Andor lehetett egyúttal e ház tervezője is. Ennek azonban ellentmond Merbl Temesváron álló, pár évvel korábban önmagának tervezett belvárosi háza, amely igen visszafogott, és egyáltalán nem vall a szecesszió magasfokú művelésére. Az is kérdéses, hogy miként kerülhetett egy temesvári építész Nagykanizsára épületet kivitelezni. Miután az építetők nem annyira a kivitelezőt, hanem a tervezőt szokták megválasztani, feltételezhető, hogy Bogenrieder József esetleg éppen egy temesvári építésszel tervezette meg a házat, és a tervező ajánlotta Merbl Andort kivitelezőnek. Ha körülnézünk Temesvár, az akkori Magyarország legdinamikusabban fejlődő vidéki városának korabeli építészei között, azonnal kitűnik a korszak egyik legtehetségesebb, szecessziós stílusban alkotó építésze, Székely László (1877-1934), Temesvár városi főépítészének gazdag munkássága.²³⁵ Székely László valamennyi épülete egyedi karakterű, ezért tökéletes párhuzamot egyik épületével sem állapíthatunk meg, azonban kedvenc formavilága mégis árulkodó: előszeretettel alkalmazott játékos ívű magas, valamint sokszög-vonallal záródó oromfalazatokat, továbbá félkörív-alaprajzú erkélyeket, épület-szobrászati díszítéseket - köztük szörnyfejeket, hármaskoztásokat, és ovális nyílásokat. Bár más építészek épületein is találkozhatunk fenti formák egyikével-másikával, együttes előfordulásuk több mint gyanús. Noha írásos bizonyítékokkal nem rendelkezünk, mégis okkal feltételezhetjük, hogy a Bogenrieder-palota terveit Székely László temesvári építész vethette papírra.

²³⁴ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 235.

²³⁵ Szekernyés János: Székely László (Kolozsvar, 2002)

172. A Bogenrieder-ház

173. A Biztosítópalota és annak kapuja

10.8 Kármán és Ullmann

A Fő utca sarkán a Csengery u. 2. alatt az egyemeletes Széchenyi-ház helyén épült fel 1914-ben Kármán Géza Aladár (1871-1939) és Ullmann Gyula (1872-1926) budapesti építészek²³⁶ tervei szerint az **Első Magyar Általános Biztosító** palotája, a város első háromemeletes épülete.²³⁷ A palota a szemközti Takarékpénztár épületét akarta túlszárnyalni. Mozgalmas homlokzata összességében késő-eklektikusnak mondható, de íves erkélyei és egyes részletképzései már szecessziósak. Sajnos eredeti földszinti portáljai megsemmisültek.

10.9 Ismeretlen tervezők szecessziós épületei

A Sugár utca 30. számú földszintes **Knausz-ház** kicsinysége ellenére is a város egyik gyöngyszeme. A saroktoronyos épület a Királyi Pál utca tervezett folytatása miatt kaphatta sarokház-szerű formáját, bár az utca megnyitására végül 2011-ig kellett várni. A ház a torony csúcsán lévő szélzászló szerint 1908-ban épült. Tervezője kilétét sajnos nem ismerjük.

174. A Knausz-ház

175. A Haba-ház

²³⁶ Gerle-Kovács-Makovecz: A századforduló magyar építészete, 75. o.

²³⁷ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 236.

A Sugár u. 43. számú, egyemeletes **Haba-ház** messziről kimagasodik az utca északi szakaszának földszintes házsorából. A szecesszió puritán irányzatának kanizsai képviselője, építője Böcsföldi János volt 1909-ben, tervezője nem ismert. A visszafogott homlokzaton a szecessziót lényegében csak a homlokzat két oldalán kiemelkedő ívelt oromfal, illetve a míves erkélyrács képviseli.²³⁸

A **Dózsa György utca 65. és 65/a** számú családi házak homlokzatán a szecessziós ornamentika feltűnően gazdagon jelentkezik. A 65. számú épületet Varga Sándor építtette 1910-ben, szomszédja is ekkortájt épülhetett.²³⁹ Tervezőjük kilétét homály fedi.

176. Dózsa György u. 65.

177. Dózsa György u. 65/a.

A szolid, de karakteres szecessziós stílusú **Rozgonyi utcai Elemi Iskolát** 1910-12 között építtette a zalaegerszegi Fuchs és Grósz cég.²⁴⁰ E cég egyébként számos nagyberuházást kivitelezett a környékbeli városokban is, pl. Kaposváron a főgimnáziumot, a városházát és az Anker-házat.

178. a., b. A Rozgonyi utcai Iskola egykori képe és tornaterme

A Rozgonyi utcai iskola tervezőjét nem ismerjük, azonban az iskola udvarán emelt **tornatermet Király Sándor**, Nagykanizsa második városi főmérnöke tervezte – aki a jelek szerint mesterien értett a szecesszióhoz. Az iskolát 2007-ben megbővítették, sajnos

²³⁸ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 437.

²³⁹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 166.

²⁴⁰ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 413.

az átalakítás a manzárd-tető elvesztésével járt és a már korszerűtlennek ítélt tornatermet is lebontották.

A **Vár utca 8.** számú, Franz Lajos és Fiai cég tulajdonát képező malom irodaházát 1912-ben építették.²⁴¹ Figyelemre méltóak a kétemeletes épület szecessziós erkélyrácsai.

179. A Vár u. 8. számú irodaház

180. A Rotschild-ház

A Sugár u. 10. számú, 1912-ben emelt **Rotschild-ház** homlokzatán finom ízléssel alkalmazott szecessziós motívumok fedezhetők fel. Tervezőjét sajnos nem ismerjük. Az épületet a 6. számú szomszédjával együtt az 1960-as években egy szinttel megmagasították, így koronázó-parkányaik elvesztése miatt esztétikai értékük erősen sérült.²⁴²

10.10 Kora-modern építészeti törekvések

A nagykanizsai szecessziós épületeknek létezik egy olyan csoportja, mely már a később uralkodóvá váló modern stílus előfutárának tekinthető, ahol a szecesszió már csak nyomokban jelenik meg. A modern építészet úttörői Otto Wagner és Adolf Loos bécsi építészek szakítanak elsőként az uralkodó eklektikus, illetve szecessziós stílussal, és a geometrikus rend érdekében épületeiket lapostetővel tervezik és csupán minimális geometrikus homlokzat-diszítést alkalmaznak. Szellemisségük hatással volt az I. világháború után megalakuló Bauhaus iskolára, de a magyar építészetben már a világháború előtt is érezhető a hatásuk. Meglepő módon a fővárostól távol, Nagykanizsán is találkozunk az I. világháború előtti években néhány olyan épülettel, amelyek e kora-modern törekvéseket képviselik.

A Dózsa György utca 61. számú, a Sugár utca sarkán emelkedő egyemeletes volt **Tanczenberger-ház** (1904, tervezője sajnos nem ismert) a kanizsai szecessziós épületek egyik első példánya.²⁴³ Az épület érdekessége, hogy lekerekített sarkán és hullámvonalas parkányán kívül más dekoratív elemet nem találunk rajta.

²⁴¹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 501.

²⁴² Tarnóczy Attila: Hol, mi? 425.

²⁴³ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 165.

181. A Tanczenberger-ház

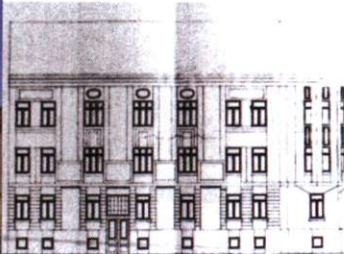
182. Az Irmeler-ház

A Csengery u. 27. számú egyemeletes **Irmeler-ház** (1912)²⁴⁴ is ezen irányzat képviselője, bár eredeti homlokzat-tagozatainak egy része megsemmisült.

10.11 Bacsics és Kosák

Nagykanizsán 1912-1913-ban több olyan a szecesszióból a modern felé hajló épület is épült, melyek megjelenése annyi rokon vonást mutat, hogy jó eséllyel vélhetjük azonos tervezők munkáinak. Közülük kettő - a Csengery u. 27/a és a Csány László u. 8. - esetében ismerjük a tervező kilétét, de a hasonlóságok alapján további épületek szerzőségét is nekik tulajdoníthatjuk. A rövid ideig együttműködő építész-páros Bacsics Árpád és Kosák Ferenc közös cége 1912. április 1-től 1913. november 19-ig állt fenn Nagykanizsán. Bacsics Árpádról több adatunk nincs, azonban az 1930-as években Lendva polgármesterét hívták ugyanígy. Kosák Ferenc az I. világháború után is Kanizsán működött még építési vállalkozóként, tehát valószínűleg Bacsics lehetett e különös kora-modern épületek értelmi szerzője.

A Csengery utca 27/a számú **Fischel-ház** terveit a Thúry György Múzeum őrzi, eszerint a mainál valamivel tagoltabb épületet képzeltek el a tervezők, de a kivitelezés, majd későbbi leegyszerűsítő tatarozások sokat rontottak az épületen. A ház karakterét a kétszintes, sokszög-alakú sarok-zárterkély képezi.

183. a., b. A Fischel-ház mai állapota és eredeti homlokzat-terve

184. Szamuely-ház

²⁴⁴ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 112.

A másik dokumentáltan általuk jegyzett terv alapján megvalósult épület a Csány utca 8. számú **Szamuely-ház**, melynek aszimmetrikus oromzatai adják az épületet karakterét.

Fentiekhez hasonló tömeg- illetve homlokzatképzés figyelhető meg az alábbi épületeken: A **Király u. 34.** szám alatti 1912-ben készült kétemeletes épület felső szintjein lakások voltak, földszintjén Kálmán Leó bankja működött. Az épület monotonitását csak a homlokzat két szélén magasodó trapéz-alakú oromfalak, az első emeleten a falsíkból kiugró zárterkélyek oldják, bár a korabeli képek tanúsága szerint a ház eredeti homlokzata a mainál jóval tagoltabb volt.²⁴⁵

185. a., b. Király u. 34. Egykori és mai homlokzata

186. Kisfaludy u. 17/c

187. a., b. A Vécsey-ház homlokzata és kapuja

188. Szabadhegy u. 37.

189. Fő u. 21.

190. Kinizsi u. 2/a

191. A Deák-ház

192. Királyi Pál u. 9.

A Kisfaludy u. 17/c. alatti egykori **Weiss-ház** (1912) szimmetrikus homlokzata is e körbe tartozik.²⁴⁶ A **Kinizsi utca 2/a** épület (1913) homlokzata hasonló az előbbiekhöz,

²⁴⁵ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 309.

²⁴⁶ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 325.

de aszimmetrikus elrendezésű. Itt csak egy trapéz alakú zárterkély található.²⁴⁷ A Fő u. 21. alatti egykori **Rózsa szálló** is visszafogott, szimmetrikus homlokzatú épület. Az I. világháború előtti években épült.²⁴⁸

A családi házak körében „Bacsics stílusa” fedezhető fel még Vécsey Zsigmond polgármester **Kisfaludy u. 17.** számú lakóházán (1912), mely egyszerűsége dacára rendkívül impozáns, de legfőbb dísze a geometrikus-szecessziós vaskapu. További egyszerűbb kora-modern épületek még a **Királyi Pál utca 9.**, a **Szemere utca 4/b.** (Deák-ház, 1912) és végül ide sorolható a **Szabadhegy u. 37.** számú villa is.

Mint időrendben, mind jellegét tekintve e fejezet végén kell szólni az 1916-ban felépült **Teleki utcai laktanyáról**. Ezt a Révai-lexikon szerint a magyar szecesszió egyik legnagyobb mestere, **Körössy Albert** (1869-1955) fővárosi építész tervezte.²⁴⁹ A laktanya épületei közül ma már csak a Teleki utcára néző volt parancsnokság és a gépfegyverosztály egyforma megjelenésű épületei, valamint a kis csapatkápolna állnak, ezek is üzletkévé átalakítva. A mögöttük sorakozó négy egyemeletes, egyforma, de jóval egyszerűbb kinézetű legénységi épületet az Interspar áruház elhelyezése érdekében 2006 után elbontották, bár a laktanya 1998. évi leszerelésekor még ide akarták telepíteni a város egyetemét, ez azonban – feltehetően pénzühiány miatt - meghiúsult. Az utcafronti épületek tördelt ívű párkányzatán csak halványan sejlik fel a szecessziós építészet kiváló művelőjének kéznyma. Egyébként Körössynek ez lehetett az utolsó jelentősebb megvalósult munkája, ugyanis az I. világháború után felhagyott a tervezéssel.

193. a., b. A Teleki úti laktanya parancsnoki épülete és a volt csapatkápolna

10.12 Szecessziós szobrok

E korszakban érdemben nem gyarapodott Nagykanizsa szobor-állománya, de a temetőben találunk egy-két szecessziós – netán azonos kéz által faragott - síremléket. Az előző fejezetben a Sétakertnél pedig már szóba került az 1908-ban Wusztl Lajosné adományából felállított Flóra című kőszobor, amit hamarosan elloptak onnan, de posztamense még továbbra is jó ideig ott árválkodott. A szobor emlékét ma már csak egy megfakult képeslap őrzi.

²⁴⁷ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 278.

²⁴⁸ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 243.

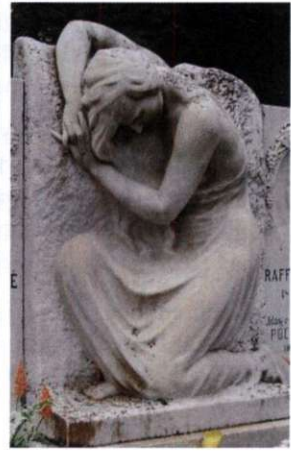
²⁴⁹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 485.

194. A Flora szobor

195. A Bremser-síremlék

196. A Raffay-síremlék

Az Eötvös téren a piarista gimnázium falán helyezték el 1903-ban Telcs Ede alkotását, Deák Ferenc bronz domborművét, aki egykor ebben az intézményben tanult. Az emléktábla jelenleg a Sugár utcai piarista iskola falán látható.

197. Deák Ferenc domborműves emléktáblája

11. Nagykanizsa népi építészet

11.1 Gondolatok a népi építésze

Egy település építészeti monográfiájában nem könnyű elhelyezni a népi építésze

A népi építészeti produktumok körét a falusi porták lakóházai és melléképületei, a szőlőhegyek pincéi-présházai, emellett jóval kisebb számban falusi kocsmák, csárdák, szél- és vízimalmok, magtárak, szőlőhegyi kápolnák, haranglábak tették ki. A népi építészet sok évszázados-évezredes tapasztalatokon kimerített megoldásokat őriz, és a célszerűség, a helyben könnyen hozzáférhető anyagok használata, a „laikus” tudással való kivitelezés, a tájhoz és környezethez való alkalmazkodás, továbbá a hagyományokhoz való görcsös ragaszkodás jellemzi.

A népi lakóház archetípusa – az egyszerű téglalap alakú ház - valószínűleg már a késő kőkor – bronzkor időszakában kialakult és attól kezdve alig fejlődött, miközben a különböző népcsoportok elég sokszor váltották egymást. A népi ház olyan, amilyen kép

Az Európa nagy részére jellemző fésűs beépítés a tájolási követelmények, a telek célszerű kihasználása és az utcás településszerkezet egyenes következménye. A népi építészetben minden megoldásnak racionális oka van. A népi lakóházat csak a telkével együtt lehet értelmezni, mivel a lakófunkciók jelentős hányada a ház szerves tartozékát képező tornácon illetve az udvaron zajlott. A magyar népi építészet legfőbb anyagai a mindenütt előforduló vályog és fa (ezek jó hőszigetelők is), valamint a zsúpszalma- vagy nád-fedés. Kővet és fazsindelyt csak hegyvidéken, téglát pedig csak az újabb időkben használtak. A népi épületek homlokzatát a XIX. század derekáig szinte egyáltalán nem díszítették, legfeljebb – ha volt ilyen – a fa tornácoszlopokat, esetleg az ormfal deszkázatát látták el faragott díszítéssel. A XIX. század második felétől aztán az utcai homlokzatra már több gondot fordítottak, de ez már nem házilag kivitelezéssel, hanem falusi kőművesek közreműködésével készült. Eleinte még klasszicizáló architektúrával, később pedig a városi eklektikus épületekről elerett ablak-keretezésekkel, párkányokkal, vakolat-kvaderezéssel díszítették a homlokzatot, de a ház tömege, léptéke, arányai és nyílás-osztása a hagyományokat követték.

A népi építészet tulajdonsága – hogy bár rugalmatlan az újításokkal szemben – lassú ütemben és jellemzően csak több évtizedes késéssel vesz át a másutt bevált építésze

A népi építészet gyakorlata a XX. század eleji polgárosodással párhuzamosan sorvad

korszerűtlenségük, másrészt a divat változása. Persze, ha jobban megnézzük, a korszerűtlenség csak részben igaz: tény, hogy a népi ház alaprajzi- és tömegformája nem alkalmas tágas, 4-5 szobás reprezentatív igényeket kielégítő családi házak, villák számára, viszont az is tény, hogy a városokba beköltözött lakosság nagy része ma is funkcionálisan legalább ugyanennyire vitatható egy-három szobás társasházi illetve lakótelepi lakásokban él. A régi falusi házakban nem volt fürdőszoba, de ezek utólagos beépítése megoldható. A népi házakat gyakran a szakszerűtlen korszerűsítés pusztította el: a cementes homlokzat-vakolatok hatására elvizesedtek a falak. Érdemes megfigyelni, ahol még viszonylag sok a népi ház, hogyan teszik azokat tönkre az utcai ablakok hármas-ablakra cserélésével, pala- és hullámpala tetővel, a homlokzatzídszek leverésével, a tornácok befalazásával, oda nem illő előtetővel, toldalék-épületekkel, stb. Végül mindenki örül, ha egy ilyen torz épület bontócsákány alá kerül. A népi építészeti pusztulásáért azonban a kultúra irányítói, a média és az értelmiség hangadói is hibáztathatók, akik a múló és vitatható értékű divatot a valódi értékek fölé helyezik.

Az egyszer lebontott régi épületeket azonban visszaállítani már nem lehet. Szerencsére akadnak olyan települések, ahol kisebb-nagyobb megóvott együtteseket hoztak létre népi építészeti örökségükből (pl. Hollókő, Mezőkövesd, Csongrád, Szigliget, Ócsa, Hajdúböszörmény, Szalafő, Tihany, Magyarpolány, stb.)

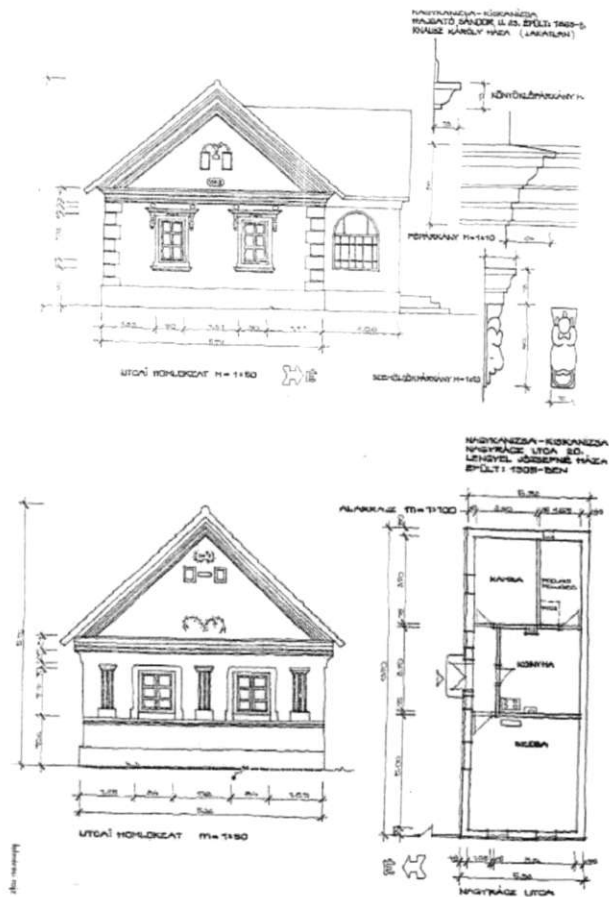
11.2 Nagykanizsa népi építészet

A magyar népi építészetnek gazdag irodalma van, azonban egy-egy települést mégsem könnyű bemutatni kellő kutatások hiányában. Jelen tanulmány nem kutatási eredményeket kíván közreadni, csupán egyrészt a jelenségre szeretné felhívni a figyelmet, másrészt a még álló emlékekből kísérel meg válogatást adni.

A népi építmények zömét jellemzően az agrár-gazdálkodással foglalkozó falusi népesség hozta létre, de a hazai viszonyok között régebben a városi lakosság egy része is falusias életmódot folytatott, így volt ez Nagykanizsán is. Mára már szinte teljesen elfelejtjük, hogy Nagykanizsa egyes peremrészein – Magyar utca, Teleki utca, Rózsa utca, Attila utca, Petőfi utca - a közelmúltig álltak népi jellegű épületek. Található azonban a városközpontban is egy különös relikvia: a Deák tér 9. számú parányi „paraszt-barokk” Wellisch-ház zárványként húzódik meg a belvárosi paloták között. A szemmel láthatóan átalakított ház régi állapotáról korabeli kép nem maradt fenn, talán csak falkutatással lehetne az eredeti állapotokat körvonalazni.

Nagykanizsa környékének népi építészeiről hallva – nem ok nélkül – mindenkinek legfőképpen Kiskanizsa ugrik be, mivel messze környéket beleértve itt fejlődött ki a legkarakteresebb népi kultúra. A vidékünkre jellemző általános érvényű következtetések levonására tehát Kiskanizsa hajdani és itt-ott még ma is álló népi épületei a legalkalmasabbak. Szerencsére Nagykanizsa környékének népi hagyatékát a Thúry György Múzeum néprajzos szakemberei alaposan feltárták, amikor még bővebben volt kutatható. A téma szakértője Kerecsényi Edit (1927-2006) muzeológus nemcsak a népművészetet, a népi hímzéseket kutatta, de a népi építészet helyi hagyatékának kiváló ismerője is volt, és számos népi épület felmérése, fotózása neki köszönhető.²⁵⁰ A Nagykanizsa környéki népi lakóház-típus az egyszerűbbek közé tartozik, utcafronton álló, oldaltornác nélküli hosszúkás téglalap alakú épület, a hosszoldal közepén bejárattal.

²⁵⁰ Kerecsényi Edit: Oromfalas házak Kiskanizsán (Pannon Tükör, 1973)

198. a., b. Lapok Kerecsényi Edit népi épület felméréseiből

Kerecsényi Edit írása szerint: „Az udvari bejárat előtt gyakran timpanonos, két oszloppal alátámasztott „forházat”, „kódissállás”-t találtam. A házak utcafrontján a két-ablakos „első-szoba” volt mindig, mellette a külön bejáratú konyha, melyből kis előszobát, „folosót” választottak le. Ezt követte az ugyancsak az előszobából nyíló „hátsó szoba”, a „kis-szoba”, majd a már az udvarról nyíló, különféle rendeltetésű kamrák. Valamennyit gerendákon nyugvó deszkamennyezet borította.”

Kiskanizsán az 1960-as években még hosszú utca-szakaszokon sorakoztak egymás mellett az egységes karakterű népi épületek. A bő választékból hajdan csak néhány példányt minősítettek védelemre érdemesnek a legszebbek közül. Nagykanizsa 1952. évi, VÁTI által készített műemléki felmérésben hat népi épületet ajánlottak védelemre (Deák tér 9., Bajcsy-Zs. u. 73., Attila u. 6., Felsőtemető u.1., Kölcsey u. 15., Petőfi u. 22.), ezek közül azonban már csupán a Deák téri népies barokk ház áll.

Később az 1992. évi első helyi védelmi rendelet már csak három népi épület védelmét mondta ki (Deák tér 9., Bajcsai u. 35., Bajcsai u. 41, azonban nem sokkal később a Bajcsai u. 35. számú házat lebontották, ugyanakkor a Bajcsai u. 12. és 62. számú házakat helyi védelem alá helyezték, - de a 12. számú ház is hamarosan bontásra került.

199. Deák tér 9.

200. Bajcsai u. 20.

201. Bajcsai u. 27.

202. Bajcsai u. 41.

203. Bajcsai u. 62.

204. Homokkomáromi u. 37.

205. Őrtorony u. 15.

206. Rozmaring u. 11.

207. Kisbagolai-hegyi harangláb

A 2011-ben elfogadott helyi védelmi rendelet nyolc népi lakóházat: **Deák tér 9., Bajcsai u. 20., 27., 41., 62., Homokkomáromi u. 37., Őrtorony u. 15., Rozmaring u. 11.**, továbbá 18 cserfői, valamint 17 Förhénc-hegyi présházat tart védettként nyilván. A régóta üresen álló Bajcsai 20. számú épületről 2016-ban törölte a védettséget az Önkormányzat a tulajdonos kérelmére. Ezenkívül még a népi építészet reprezentánsai közé sorolhatjuk a Kisbagolai-hegyi fa-haranglábát is.

208. a., b., c., d. Helyi védelem alatt álló szőlőhegyi présházak:

Cserfő

Vajdacserfő

Förhénc-hegy

Újförhénc-hegy

12. Nagykanizsa két világháború közti építésze

12.1 Városrendezés és építészet a két világháború között

Az első világháború következményei a magyarságot Európa többi népeinél is sokkal jobban sújtották. A harcterek emberveszteségei, a háterszág nélkülözései, a proletárdiktatúra, a trianoni országcsönkítés, majd a gazdasági válság kilátástalan helyzetbe sodorták az országot.

Nagykanizsa a trianoni békediktátummal egy elszigetelődött kis ország határszéli városává vált, és a város vonzáskörzetének egy része – a Muraköz – is az újonnan alakult Jugoszláviához került. A város ipara elveszítette külföldi piacait, a távolsági nagykereskedelem megszűnt, jelentősen csökkent a katonaság létszáma, sőt még a kanizsai piarista gimnázium is elveszítette „beiskolázási körzete” egy részét.

Érthető módon e korban a városfejlődés lelassult. A fennálló lakáshiány enyhítését célozta a Katonarét kiparcellázása a kórháztól keletre a Teleki utca és a vasút közötti területen. Az első ház 1922-ben épült itt.²⁵¹ A területet eredetileg ikerházas beépítésre szánták, azonban a későbbiek során ettől eltértek, így nem sikerült igazán rendezett kertvárost kialakítani.

1924-ben készítette el a város első rendezési tervét Vargha László fővárosi építész,²⁵² mely egyben az urbanisztikai gondolkodás szélesebb körű hazai elterjedésének is bizonyítéka.

A terv megsárgult lapjait tanulmányozva érdekes dolgokkal szembesülhetünk a korabeli elképzelésekről. Az egész munka nagyvonalúságot tükröz, a meglévő adottságokra és ma nagyra becsült városszerkezeti-építészeti értékekre viszont alig volt tekintettel. Az új utcanyitások szinte kivétel nélkül geometrikus-derékszögű rendszerűek, a tervezett intézmények jellemzően grandiózus, szimmetrikus épület-együttesek, melyek előképei a századfordulós laktanyák (mint például a Dózsa utcai laktanya) lehetnek. Különös, hogy új ipari területeket egyáltalán nem találunk a terven, holott Nagykanizsa már ekkor is jelentős gyáriparral rendelkezett. A várost egy széles körúttal „keretezték” a Szokol-dombtól kiindulva a Hunyadi tér nyugati oldalán észak felé, majd a Mánta-patak mentén északkelet felé, tovább a Garay utca vonalát követve, onann ívelt átmenettel a mai Hevesi és Levente utcák nyomvonalán, majd a temetők környékén délnyugat felé kanyarodva elérte az Erdész utcát, külön szintben keresztezve a vasutat átszelte a Principális völgyét és Kiskanizsa déli részén a temető északkeleti sarkánál zárult. Furcsa módon a város délnyugati részén nem törekedtek a körút „bezárására”, holott ez kézenfekvő lett volna. A városból kivezető országutakkal azonban nem foglalkoztak, ezeket nem tartották fontosnak.

²⁵¹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 269.

²⁵² Barbarits Lajos: Nagykanizsa (1928) 120.o.

209. Az 1924. évi rendezési terv belvárosra vonatkozó részlete

A terv részletei is érdekesek: A mai Múzeum tér helyén, a Batthyány-kastélyt is feláldozva új templom, a Vasemberház helyén új utcanyitások, a Zárda utca keleti oldalán vásárcsarnok, a mai Szent Imre utca és Kisfaludy utca közti tömbbelsőben új - második - zsinagóga (!), az Eötvös téren hatalmas új épülettömb (valószínűleg templom) terve szerepelt. A Sétakertet dél felé jelentősen megnövelték (ez később megvalósult), a temetőt dél és kelet felé kiterjesztették (utóbbi még ma is aktuális lenne), a temetőtől délre pedig új zsidó temetőnek biztosítottak helyet. A Katonaréten a Levente utcától keletre és a mai Keleti városrész helyén szűz-területeken új utcanyitásokat terveztek, a Táncsics téren is egy nagy templomot jelöltek be. A mai Berzsenyi utca helyén sportpályát, a mai GE területén nagyvonalú új városrészt képzeltek el. A Vár utcától délre új vasúti pályaudvart, attól délre pedig hatalmas vásárteret rajzoltak. A vágóhídtól délre a Principális völgyében Népliget és strandfürdő elhelyezését javasolták. Kiskanizsa északi részén, valamint a Varasdi-Felsőtemető utcai tömbbelsőben ismeretlen rendeltetésű intézmények, a Hunyadi téren és a Nagyrác utca elején új templomok, a Szokol-dombon új kórház, a meglévő kiskanizsai temető kibővített területtel szerepelnek. Kiskanizsa délkeleti szélén jelölték be a Lendva-Kanizsa közti vasút tervezett nyomvonalát. Vargha László nagyvonalú terve a modernizmus szellemiségétől áthatott, a mai értelemben vett műemlékeket egyáltalán nem értékelte, formailag pedig már a későbbi „birodalmi építészet”, sőt a „szocreál” tengelyekre szervezett és szimmetrikus rendre törekvő ízlésvilágát fedezhetjük fel rajta. A Barbarits Lajos által nagyra értékelt tervből azonban később szinte semmi sem realizálódott.

A háború utáni évek letargikus hangulatához nem illett sem az eklektika hagyomány tisztelete, sem a szecesszió érzelmessége. A fennkölt eszmékből kiábrándult emberiség materializmusát a modern stílus jobban kifejezte: ekkor született a dessau Bauhaus építész-iskola, mely hamarosan világszerte - így nálunk is - lelkes követőkre talált. A korszak ideológiai elbizonytalanodását jelzi, hogy a modernista törekvésekkel egyidejűleg teret nyert a szecesszió geometrikus irányzata, az „art deco” stílus, de a háború előtt Kós Károly és társai által kitalált magyaros stílusnak is maradtak képviselői, majd pedig a diktatúrák „birodalmi építészetének” is akadtak hazai követői.

12.2 Az art deco stílus elterjedése

Az 1920-as évek népszerű stílusa, az „art deco” a szecesszió geometrikus irányzatát vitte tovább, jellegzetessége a hagyományos tömegformák és a visszafogott, jellemzően geometrikus díszítés volt. Nagykanizsán a háború utáni első nagyobb beruházás az Ady Endre és Zrínyi utca sarkán felépített új **Posta-palota** volt 1921-ben. Terveit Goll Elemér (1880-1925) és Gyenes Lajos (1888-1944) budapesti építészek készítették.²⁵³ Gyenes Lajos volt korábban a Centrál szálló egyik tervezője is. Mindkét építész sorsa tragikusan alakult: Goll Elemér a munkahiány miatt öngyilkos lett,²⁵⁴ Gyenes Lajos pedig később a nyilasterror áldozatává vált.

²⁵³ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 010.

²⁵⁴ Gerle-Kovács-Makovecz: A századforduló Magyar építésze, 1990. 56. o.

210. A Postahivatal

211. A Kiskanizsai Olvasókör

Az art deco irányzathoz azonban csak kevés nagykanizsai épület sorolható, ilyen például a **Kiskanizsai Olvasókör** épülete is (1928), melynek tervezője Bayer Lajos fővárosi építész volt.²⁵⁵

12.3 Horváth Lipót és Vas Sándor

A Csengery u. 17. számú kétemeletes Irmeler-ház a **Horváth és Vas építőipari cég egykori székháza** (a cég 1919-ben alakult, e ház nem sokkal ezután épülhetett)²⁵⁶ is ezen irányzat képviselője. Viszont a Rozgonyi u. 3. **Gartner-házon** illetve a Kölcsey utca 3. **Haiszer-házon** (1928) az Irmeler-ház lapos pilaszterei és csigavonalas pillér fejezetei csaknem pontosan megismétlődnek. A korszak számos kora-modern lakóépülete a Horváth és Vas cég kivitelezésében épült.

212.a Csengery u. 17.

212.b Rozgonyi u. 3.

213. Kölcsey u. 3.

12.4 Szeghalmy Bálint, a templomépítő

Az első világháború után egy fiatal építész, Szeghalmy Bálint (1889-1963) nyert felvételt a város műszaki ügyeinek intézésére. Nagyváradról származott, és katonaként részt vett a háborúban, ahol meg is sérült. Talán ennek is köszönhette alig 30 évesen Nagykanizsán városi mérnöki kinevezését. Városunkban 1919-29 között dolgozott, majd Miskolcra költözött, ahol városi főmérnöki állást kapott. Számos középületet, de főként

²⁵⁵ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 249.

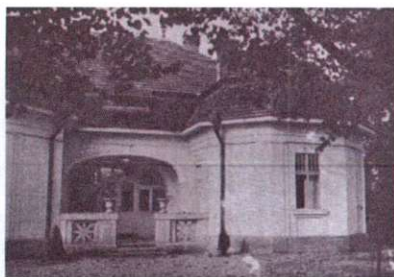
²⁵⁶ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 112.

igen sok új templomot tervezett, ezért kapta kortársaitól a „Templomépítő” becenevet. 1945-ben Németországba menekült, Deggendorfban élt szegényes körülmények között és ott is halt meg 1963-ban. Hamvait Miskolc város Önkormányzata 2000-ben hazahozatta és a Deszkatemplom melletti sírkertben temették el. Szeghalmy Bálint Nagykanizsán és környékén több épület szerzője volt. Szeghalmy a Kós Károly és társai által „feltalált” és gyorsan népszerűvé vált magyaros stílust követve a magyaros építészet legtermékenyebb – kései - hazai képviselőjévé vált. Munkásságát kivételesen jól ismerjük, mivel könyv is jelent meg róla.²⁵⁷ Szeghalmy Bálint nagykanizsai épületei:

Az **Erzsébet téri árusítópavilon** (1924) egy elhibázott várospolitikai döntés eredménye: a tér piacnak használt déli részét egy földszintes üzletsorral leválasztották a parkosított északi térrésztől. A pavilont 1944-ben elbontották.²⁵⁸

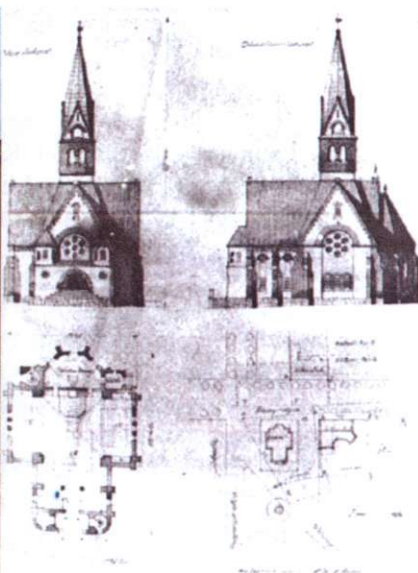
214. Az egykori Erzsébet téri pavilonsor

215. A Teutsch-villa

216. Kossuth tér 14.

217. A református templom tervrajza

A **Bajza utca 2.** számú telken lévő angolparkot még az 1860-as években Tóth Lajos ügyvéd létesítette. Ide épített villa-jellegű családi házat Teutsch Gusztáv drogista

²⁵⁷ Berczky Kálmán: Szeghalmy Bálint élete és életműve, Hévíz, 1996.

²⁵⁸ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 193.

(illatszer-kereskedő) 1925-ben.²⁵⁹ A villa nem annyira díszítésével, hanem inkább romantikus tömegével kívánt hatni. A XX. század második felében az épületbe gyermekotthon költözött, így belsejét teljesen átalakították, eredeti bejáratát megszüntették, homlokzati vakolat-tagozatait lesimították, nyílászáróit kicserélték. Tömege azonban még ma is sejteti egykori kecsességét.

A **Kossuth tér 14.** számú kétemeletes, 12 lakásos városi bérház (1926) megjelenésében szinte már korai modern épületként hat, csupán főbejárata fölött jelennek meg voluták és vas-kapuin magyaros motívumok.²⁶⁰

Református templom terve (1934). A Szeghalmy Bálint által tervezett neogótikus jellegű templom végül nem épült meg, helyette Vécsey Barna városi mérnök modern tervét valósították meg.

Palin, kastély (1938 előtt) Bereczky könyvében megvalósult épületként említi, talán a méntelep központi épületének átalakítása és bővítése lehetett.

Szeghalmy Bálint több épületet tervezett Nagykanizsa környékén is:

- Szepetnek kultúrháza (1938 előtt) épült, a közelmúltban lebontották;
- Gelse községháza (1938 előtt), a közelmúltban átalakították;
- Pölöskefő kastély (1938 előtt), eredeti formájában felújítva áll;
- Csurgó, kollégium (1938 előtt) eredeti formájában van, jó állapotban;
- Somogyicsó, Beák-ház, ma is áll, a Teutsch-villa „ikertestvére”.

Bár Szeghalmy kanizsai épületei nem váltak meghatározóvá a városképben, mégis tisztelettel emlékezhetünk rá. Szeghalmy később, miskolci működése idején rendkívül sokat alkotott, tervpályázatokat nyert, számos megépült templom és középület fémjelzi munkásságát. Jellegzetesek a magyaros stílusú templomai: Keszthely (ev., 1929); Miskolc- Martin-telep (ref. 1929); Keszthely (ref. 1931); Mersevát (ev. 1941); Tapolca (prot. 1935); Sümeg (prot. 1935); Miskolc (ref. „Deszkatemplom” 1937); Kenderes (ref. 1938); Enying (ev. 1938); Zalaegerszeg (ref. 1938); Mosonmagyaróvár (ref. 1940); Kisbér (ref. 1941); Nagyatád (ref. 1940); Nagyvárad-Rét (ref. 1954) valamint egyéb karakteres épületei: Pécs, Balokány-ligeti strand (1927); Villány, főszolgabírói hivatal (1927); Szolnok, kórház (1928); Miskolc, Rákóczi-kilátó (1934); Nagyvárad, ref. püspökség (1935); Győr ev. iskola (1930-38); Győr, szegényház (1930-38); Nagykőrös, gőzfürdő (1938 előtt); Sopron, gőzfürdő (1938 előtt); Kenderes, községháza (1942 előtt); Ungjakabfa, kastély. Emellett rengeteg meg nem valósult tervéről is tudunk.

12.5 Medgyaszay István, a magyarországi modern építészet előfutára

Bár a város már 1855-ben elhatározta, hogy kőszínházat épít, ebből nem lett semmi, így Kanizsa elesett attól, hogy az ország egyik első vidéki színházával büszkélkedhessen.

1926-ban Nagykanizsa egy különleges középülettel gazdagodott: megépült a városi színház, ami az I. világháború előtti jólétben nem sikerült. Tervezője Medgyaszay István, a kora-modern építészet kimagasló képviselője. Az épület a vidéki városok színházaihoz képest szerény és olcsó kivitelű, tartószerkezetének nagy része fa, mégis

²⁵⁹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 060.

²⁶⁰ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 346.

tetszetős, elegáns épület. Mozgalmas tömegén kívül az épületet homlokzati sgraffitói - Raksányi Dezső munkái - teszik karakteressé. Belső tere szolidan díszített, magyaros népművészeti motívumok (tulipánok, galambok) fedezhetők fel. Átadása után hamarosan mozit csináltak belőle, és így működött 2000-ig.²⁶¹ 2006-ban kulturális célokra alakították át és újították fel a már műemlékké magasztosult épületet, és tervezőjéről Medgyaszay-háznak nevezték el.

218. a., b. A Medgyaszay-ház külső és belső képe

A Medgyaszay-ház tervezőjeként azonban Medgyaszay Istvánon kívül Szeghalmy Bálintot is számon tarthatjuk. Vitathatatlan, hogy a tervezésre Medgyaszay kapott megbízást és ő írta alá a terveket, sőt ő kapta az elismerést a ház felavatásakor is. Azonban több jel is arra mutat, hogy a ház tervezésében Szeghalmynek oroszlánrészre lehetett. Először is Medgyaszay másutt soha nem tervezett semmit „magyaros stílusban”, ő már az I. világháború előtt is a modern irányzattal próbálkozott (lásd a soproni és veszprémi színházakat), később pedig a modern építészet egyik meghonosítójává vált. A nagykanizsai színház távol áll Medgyaszay markáns stílusától, kivéve a homlokzaton a sgraffitók alkalmazását, ami Medgyaszay több épületén is feltűnik.

A ház tervezése és építése idején Szeghalmy Nagykanizsa város alkalmazásában állt fiatal mérnökként. Szeghalmy szerzői mivoltát látszik bizonyítani, hogy egyrészt ő volt a magyaros stílus legelkötelezettebb hazai képviselője, ráadásul a nagykanizsai színház koporsófedél-szerű, faszervezetű belső tere Szeghalmy templomain szinte mindenütt (Keszthely, Zalaegerszeg, Miskolc, Nagyatád, stb.) megjelenik, az építész sajátos kifejezési módjának is tekinthető. Másrészt tudjuk, hogy az épület egyes részlettervein feltűnik Szeghalmy aláírása is. Harmadrészt pedig, és ez akár perdöntő is lehet: dr. Eszenyi Béla nagyváradi lelkész Szeghalmy Bálintról írt méltatásban²⁶² Szeghalmy sikeres munkái között megemlíti a „nagykanizsai mozgószínház és kultúrház emeletes épületét” is, vagyis tudomása szerint ez Szeghalmy műve volt. Valószínűsíthetjük, hogy a fiatal és ambíciózus Szeghalmy felajánlotta közreműködési készségét Medgyaszaynak a ház tervezésében, és sikerült saját elképzeléseit érvényre juttatni, azaz az akkori városi vezetőknek tetszettek Szeghalmy ötletei, aki városi mérnökként egyébként is „közel állt a tűzhöz”.

²⁶¹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 421.

²⁶² Bereczky Kálmán: Szeghalmy Bálint élete és életműve (Hévízi Könyvtár 9., 1996) 11. o.

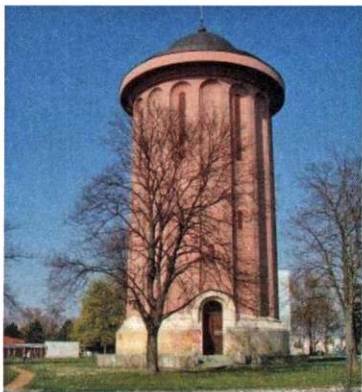
Medgyaszay Istvánnak azonban további épületei is állnak Nagykanizsán. Ő tervezte az 1932-ben felépített **Tüzérlaktanyát**, pontosabban annak parancsnoki és legénységi épületét. Ezek egyértelműen a korai modern építészet reprezentánsai. Hatásos a parancsnoki épület hatalmas kosárférmes áthajtója. A legénységi épület architektúrája teljesen lecsupaszított hasáb, csupán a második emeleti ablakok sávjában az ablakközüket kitöltő honfoglalási jeleneteket ábrázoló sgraffitók (Kacziány Aladár) élénkítik azt.²⁶³

219. a., b. A volt tüzérlaktanya parancsnoki és legénységi épülete

12.6 Jendrassik Alfréd

1927-ben egy érdekes egyedi műszaki építménnyel gazdagodott a város. A Teleki utca végén elkészült a Jendrassik Alfréd budapesti építész által tervezett 31 m magas, 700 m³-es vasbeton **víztorony** – bizonyítva, hogy vasbetonból is lehet érdekes formájú építményt alkotni.

220. Teleki úti víztorony

221. Nagyrac utcai iskola

12.7 Bauer Gyula és Schmitterer Jenő „Klebelsberg-iskolája”

1927-ben adták át a kiskanizsai Nagyrac utcai iskolát Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter iskolaépítési programja keretében. Tervezői: Bauer Gyula és Schmitterer Jenő budapesti építészek voltak.²⁶⁴ Az épület nagy arkádíves nyílásaival a magyaros stílus érdekes példányának tekinthető.

²⁶³ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 248.

²⁶⁴ Tarnóczky Attila: Hol, mi? 385.

12.8 Vécsey Barnabás városi főmérnök

A harmincas évek legjelentősebb nagykanizsai alkotó építésze Vécsey Barnabás, Vécsey Zsigmond polgármester (polgármesterként 1896-1913) fia volt. Vécsey életrajza sajnos hiányos: születését 1897. június 23-án anyakönyvezték Nagykanizsán, de haláláról nincs adat, dokumentumokkal meg nem erősített szóbeli információ szerint 1957-ben hunyt el. 1946-ig Nagykanizsán élt és dolgozott, de további sorsa nem ismert, és nem városunkban temették el. Fiatalon részt vett az I. világháborúban, majd elvégezte a Műegyetemet. 1929-ben a Szeghalmy Bálint távozása után városi mérnökké választották, majd 1935-ben Király Sándor műszaki tanácsnok nyugdíjazását követően az ő helyére nevezték ki. Eközben több épületet – köztük templomokat is - tervezett Nagykanizsán.

Vécsey tervei szerint készült el 1932-ben a **kórházkápolna**.²⁶⁵ A kápolna a hajdani ispotály-kápolna emlékére Szent Márton nevét megtartotta, de ténylegesen már a kórház akkori főépületében működő kápolnát váltotta ki. Neogótikus oltárát is a régi kápolnából hozták át.

1934-ben szentelték föl a Sugár utca és Királyi Pál utca sarkán épített **Szent Imre és Szent Pompiliusz** kápolnát.²⁶⁶ A homlokzati díszítés Noll József piarista tanár munkája. Mindkét kápolnán még a kései eklektika hatása fedezhető fel.

222. A Kórházkápolna

223. A Szent Imre templom

224. A református templom

Vécsey főművének tekinthető a Kálvin téri **református templom** (1934), melyre elődje, Szeghalmy Bálint már korábban tervet készített, azonban Kanizsáról való távozása után a gyülekezet új terv készítése mellett döntött.²⁶⁷ Vécsey itt megalkotta az egyik legelső kanizsai modern épületet, bár a főbejárat pilléreit és párkányzatát még plasztikusan megformálta. Belső tere a külsőhöz hasonlóan nemesen egyszerű. A templommal egybeépített parókia 1937-re készült el, szintén az ő tervei szerint. A templom magyaros motívumokkal díszített homokfűvott ablakainak tervét Kustár Zsuzsa (1942-2014) nagykanizsai művész készítette 2012-ben.

A városi mérnöki hivatal tervei szerint épült 1936-ban a **Petőfi utcai általános iskola**. Miután a hivatalt ekkoriban Vécsey Barna vezette, okkal feltételezhetjük szerepét a tervekészítésben. Hasonló okokból az ugyanezen évben kivitelezett köztemetői **ravatalozó** tervezőjét is Vécsey személyében sejtethetjük. A ravatalozó 2016-ban került felújításra. A Tripammer utcai temetőben 1937-ben tervei szerint épült fel az 5 m magas

²⁶⁵ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 349.

²⁶⁶ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 427.

²⁶⁷ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 273.

harangtorony-szerű építmény, a **Bakónaki mártírok emlékműve**, melyet 1952-ben leromboltak.²⁶⁸

225. Petőfi utcai iskola

226. Ravatalozó

227. Bakónaki mártír-emlékmű

A modernizmus szellemiségét tükrözi az 1939-ben épített Szent Imre u. 3. alatti **izraelita aggokháza**.²⁶⁹ Már itt is kiütközött a modern építészet egyik legjellemzőbb hibája: a nagy tömegű épület nem sikerült beilleszteni a földszintes, zárt sorú beépítésű utcaképhez.

1945-ben a fegyverek elhallgatása után azonnal nekiláttak az Erzsébet téren a szovjet hadsereg modern vonalú monumentális **hősi emlékműve** felállításának, melynek építész-tervezője Vécsey Barnabás, szobrászai Sinkó András és a nagykanizsai Vörös János voltak.²⁷⁰ Az emlékművet a rendszerváltás után lebontották.

Vécsey Barnabás utolsó nagykanizsai ténykedéséről 1946-ból maradt fenn adat, midőn a háború végén leégett városháza újjáépítését célzó előterjesztését tárgyalta a város képviselőtestülete – ami sajnos nem realizálódott.²⁷¹ Vécsey Barnabás Nagykanizsán kívül a **szombathelyi református templom** tervén – mely sokban hasonlít a nagykanizsaihoz – is bizonyította tervezői kvalitását, az 1934-39 között felépített templom tornya csak 2016. tavaszán készült el.

12.9 Hübner Tibor, a Trianon-emlékmű és a törvényház tervezője

Schless István Nagykanizsáról elszármazott, Ausztriában élt vállalkozó tekintélyes összeget ajánlott fel a városnak egy Trianon-emlékmű elkészítésére. Az erre kiírt tervpályázatot Hübner Tibor (1897-1967) budapesti építész nyerte el, majd 1934-ben felállításra került az Eötvös téren az addig ott állott Szentháromság-szobor helyén. A szobor a két világháború közti patetikus hangvételű alkotások jellegzetes, nagyszabású példája. Az emlékművet 1952-ben ledöntötték, és mivel túl nehéz lett volna elvinni, helyben elásták. 2001-ben lokálpatrióták kezdeményezésére kiásták, rekonstruálták és eredeti helyén újra felállították.²⁷²

²⁶⁸ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 391., 491.

²⁶⁹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 453.

²⁷⁰ Köztérkép (internet)

²⁷¹ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 222.

²⁷² Köztérkép (internet)

229. A Törvényház (most városháza és bíróság)

1937-ben egy nagyszabású, a városképet nagymértékben befolyásoló épület született Nagykanizsán: az Erzsébet tér nyugati oldalán, az addig beépítetlen telken felépült a **bíróság**.²⁷³ Az épület ma a Városi Bíróságnak és Nagykanizsa Város Polgármesteri Hivatalának ad helyet. Tervezője Hübner Tibor tervpályázaton nyerte el a megbízást. A homlokzat-terv K. Császár Ferenc budapesti építész munkája. Az épület egy nálunk – főként vidéken – alig ismert stílusirányzat, az úgynevezett birodalmi építészet körébe sorolható. A különösen hosszú, és szikár homlokzatú épület magastetővel ellátva talán jobban illeszkedett volna a környező házakhoz. A telepítés azonban jól sikerült, a tér kellő építészeti hangsúlyt, a nyugati térfal végre lezárást nyert. Az épület homlokzatán eredetileg a „TÖRVÉNYHÁZ” felirat és párkánya fölött a magyar címer (talán műköből?) volt látható.

12.10 Kora-modern épületek

A két világháború közti korszak vége felé a modern építészet egyre inkább uralkodóvá vált: társasházak szinte már csak e stílusban épültek. Sajnos tervezőik többségét nem ismerjük. Jellemzőjük a kubista tömegformálás, sima felületek, ornamentika-mentesség.

E körbe tartozik a **Csengery u. 18/b.** alatti egyemeletes bérház²⁷⁴ (1932), melynek homlokzatát szimmetrikusan elhelyezett zárt- és nyitott erkélyek tagolják. Az épület magastető, de már elmarad az eklektikára és szecesszióra jellemző párkány-magasítás.

²⁷³ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 201.

²⁷⁴ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 104.

Hasonló architektúrával rendelkezik – vélhetően egy kéz munkája – a **Széchenyi tér 12.** alatti kétemeletes társasház (1942), mely eredetileg a Fő utca 20. számú modern épülettel közös telken állt, valószínűleg a két épület hasonló korú. Ide sorolható még Steiner Zsigmond **Király utca 22.** számú bérháza is (1935), melynek hasznát a Szent Imre utcai izraelita aggok háza fenntartására szánta.²⁷⁵

230.
Csengery u. 18/b.

231.
Széchenyi t. 12.

232.
Király u. 22.

233.
Ady Endre u. 31.

234.
Sugár u. 16/d.

A kibontakozó modern építészet karakteres képviselője az Ady utca 31. számú volt **OTI**, - ma Thury György Szakközépiskola - székháza (Várallyai Sándor, 1938). Homlokzatán a modern irodaházak jellegzetes kellékére, a szalagablakok korai megjelenésére lehetünk figyelmesek.

A korszak talán legjelentősebb építési vállalkozója volt Kalmár Zoltán, akinek nevéhez nemcsak a MAORT-telep házainak kivitelezése,²⁷⁶ hanem a **Sugár utca 16/a, b, c, d.** számú egy és kétemeletes bérházak tervezése is fűződik.²⁷⁷

12.11 Kiss István, a Felsőtemplom építésze

A II. világháború éveiben is akad említésre méltó építkezés a városban. Régóta tervezték egy új római katolikus templom építését az Eötvös téren, miután a Felsővárosi templom szűknek bizonyult a hívek befogadására. A tervek elkészültek, azonban a háború miatt egyre romló pénzügyi helyzet az egész beruházást veszélybe sodorta. Hogy az adományok értéke teljesen el ne vesszen, végül úgy döntöttek, hogy a **Felsővárosi Jézus szíve templom** barokk hajóját bontják le, és építenek a toronyhoz egy lényegesen nagyobb templomtestet. Az új templom 1941-42-ben épült fel Kiss István szombathelyi mérnök-százados tervei alapján.²⁷⁸ A barokk templom így módon történt megcsonkításán ma már sajnálkozhatunk, de ekkor még műemlékvédelmi szempontok nem léptek fel, a szükségletek és a lehetőségek pedig a megvalósult megoldást kényszerítették ki. A templom belső tere kedvezőbb hatású, mint a külső kép, amely nyomott épülettömeget mutat, és a modern hajó barokk toronnyal való párosítása sem sikerült – nem is sikerülhetett - igazán jól. A templomhajó építészeti formái nagy hasonlóságot mutatnak az 1945-ben Lamping Ottó kaposvári építész által tervezett kaposvári Szent Margit templommal.

²⁷⁵ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 302.

²⁷⁶ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 507.

²⁷⁷ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 431.

²⁷⁸ Internetről vett adat

235. A Felsőtemplom hajója

12.12 Berkes József, a MAORT-házak tervezője

1942-ben épült fel az Ady Endre u. 12. számú telken korábbi földszintes házak helyén a **MAORT-ház** háromemeletes modern lakóépülete, földszintjén üzletekkel. Tervezője Berkes József és Pásztor Zoltán, kivitelezője Kalmár Zoltán helyi építési vállalkozó volt. Folytatásában a 14. számú telken hasonló ház épült.

236. Ady Endre u. 12.

237. MAORT-telepi utcakép

Már a II. világháború éveiben kezdődött el a Sétakerttől délre – a park déli részét is feláldozva – a Magyar-Amerikai Olajipari Rt. munkás-lakótelepe, közismert nevén a MAORT-telep kiépítése. A városrész típusházainak kora-modern elveket alkalmazó megoldásai is érdekesek, de főként a 3-4 utcából álló együttes – csodáival határos módon – máig szinte érintetlenül fennmaradt amerikai jellegű, kertvárosi környezete ejti ámulatba az arra tévedőt. A telep egésze egykor az Rt. tulajdona volt, majd az államosítás után évtizedekig az Olajipari Gépgyár kezelte. A rendszerváltás után privatizálták a lakásokat, de az önkormányzat az egész együttest helyi védelem alá helyezte, - szigorúbb megkötésekkel, mint amilyeneket jelenleg a műemlékvédelmi gyakorlatban alkalmaznak.

12.13 A két világháború között felállított emlékművek, szobrok

A világháború áldozatai és a trianoni országcsontítás felett érzett nemzeti gyász országszerte emlékművek állítására ösztökölte a közösségeket. Nagykanizsán először az Erzsébet tér délkeleti sarkára helyezték a **20-as honvéd gyalogezred** két harcost ábrázoló emlékművét avatták fel (Hybl József, 1930). E szobor 1965-ben a Széchenyi térre, majd 1976-ban a Sétakertbe költözött, és csak 1993-ban került vissza eredeti helyére. Három év múlva a Deák tér Csengery utcai sarkánál állították fel a **turul-madaras országzászlót** (Istók János, 1933). A turul-madarat az ötvenes években beolvasztásra ítélték, de egy öntődei munkás elrejtette, így a rendszerváltás után visszakerülhetett az eredeti helyére. 1934-ben Kisfaludy-Stróbl Zsigmond alkotását, a 48-as gyalogezred emlékművét a Deák tér közepére helyezték, de ehhez a Török-kutat el kellett innen távolítani, így került a díszkút az Erzsébet tér északi részére. Kisfaludy-Stróbl Zsigmond és kortársai közül sokan az úgynevezett Római iskola heroikus irányzatát követték. Ekkoriban került felállításra az Eötvös tér nyugati sarkán a Nagy-Magyarország emlékmű (Hübner Tibor, 1934), melyhez viszont az addig itt álló Szentháromság-szobrot a Kossuth térre kellett áttelepíteni.

238. 20. gyalogezred

239. 48. gyalogezred

240. Turul

241. Nagy-Magyarország

I. világháborús emlékművek

242. Korpavár

243. Bagola

244. Bajcsa

245. Miklósfá

246. Temető

Az ekkor még önálló, de később Nagykanizsához csatolt községekben is találunk **hősi emlékműveket**: Korpavár (1925), Bajcsa (1935), Bagola (1936), Miklósfá (1937). Közülük a megrongált bajcsait 2013-ban eredeti formájához hűen teljesen újonnan elkészítették. A köztemető katonai parcellájában 1940-ben került felállításra egy obeliszk az I. világháborúban elhunytak emlékére.

13. Nagykanizsa modern építésze

13.1 Városfejlesztés a II. világháború utáni évtizedekben

A második világháború Nagykanizsán is hatalmas veszteségekkel járt: elhurcolták a város több ezer fős zsidó lakosságát, akik közül csak alig néhányan tértek vissza, a fronton is sok katona elesett, az itthon maradottak pedig rengeteget nélkülöztek, majd pedig válogatás nélkül sokakat munkatáborokba hurcoltak. A harcok elültével azonnal megkezdődött a romeltakarítás, majd pedig az újjáépítés, 1948 után pedig már a „szocializmust” építették.

A II. világháború utáni időszak urbanisztikai folyamataira jobban illik a „városfejlesztés” kifejezés, mint a „városfejlődés”, mivel jobban kifejezi azt, hogy e korban csaknem kizárólag központi akarattal irányított építkezések zajlottak az egyének egyedi döntései nyomán „spontán módon” zajló városfejlődés helyett. Hiába volt Nagykanizsa hagyományosan élénk ipari város, az 1945-1960 közti másfél évtizedben alig fejlődött, mivel nem tartozott sem a központilag preferált szocialista ipar-városok, sem a fejlesztésre érdemesített megyeszékhelyek körébe, amit még a közeli Jugoszláviával fennálló ellenséges viszony is tetézett. E helyzet lényegesen változott az 1960-as évektől, midőn ugyan a megyeszékhelyeket elhalmozó lehetőségekhez Nagykanizsa továbbra sem juthatott, de Hódmezővásárhellyel és Sopronnal együtt a legnagyobb „nem megyeszékhely városok” közé tartozott, és még évtizedekig megtartotta Zala megyén belül létszámbeli elsőségét.

Nagykanizsa kiemelkedő közlekedési- és ipari adottságaira éppen az 1960-as évek elején figyeltek fel az Országos Településhálózatfejlesztési Keretterv készítői²⁷⁹, melyben Nagykanizsát „kiemelt felsőfokú központtá” nyilvánították, melyhez hasonlóval rajta kívül csak Miskolc, Debrecen, Szeged, Győr, Székesfehérvár és Szolnok rendelkezett. A város szerencsétlenségére azonban ebből semmi sem „realizálódott”, ide nem települtek regionális szintű igazgatási intézmények, egyetemek, klinikák, - főként azért, mivel Nagykanizsa nem volt még megyeszékhely sem, így az efféle intézmények még csírájukban is hiányoztak.

Nagykanizsát az 1960-as évektől kezdve új iparfejlesztési hullám érte el. Az üzemekben foglalkoztatott, és emiatt a városba áramló falusi népesség számára a tömeges lakásépítésnek itt is teret kellett biztosítani.

Eleinte kisebb tömbök, tömbbelsőök épültek be típustervek szerinti pont- és sávházakkal, mint az Ady Endre utca nyugati oldala, a Herman Ottó utcai és Corvin utcai tömbbelsőök, a MAORT-telep déli része, később a Garay, Lámpagyár és Úrhajós utca környéke, továbbá a Kaán Károly utca déli vége. Néhány új utcanyitás is történt, ami a nagykeres tömbbelsőket besűrítette: a Jókai utca, a Nyírfa utca és a Bolyai – Takarékné - Fáy utcák kistársasházak, és a Május 1. utca ikres beépítéssel. E fejlesztések nem alakították át alapvetően a város szerkezetét.

²⁷⁹ A munka vezéralakja Perczel Károly volt, egy 1958-ban született kormányhatározat alapján készült 1963-ra, és nem került jóváhagyásra. Az 1971-ben jóváhagyott Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptióban viszont Nagykanizsa már csak felsőfokú központ szerepkört kapott a Pécs központú Dél-Dunántúli régióban Kaposvárral, Szekszárddal és Zalaegerszeggel együtt.

A város népességének gyors növekedése azonban fentieknél jóval nagyobb új lakóterület kialakítását is szükségessé tette, ami a városközponttól keletre, a lakosság mintegy kétötödének otthont nyújtó Keleti városrész kiépítésével valósult meg. A Teleki utca északi oldala, az Eötvös tér keleti térfala, valamint az Attila és Rózsa utcák régi házainak leradírozása által felszabadult területen kiépített Keleti városrészben 10-12 szintes magasházak is megjelentek a zömében négyemeletes épületek között, és a lakosság ellátására itt már számos intézmény (iskolák, óvodák, áruházak, szolgáltatóház, stb.) is létesült. Nagykanizsa lakótelepei magukon viselik a kor tömeges lakásépítési jelenségeinek minden tipikus vonását, azzal a kitételrel, hogy a Keleti városrész parkosítása, zöldfelületi ellátottsága az országos átlagnál jobban sikerült. A Keleti városrész felépülése jelentős városszerkezeti súlypont-eltolódást is eredményezett. Ekkora terület közlekedésének biztosítására új forgalmi utak: a Balatoni és Hevesi út megépítése is szükségessé vált. A megnövekedett város átmenő forgalmának terhelésére kiépült a Garay utca nyomvonalának részbeni felhasználásával a 7. sz. főút új nyomvonala.

E korszakban új családi házas lakóterületek is keletkeztek. Közülük a legnagyobb Palin délkeleti részén jött létre és még jelenleg is épül. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy időközben a hagyományos családi házas területeken is kicserélődött a lakásállomány nagy része, mint pl. a Petőfi utcában, a Hunyadi utcában, Kikanizsán, Miklósfán, Bajcsán. Kisebb új családi házas lakóterület jött létre a Toldi utcában és a Katonarét keleti végén, és megelégnült az érdeklődés a Szabadhegy beépítése iránt is, itt még mindig bőséges tartalék területek állnak rendelkezésre.

Az 1980-as években már egyre nyilvánvalóbbakká váltak a nagy lakótelepek hibái (kicsi lakások, zsúfoltság, monotonitás, hiányos ellátottság, parkolási gondok, üzemeltetési-fenntartási és környezetvédelmi problémák), és a gazdasági helyzet romlásával összefüggésben a tömeges lakásépítések lendülete is megtört. Az 1990-es évektől egyre inkább a közművesített belvárosi vagy városközpont-közeli üres, vagy esetleg leromlott állagú épület-tömbök felé irányult az érdeklődés. Így került sor például a Király utca 31. számú tömb, a Zerkowitz-udvar (Ady Endre utca 35.) vagy az Északkeleti városrész (Kisberki utca - Postakert utca - Irtás utca környéke) beépítésére, amelyeknél visszatértek a kisebb színtszámú, keretes beépítési módokhoz.

13.2 Rendezési tervek az 1960-as évektől a rendszerváltásig

Egy sűrűn idézett közhely szerint „minden rendezési terv annyit ér, amennyi megvalósul belőle”. Ezzel azonban lehet vitatkozni: sok rendezési tervről elmondható, hogy jobb lett volna, ha nem látott volna napvilágot, és nem épült volna nyomukban annyi sivár lakótelep és nem dúltak volna föl annyi történelmi várost. Eközben számos olyan terv is született, amely igazán jó ötleteket, bölcs gondolatokat tartalmazott, mégsem valósult meg vagy pénz híján, vagy a végrehajtásra hivatott személyek alkalmatlansága miatt.

A városrendezés az ötvenes években még elsődlegesen az új szocialista városok (Sztálinváros, Komló, Várpalota, stb.) építésére fókuszált, de az 1960-as évektől fokozatosan a többi magyar város, a hetvenes évektől pedig már a községek is kaptak rendezési terveket. A „kaptak” szóhasználat azért is helyénvaló, mivel általában nem a helyi közösség igényelte a terveket, hanem központilag döntöttek arról, hogy mely településeknek van szükségük erre, és e munkák főként a VÁTI-ban (Városépítési

Tudományos és Tervező Intézet) készültek. E tervek jól tükrözték a kor voluntarista urbanisztikai szemléletét, miközben a természetföldrajzi és örökölt építészeti adottságokra alig voltak tekintettel. Itt csak az egész városra vonatkozó főbb tervek listáját tekintjük át, bár az idők során több tucat részletes rendezési terv, beépítési terv és egyéb olyan fejlesztési terv is készült, amelyek jelentős mértékben hozzájárultak a város mai kiépítettségéhez, - azonban mindezek számbavétele túllépné e tanulmány kereteit.

1. Az 1960. évi Egyszerűsített Általános Rendezési Terv

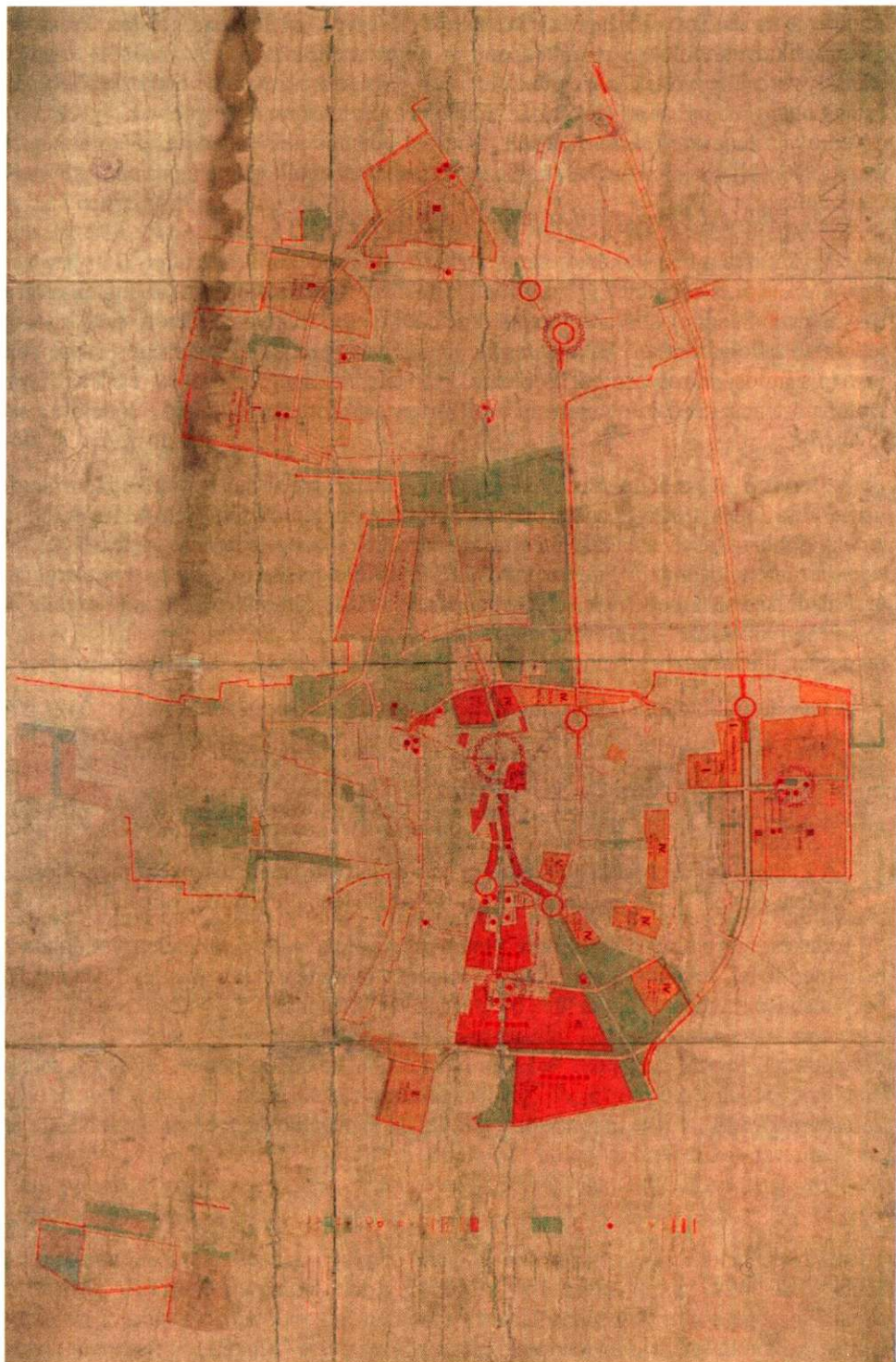
Nagykanizsa a már korábban tárgyalt 1924. évi rendezési terve után 1960-ban kapott egy, a VÁTI-ban készített Egyszerűsített Általános Rendezési Tervet, melynek tervezője Dr. Bérczi Sándor volt. A tervdokumentáció egy hiányos, elázott példánya még fellelhető a Polgármesteri Hivatal tervtárában. E terv rendkívül tanulságos, hiszen a mai város számos városszerkezeti eleme itt jelenik meg először, egyúttal fontos szakmatörténeti kordokumentum is arról, hogy miként gondolkoztak elődeink a város jövőjéről.

A tervező ismerhette az 1924-es városrendezési tervet, ugyanis pl. a legfőbb iparterületi fejlesztést ő is a Vár utcai meglévő iparteleptől délre jelölte ki. Azonban a terv legfőbb újításait a lakásépítési területek kijelölései jelentették. A tervlapon piros színnel tüntették fel az új, intenzív beépítésű (lakótelep-szerű), míg narancssárgával az új családi házas lakóterületek helyét. Csupán lehatárolt tömböket láthatunk, ezeken belül az utcák vonalvezetésére nem tettek javaslatot, ezt a később készítendő részletes rendezési, illetve házhelyrendezési tervek hatáskörébe utalták.

A terv az alábbi területeket irányozta elő intenzív lakásépítésre:

- Király utca belső szakasza két oldalán 600 lakás (ez így nem valósult meg);
- A mai Múzeum térnél 80 lakás (ez lényegében megvalósult);
- Deák tér, Fő utca keleti része és Eötvös tér két oldalán végig új beépítés (szerencsére csak töredéke valósult meg);
- A Platán sor két oldalán 800 lakás (a mai Keleti városrész részeként megvalósult);
- A mai Hevesi út két oldalán 1800+1400 lakás (lényegében megvalósult);

Érdekes, hogy a mai Ady Endre utca nyugati oldalán lévő lakótelep gondolata még nem merült fel, továbbá a mai Keleti városrész területén akkor meglévő családi házas beépítésű Rózsa utca és Attila utca megtartásával számoltak.

247. Az 1960. évi Egyszerűsített Általános Rendezési Terv részlete

Családi házas beépítésre szánt területek:

- Magyar utca nyugati oldalán 30 lakás (nem valósult meg);
- A mai Berzsényi utca helyén 15 lakás (itt később lakótelep épült);
- A mai Toldi utca helyén 20 lakás (megvalósult);
- A mai Kaán Károly u. – Téglagyári utca környékén 70 lakás (megvalósult);
- A Petőfi u. – Honvéd u. tömbbelsőben 25 lakás (nem valósult meg);
- A hajdani Petőfi utcai téglagyártól keletre 40 lakás (e környéken újabban az Észak-keleti városrész lakóparkja épült);
- A mai Fáy András u. környékén 40 lakás (itt később kis-társasházak épültek);
- A Garay utca déli oldalán 130 lakás (itt később lakótelep épült);
- A Garay utcától északra 500 lakás (itt később részben lakótelep, részben kis-társasház beépítés valósult meg, a tömb keleti felén pedig az izzólámpagyár épült fel);
- Kiskanizsa déli részén a mai Tőzike utcától délre 230 lakás (megvalósult);
- Kiskanizsán a Bajcsai út – Jakabkúti u. között 100 lakás (nem valósult meg);
- Kiskanizsa, Szokol-domb 140 lakás (nem valósult meg, bár még ma is tervezett).

A terv közlekedési koncepciója hasonlít az 1924. évi tervhez. A város fő útvonala a Teleki utca – Hevesi utca (mely ívben fordult volna a Garay utcára – majd egy Kiskanizsát északról elkerülő út (ez utóbbi a 7. út részeként később megvalósult). A város fontos gyűjtőútjának szánták a mai Balatoni út - Királyi Pál utca – Arany utca tengelyt, mely nyugat felé egyenesen a kiskanizsai Templom térbe torkollt volna. A belvárostól délre a mai Szemere utcától nyugatra a tervezett ipartelepen keresztül vezetett gyűjtőúton keresztül a Bába utcáig vezető új utat javasoltak. A városközpont nyugati oldalán megszületett a mai Kalmár utca gondolata is, mely a Magyar utcából a Sikátor utca torkolatánál vált volna ki, és dél felé a mai Nagyváthy utca – Ady utca torkolatáig húzódott volna. Kiskanizsa új lakóterületeit pedig egy új, ívelt vonalú délnyugati gyűjtőút fűzte volna fel.

A város zöldterületi igényeit elsősorban a mai Kemping utca környékén, illetve a mai Balatoni út két oldalán kívánták biztosítani. Sportterület céljára a mai Olajbányász sporttelep térsége került betervezésre, és érdekesség a mai Kalmár utcai vásárcsarnok környékén tervezett helikopter leszállótér is.

A vasútvonalak, főként a budapesti vonal mentén 50-100 m szélességű, akkor is már lakóházakkal és üzemekkel sűrűn beépített sávban építési tilalmat írtak elő.

Néhány tervezett intézmény is nevesítésre került, így pl. a mai Mező Ferenc Gimnázium, vagy a Balatoni úti benzinkút. Komplex intézményközpontot javasoltak az Eötvös tér keleti oldalán (ez tulajdonképpen később meg is valósult), a mai Thúry térnél és a mai Űrhajós utcánál. A háború végén leégett városháza helyén „tanácsház bőv.” felirat látható, tehát visszaépítésre javasolták az intézményt. A mai Thúry szakközépiskola helyén „pártház és vízügyi ig.” felirat olvasható.

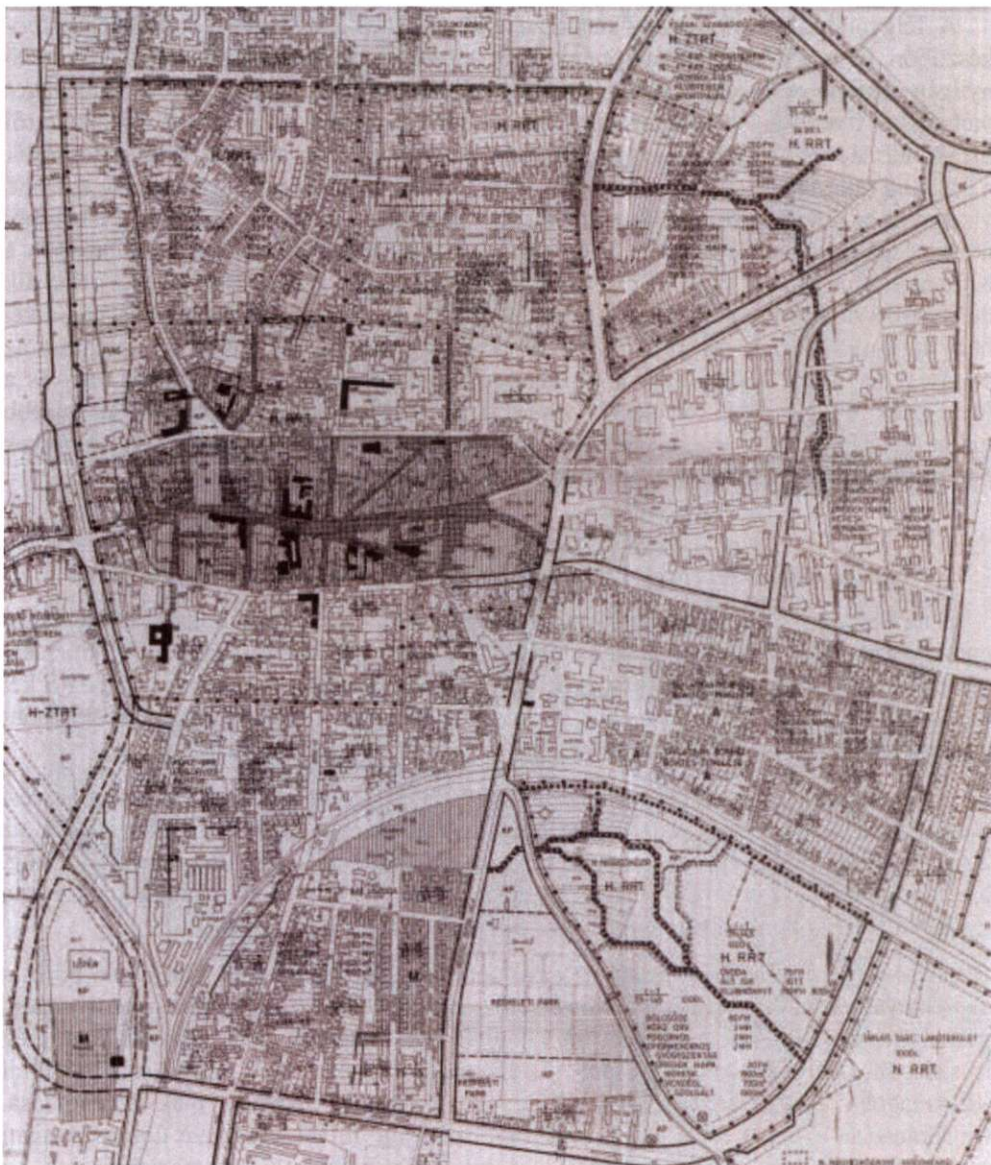
A felgyorsult városfejlesztés megkövetelte, hogy alig egy évtized múltán új terv készüljön. Ez is a VÁTI-ban látott napvilágot, tervezője Domszky Tamás volt. A tervező nyilván ismerte a korábbi tervet, mivel a városszerkezeti elemek sok hasonlóságot mutatnak. Átvette a legtöbb forgalmi út nyomvonalát, mint pl. a várost északkeletről megkerülő Hevesi út – Garay út nyomvonalat, viszont a Rózsa utca itt már nem torkollik a Balatoni útba. A Keleti városrész észak-keleti irányú kibővítése itt jelenik meg először, viszont az izzólámpagyár területe itt már iparterületként szerepel, nyilván egy korábbi döntés legalizálásaként. Feltűnő a terven a sok betervezett zöldterület, kiváltképpen a Kalmár utca és a vasút közti tömb, ahol most többek között a vásárcsarnok és a pláza áll, de véderdő-sávokkal vették körül a belterületeket is, és zöldterületként jelenik meg a két nagy laktanya (Dózsa - Thúry, illetve Kossuth – Gábor Áron) tömbje is - nehogy az ellenség megtudja, hol rejtőzik a katonaságunk. Nagyvonalú a mai Kalmár utca és a Principális völgye közti terület kezelése, itt a Vár utca térségében ugyan kisebb iparterület-fejlesztést még betervezett, azonban ezt szabadidő-létesítmények (sportterület, strand, kiállítótér, arborétum, vadrezervátum) övezték volna.

3. Nagykanizsa, Miklósfu, Bagola, Bajcsa és Liszó Általános Rendezési Terve

E terv is a VÁTI terméke, városrendezési tervezője: S. Zlamál Ilona, a közlekedési munkarészt Szálka Miklós készítette, jóváhagyva 1982-ben. (Szálka Miklós ezt követően is több Nagykanizsa közlekedésével kapcsolatos tervet készített, és még a két évtizeddel később indított és 2011-2016 között realizálódott városközpont forgalomcsillapítási terve is az ő nevéhez fűződik).

A belváros szabályozási tervlapján láthatjuk, hogy ekkor a Keleti városrész Hevesi utcától keletre eső részének beépítése még folyamatban volt. A temetőtől keletre az úgynevezett délkeleti városrész létesítésének gondolata is ekkortájt fogalmazódott meg, bár ebből mindmáig semmi nem valósult meg. Új, jövőbe mutató elemként jelenik meg a gyalogos városközpont koncepciója, mely még ma is csak vágyálom.

A terv legérdekesebb javaslata azonban az egész városközpontot körülölelő körút a mai Garay utca – Hevesi utca – Levente utca – Erdész utca – Kalmár utca nyomvonalon, - amelyhez hasonló városszerkezet több nagyvárossá növekvő vidéki városunkban meg is valósult (Debrecen, Nyíregyháza, Kecskemét, Szombathely) miután a történelmi városmagok forgalmi tehermentesítésének nemigen létezik más megoldása. Nagykanizsán azonban e körút azóta sem realizálódott, mivel a hiányzó déli és nyugati szakaszok csak óriási áldozatok árán – három különbszintű vasúti keresztezéssel és az izraelita temető átszelése árán – lettek volna megoldhatók. Ezt a tervezők is érezhették, mert a körút délnyugati szektorát csak szaggatott vonallal, irányadó elemként jelölték. A körút déli bezárásának koncepciója pedig később végleg lekerült a napirendről, helyébe más elgondolások léptek. A Kalmár utca kiépítése egy rövid szakaszon az elmúlt években megvalósult, de északi és déli meghosszabbítása még várat magára.

249. Az 1986. évi ÁRT belvárost érintő része

13.3 A „szocreál” építészet Nagykanizsán

A város épületállományát a II. világháború utolsó napjaiban jelentős kár érte, hiszen leégett a Fő u. 2. szám alatti kétemeletes szép városháza – akár csak Szombathelyen –, amit az azóta eltelt több mint hat évtized alatt sem sikerült pótolni. Ekkor égett le a városházával szembeni Fő u. 1. és 3. számú épület is, továbbá az Erzsébet téri dohányraktár is.

Az 1945-56 közti időszak magyarországi építészetét az építészettörténet-írás a szocialista-realista stílus – közismert nevén „szocreál” - korszakaként határozta meg. E „hivatalosan elfogadott” stílus a magyar klasszicizmus, illetve a háború előtti birodalmi

építészet – főként persze annak szovjet válfaja - előképeiből merített, és egy ideig tudatosan elhatárolódott az Európa-szerte és korábban már hazánkban is elterjedt modern építészeti irányvonaltól. Szocialista-realista stílusban Nagykanizsán csak igen kevés épület épült. Legjellegzetesebb példái talán a markáns homlokzati tagolással rendelkező **Fő u. 1. és 3.** számú lakóházak. Egy 1960. évi fénykép szerint a 3. számú ház építése éppen zajlott, az 1. számú pedig már állt.²⁸⁰ Utóbbinál a első emeleti középső ablak fölött még megjelenik egy parányi timpanon-motívum a klasszicizmus utánérzéseként.

250. A Fő utca 1. és 3. számú épületek

13.4 A modernizmus uralkodóvá válása

1956. után az építészet hazai vezéralakjai a szocialista realista irányzattól elhatárolódtak, és újra a modern építészet felé fordultak. Ettől kezdve viszont a modern stílus – ha nem is deklaráltan kötelezővé – de mindenképpen mértékadóvá vált, és állami beruházásoknál másfajta építészet szóba sem jöhetett. Ráadásul minden olyan régi épület, ami nem részesült műemléki védelemben, komoly veszélybe került, mint a maradiság, a feudál-kapitalista örökség jelképe. Ezeket értékükre való tekintet nélkül szívfájdalom nélkül bontották le vagy alakították át, azaz „modernizálták”. A fennhangoztatott cél az volt, hogy minden dolgozó korszerű lakásban – és lehetőség szerint városban - éljen. Korábban soha nem tapasztalt mennyiségű lakás épült túlnyomórészt lakótelepeken, vagy falusi-kertvárosi környezetben „kockaházakban”. A jelenség Európa nyugati felében sem volt ismeretlen, de a szocialista országokban egyeduralkodóvá vált.

A modern építészettel kapcsolatban szót kell ejteni a régi és modern épületek egymáshoz való illeszkedésének kérdéséről sem, hiszen ennek hiánya Nagykanizsán is súlyos városképi anomáliákhoz vezetett. A modern építészet jelentkezése előtt az illeszkedés kérdése csak elvétve merült fel, mivel a városépítés organikus módon történt. Az új házak telepítését, illetve új utcák vonalvezetését a földrajzi adottságok és a fennálló társadalmi igények határozták meg, melyben a tulajdonviszonyok mellett nagy szerepe volt a kialakult építési kultúrának (beidegződések, divat, beépítési mód, építéstechnika). Az épületek formálását ez utóbbi oly mértékben befolyásolta, hogy az egymás mellé kerülő épületek között illeszkedési gondok nemigen merültek fel. A

²⁸⁰ Tarnóczy Attila: Hol, mi? 221.

kisszámú különleges épületek - templomok, várak, kastélyok - rendhagyó formáját pedig a rendeltetésük indokolta, és létük oldotta a monotonitást, gazdagította a településképet, hangsúlyokat teremtett. A „pénz-hatalom” eluralkodásával mutatkozott meg a modern építészet hagyományos települési környezetet szétfeszítő tulajdonsága előbb Amerikában, a II. világháború után pedig világszerte. A toronyházak és a raszter-homlokzatú kubus-épületek a történelmi városok hangulatával összeférhetetlennek bizonyultak: sehol sem sikerült ezek illeszkedését kielégítően megoldani. E problémával hosszú ideig egyáltalán nem törődtek. Egyrészt kijelentették, hogy minden kornak jogában áll saját önkifejezési módján építeni, másrészt úgy vélték, hogy a régi épületek előbb-utóbb úgyis mind eltűnnek, és nem zavarják majd a modern alkotások magasabb rendű eszmeiségét. Megjegyzendő, hogy az illeszkedést - miután ízlésbeli-érzelmi kérdés - lehetetlen normatív paraméterekhez vagy kritériumokhoz kötni, továbbá az illeszkedés és az építészeti érték fogalma nem azonos.

Mai szemmel nézve azonban a modernizmus kudarcának tekinthető a még megmaradt műemlékek, történelmi városrészek, együttesek védelmére irányuló egyre fokozódó társadalmi igény. Azon települések, ahol a történelmi városközpontok viszonylag épségben megmaradtak, mint Sopron, Kőszeg, Eger, Pécs, Szentendre, Gyula, Pápa, stb. a turisták és a helybeliek számára is sokkal vonzóbbak, mint a modern építészet produktumaiban bővelkedő Salgótarján, Tatabánya, Dunaújváros, Ajka, vagy a nagymértékben átépített központú városok, mint Szolnok, Nyíregyháza, Zalaegerszeg, Békéscsaba, Orosháza, stb.

Nagykanizsa sem került el az erőszakos modernizálást jó néhány belvárosi ingatlan esetében, ugyanakkor a város történelmi hangulatából mégis sikerült számos értéket megőriznie. Ha időben odafigyeltek volna értékeire – Nagykanizsa a legszebb történelmi városainkkal egy sorba állítható lenne.

Azonban az e korszakban születtek épületek között akadnak olyanok, amelyek a városszerkezetben elfoglalt helyük, méretük vagy rendeltetésük miatt a város arculatának fontos részévé váltak.

A modernizmus szellemiségét legjobban a **Fő utca 2.** alatti leégett városháza helyén épített ötemeletes sarokház tükrözi (egykori Kanizsa Áruház, tervező személye nem ismert, 1967), mely nem illeszkedni, hanem uralkodni akar a környezetén, hirdetni az új építészet felsőbbrendűségét a régebbi korok „elavult” alkotásai fölé. Az épületnek mind méretei, tömege, mind pedig loggiás homlokzata, kismozaik burkolatú végfala, sötétzöld színe idegenek a környezetében. A 45 új belvárosi lakásba akkoriban csak befolyásos személyek költözhetek, ezért nyerte a „lordok háza” gúnynévet.

Hasonló megállapítás tehető a **Sugár u. 1.** alatti épületre, melyet a benne működő pénzügyetről OTP-házként ismernek. Itt egy jó állagú egyemeletes klasszicizáló épületet, a Lovák-házat, és egy XVIII. századi épületet is el kellett bontani, hogy a környezethez nem illeszkedő, eredetileg négyemeletes, 56 lakásos, szögletes betontömb elhelyezhető legyen. Ráadásul e ház a Fő utca felé nagy csupasz tűzfalát mutatja, lakásainak loggiái a szűk és levegőtlen Sugár utcára néznek.

251. Fő utca 2.

252. Sugár u. 1. OTP

Két házzal odébb, a **Deák tér 11-12.** számú társasház is tanulságos példája a modern építészet illeszkedés-képtelenségének. A háromemeletes ház homlokzatát a tervező játékosan kívánta tenni az egymás feletti szinteken eltolt erkély-kiosztással, ami ugyan némi mozgalmasságot eredményezett a homlokzat számára, ez azonban köszönőviszonyban sincs a szomszédos egykori Pollák-ház, illetve Bajer-cukrászda érzékeny homlokzati architektúrájával. A lapostetős épület tömege, kiugró erkélyeinek geometriája a történelmi hangulatú Deák tér összképét lerontja.

253. Deák tér 11-12.

254. Király utca 53.

Hasonló a helyzet a **Király u. 53.** számú négyemeletes, 36 lakásos sarokháznál is, ahol egy egyemeletes romantikus épület helyére a Király utcára loggiákkal, az Erzsébet tér felé fűrészfogas végfallyal forduló háromemeletes, lapostetős épületet emeltek. Bár párkánymagassága csak kissé magasabb a mellette álló városházánál, a történelmi hangulatú tér egyik sarokpontját mégis sikerült elrontani.

A korszak további jellegzetes produktumai a **Mező Ferenc Gimnázium**, vagy az Eötvös tér 16. számú irodaház (újabbán a **Járási Hivatal** épülete, a köznyelv szerint pedig a „kék ház”- ugyanis homlokzata eredetileg sötétkék volt).

255. Mező Ferenc Gimnázium

256. Járási Hivatal

Az **Erzsébet tér 22.** alatt egy modern épület - jelenleg Rotary-irodaház áll (tervező: Mileiné, Földmérő és Talajvizsgáló Vállalat, 1979). Ennek függőnyfalas homlokzata letisztultabb, mint a loggiás lakóházaké, és párkánymagassága is illeszkedik a szomszédos Centrál szállóéhoz, a patinás tér hangulatából mégis kiütözik. Hozzá hasonló a **Cserhádi Szakközépiskola kollégiuma**, melynek merevségét az épület elé helyezett UFO-szerű klubhelyiséggel próbálták feloldani. A megoldás a híres brazíliavárosi parlamentre (Oscar Niemeyer, 1960) emlékeztet.

257. A Rotary RT. Irodaháza

258. Cserhádi Sándor Szakközépiskola

Fentiekkel egybehangzó kritikus megállapításokat lehetne tenni a belváros többi 1960-1990 között emelt új épületéről, így pl. a **Batthyány Gimnázium** Rozgonyi utcai épületszárnyának nyers beton homlokzatáról (tervező Pelényi Gyula, ZALATERV, 1981), a **Dél-Zalai Áruház** rusztikus fémlemez-borításáról, vagy az **Ady Endre utca 11.** számú társasház pöffeszkedő tömegéről is. A **Rozgonyi utca 2.** alatti hasábszerű háromemeletes társasháznak nemcsak sivár homlokzatával, hanem az utcasorból hátrahúzott építési vonalával is sikerült az illeszkedési szempontokat arcul csapni (terv: Vigh Ernő, Nagykanizsai IKV, 1976). Ennek oka a korszak azon városrendezési szándékára vezethető vissza, mely szerint a Rozgonyi utcát egykor ki akarták szélesíteni, és az utca déli oldalának összes meglévő házát le kívánták cserélni. Ez szerencsére nem valósult meg, de egy felkiáltójel most mégis árulkodik elődeink koncepciójáról, és az illeszkedési szempontok semmibe vételéről. Ugyanezt tapasztalhatjuk a Kossuth tér 4-6., a Kisfaludy u. 34., a Vörösmarty u. 67-69. és a Petőfi u. 84-88. sz. épületeknél is.

259. Batthyány Gimnázium

260. Dél-Zalai Áruház

261. Ady Endre u. 11.

262. Rozgonyi u. 2.

263. Hevesi Sándor Művelődési Központ

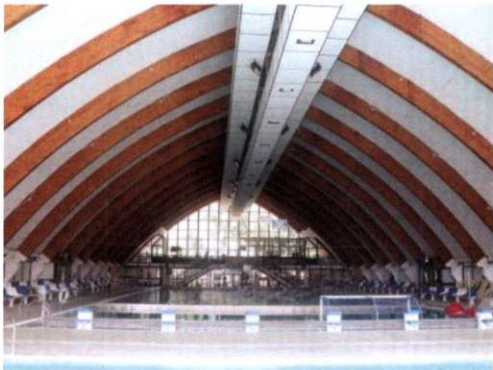
264. Volt Márvány áruház

A Eötvös és Széchenyi tereknél sem törődtek a történelmi környezettel. Az 1976-ban felépített **Hevesi Sándor Művelődési Központ** (tervező: Erdélyi Zoltán Ybl-díjas pécsi építész, 1976.) miatt a Széchenyi tér addig földszintes, zártosú keleti térfalának és az Eötvös tér déli oldalának házait lebontották.

Az új színház-épület és a mellette álló egykori **Márvány-áruház** szabadon-álló hasábszerű tömegei a hagyományos zártosú beépítéstől idegen testként jelennek meg.

Igaz, e két épületet esetében a tervező legalább megpróbált új szellemiségű városképi hangsúlyokat teremteni.

A modern építészet jól sikerült, egyedi tömegformálása alkotása a **Városi Uszoda**, melynek lendületes formáját a ragasztott fatartós tétel fedésnek köszönheti. Tervezője Gettó József (Dél-dunántúli Tervező Vállalat, megépült 1988-ban.)

265 a., b. Városi uszoda

A modernizmus sodrában sok régi szép épületet tudatosan átalakítottak, modernizáltak, hogy ezáltal „megjavítsák” őket. Nagykanizsán bevett gyakorlat volt a régi épületeket egy emelettel megfejelni, persze így a homlokzat elveszítette eredeti jellegét, lásd: Csengery utca 4., 6., 13., 15., Sugár utca 6., 8., Ady Endre utca 5., Zrínyi utca 45., Szent Imre utca 4., Rozgonyi utca 7. Némegyszer viszont bővítés nélkül, az épület tatarozása során fosztották meg a homlokzatokat eredeti – általában eklektikus – tagozataiktól, és így sivárrá vált homlokzatok merednek a járókelőkre, de ezek elrettentő példáit felsorolni sem érdemes.

A modern építészeti alkotásokkal a maguk korában rendkívül elégedettek voltak mind az alkotók, mind a város vezetői, sőt talán még a városlakók jelentős része is. A lakótelepek magasházai, az új iskolák, az új kórház vagy az új irodaházak mind a város büszkeségeinek számítottak, erről számos újságcikk és könyv tanúskodik. Kérdés, hogy a jövő nemzedékek hogyan fognak ezekhez viszonyulni és mit kezdenek majd velük?

13.5 Szocialista szoborállítási dömping

A háború után a város első beruházása az Erzsébet tér (akkor Szabadság tér) közepére már 1945. júliusában felállított szovjet katonai emlékmű volt, fennen hirdette a megváltozott hatalmi viszonyokat. Tervezésében Vécsey Barnabás városi főmérnök is részt vett. Az emlékmű csúcán egy orosz katona kerámia-szobra állt, de ezt 1956-ban a tüntetők ledöntötték. Az emlékmű 1959. évi helyreállítása során Farkas Aladár egész alakos orosz katonát ábrázoló bronz-szobrát a kő-építmény tövébe helyezték. 1990-ben az emlékművet lebontották²⁸¹, a derűs „Iván-szobrot” pedig a temető szovjet katonai parcellájába tették át.

Az ötvenes években néhány kevésbé ismert szobor is készült. A helyben élő Vörös János Újítók című kő-szobra a DKG udvarán hamisítatlan „szocreál” mű. Vörös János

²⁸¹ Az emlékmű alsó részét csak 2011-ben az Erzsébet tér átépítése során bontották le

több gipsz-mintát is hagyott a városra, Thúry György mellszobrát évtizedekkel a művész halála után 3 példányban bronzból is kiöntötték, jelenleg egy a DKG udvarán, egy a Várkapu emlékműnél, egy pedig a Thúry Szakközépiskola udvarán áll. Lehetséges, hogy Vörös János alkotása a Kiskanizsai Általános Iskola aulájában álló mesterien kidolgozott Bartók Béla gipsz-mellszobor is.

266. Iván

267. Dózsa György

268. Újítók

269. Thúry György

A Teleki utcai Dózsa laktanya udvarán 1957-ben állították fel Kiss Kovács Gyula Munkácsy-díjas szobrászművész nagyméretű, rendkívül hatásos bronz Dózsa György mellszobrát (1954), amely eredetileg a Pécsi Tisztképző Iskola előtt állt. A szobrot 1997-ben a honvédség elvitte Ceglédre, a visszaszerzésére irányuló önkormányzati lépések pedig sajnos nem vezettek eredményre. Eközben 2012-ben sikerült felkutatni és visszaszerezni, majd a volt Gábor Áron laktanya – most Ipari Park – területén újra felállítani Gábor Áron mellszobrát (Szabó László, 1965), amit 1992-ben a honvédség Kaposvárra vitt.

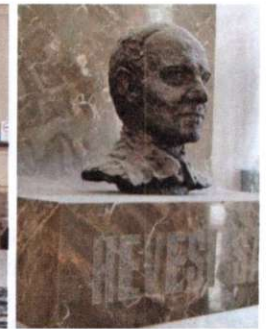
270. Fiatalok a szélben

271. Thúry György

272. Gábor Áron

273. Hevesi Sándor

A szocialista érában számos új köztéri szobor felavatására került sor, azonban ezek között kevés a városképben domináló alkotás. Nagykanizsa szobor-állománya más hasonló nagyságú városokkal összehasonlítva mind mennyiségi, mind minőségi szempontból viszonylag szerénynek mondható. Még az országosan kiemelkedő szobrászok városunkba került alkotásai is a kevésbé jelentősek közé tartoznak, mint például Kerényi Jenő Tanácsköztársaság-emlékműve (1964), Borsos Miklós egész alakos Thúry-szobra (1971), vagy Schaár Erzsébet Hevesi-portréja (1980).

A korszak szobor-állításai jellemzően a szocialista eszmék népszerűsítésére voltak hivatottak, mint a már említett Tanácsköztársaság szobor (ez Kerényi Jenő „Fiatalok a

szélben” című több alakos kompozíciójának kiragadott részlete), az Eötvös téren felállított Család című szobor (Grantner Jenő, 1970), vagy a Cserháti kollégium előtt álló Agronómusok szobra (Laborcz Ferenc, 1972). Még az Amerikában élő és alkotó nagykanizsai származású Ősze András „Teljes öröm” (1985) című Széchenyi téri műve is e szellemiséget sugallja – egyúttal e szobor példa arra is, hogy egy kispasztikának szánt alkotás felnagytva nem feltétlenül alkalmas köztéri szobornak.

274. Ülő lány

275. Család

276. Agronómusok

277. Teljes öröm

Az egy ideig Nagykanizsán élt Rétfalvi Sándor Munkácsy-díjas szobrászművész több alkotásával is találkozhatunk a város közterületein.

278. Táncosnők

279. Emlékfal

280. Olajmunkás

281. Batthyány

282. Zrínyi

A sétakerti Táncosnők (1978), vagy a Berzsényi utcai Olajmunkás (1989) jellegzetes „szocialista” szellemiségű szobrok, és kritikai észrevételek is felvethetők velük kapcsolatban. A ligetvárosi Emlékfal (1985) téglanyaga pedig sajnos nem bizonyult idő-állónak. Ugyanakkor Batthyány Lajos (1990) és Zrínyi Miklós (1990) portréi kiváló alkotások, utóbbi elhelyezése is mesteri megoldás.

Az ideológia-mentes, bár kevésbé frekvenciált helyen álló alkotások köré tartozik Gádor Magda Platán sori Ülő lány című kőszobra (1964), G. Lux Aliz Platán sori Csikó című szobra (1969), Mészáros Mihály Múzeum téri Globusza (1971), Kárpáti Anna Kőrösi Általános Iskola előtti Ivó zsiráf szobra (1976), Antal Károly Brémai muzikusok szobra az Attila utcai óvoda kertjében (1976), Balázs Eszter Hevesi Általános Iskola előtti Kígyó szobra (1983) valamint Szabó Tamás uszoda előtti díszkútja (1988) – ez utóbbinál viszont a befoglaló építmény túl merevre sikeredett. Németh János népművészeti ihletésű Széchenyi téri kerámia Plasztikája előkelő elhelyezést nyert

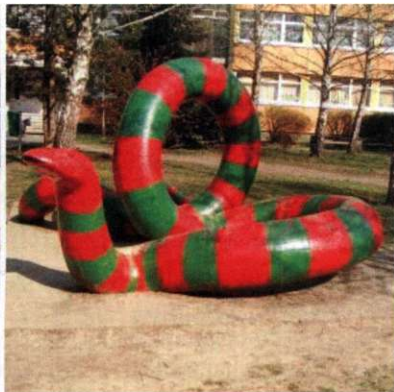
(1982), - igazán kár, hogy a mű beton keretei nem illenek az érzékenyen megmintázott domborművekhez.

283. Csikó

284. Ivó zsiráf

285. Kígyó

286. Plasztika

287. Globusz

288. Brémai muzikusok

289. Díszkút

14. Nagykanizsa posztmodern építésze

14.1 Településtervezés a legutóbbi évtizedekben

A rendszerváltás az urbanisztika gyakorlatában nem hozott robbanásszerű változást, a városrendezés a kialakult mederben folyt tovább. Bizonyos újítást az 1997. évi új építési törvény és az ahhoz kapcsolódó jogszabályok, illetve az Országos Területrendezési Terv megszületése jelentettek, amit aztán a megyei területrendezési tervek is követtek, ettől kezdve ezeket is figyelembe kellett venni.

A várostervezés gyakorlatáról sommásan megállapítható a bürokrácia eluralkodása, ami a terv-készítési folyamatot szinte már ellehetetleníti. A tervezői szemléletváltás csak fokozatosan vált érzékelhetővé: pl. lassan ráébredtek, hogy az ország fogyó népességszáma miatt csökkenteni kell az új lakóterületek mennyiségét, ugyanakkor a piacgazdaság hatására nagyobb városokban jelentősen megnőtt az igény új vállalkozói területek iránt. A környezet- és természetvédelem szempontrendszerének térnyerése is érzékelhető az újabb terveken.

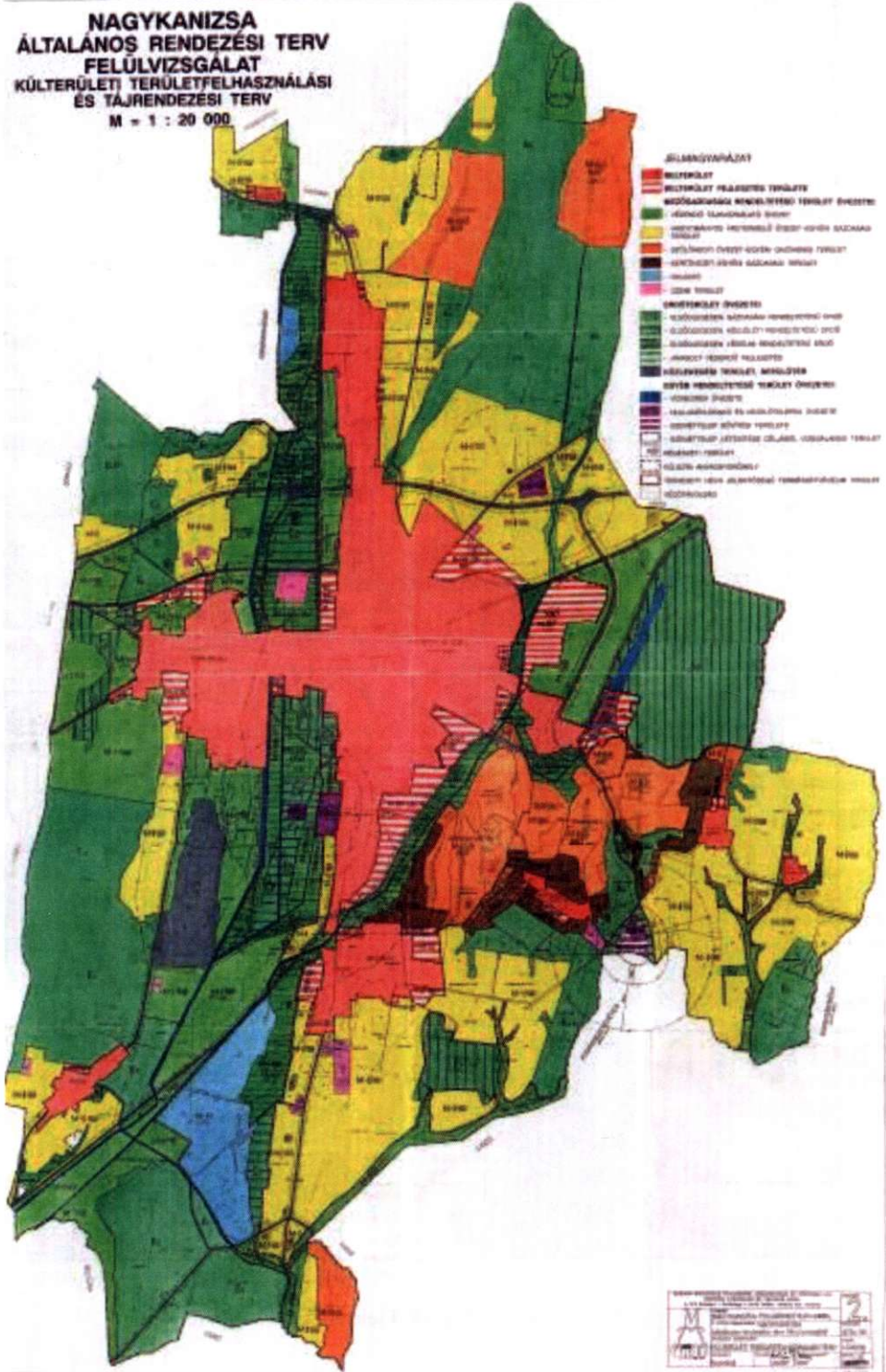
Az 1996. évi Általános Rendezési Terv

E terv (tervező: Lázár Tibor, VÁTI) külterületi területfelhasználási és tájrendezési tervlapja beszédesen árulkodik a terv készítőinek városfejlesztési szándékairól. Bár a tervlap minden belterületi fejlesztést egyöntetű vörös színnel jelöl, mégis ki lehet találni, hogy a város északkeleti részén, a Csengery úti iparteleptől keletre és a Magyar utcától nyugatra gazdasági területi fejlesztésekre, míg a Szabadhegyen, a Délkeleti városrésznél (temetőtől keletre), Kiskanizsán a Szokol-dombon és a Mánta-patak környékén, valamint Miklósfá keleti részén lakóterületi fejlesztésekre gondol. A terv közlekedési javaslata is érdekes: a 7-es főút (Garay utca) nyomvonala már létező valóság, de megjelenik már az M7 autópálya, valamint a 61. sz. kaposvári és 74. sz. zalaegerszegi út települést elkerülő nyomvonala is, amelyek csak másfél-két évtizeddel később valósultak meg.

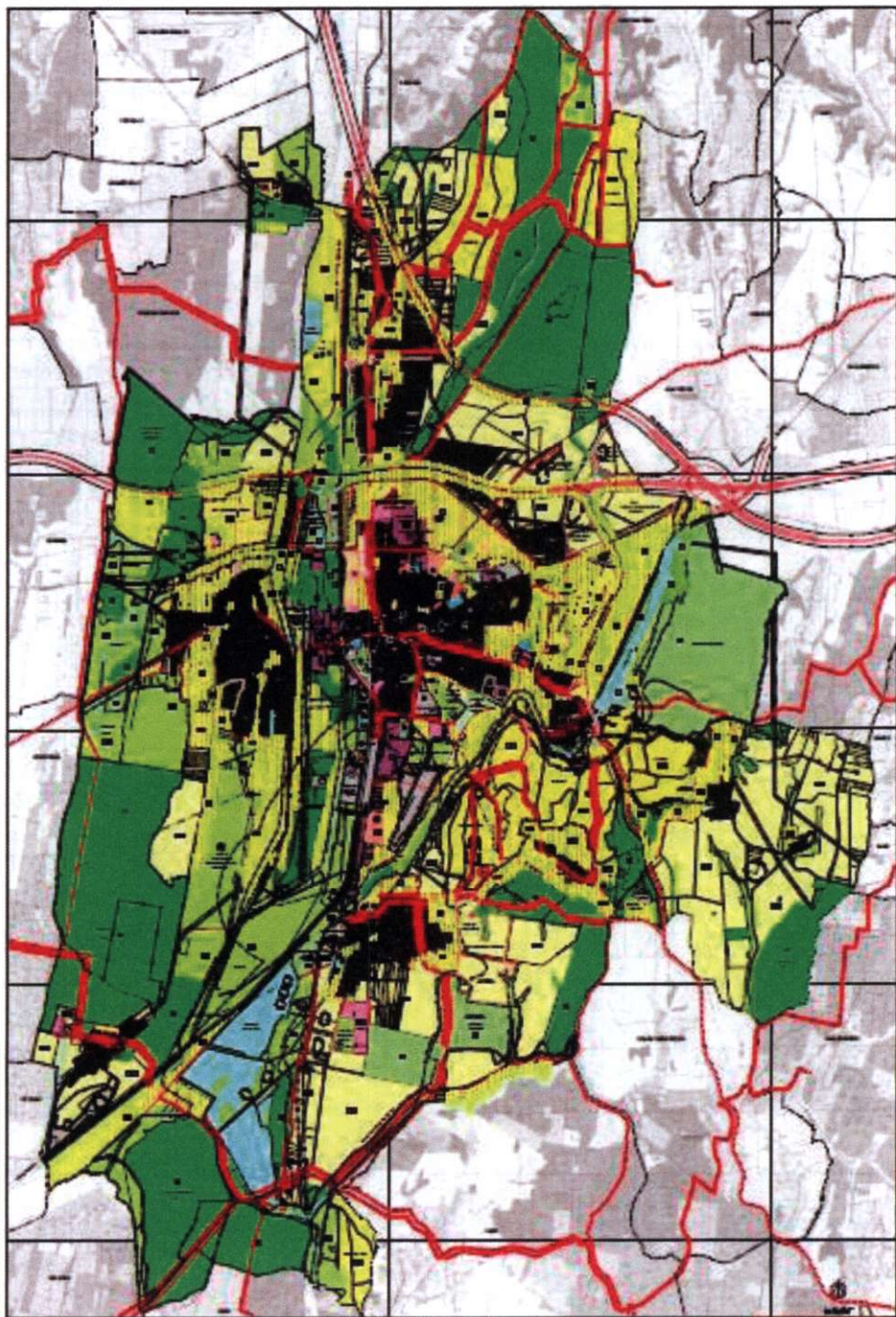
A 2006. évi Településrendezési Terv

A pécsi B&H Régió Bt. (vezető tervező: Dr. Heller Márta) által készített terv területfelhasználási tervének fő vonalai erősen emlékeztetnek a 10 évvel korábbi tervre. A fontosabb új elemek: a város északkeleti részén megjelent az M9 gyorsforgalmi út tervezett nyomvonala, továbbá kijelölte az iparfejlesztés fő irányát a város északkeleti részén, valamint iparterületi bővítéssel számolt Kiskanizsától északra is. A korábbi tervek lakóterületi fejlesztési javaslatait mind átvette, sőt még további új lakóterületeket is kijelölt szinte valamennyi külső városrészben. Ezek egy részét később megalapozatlanságuk miatt törölni kellett a tervből. E tervdokumentáció a teljes közigazgatási területre vonatkozó, részletesen kimunkált szabályozási tervet is tartalmazott.

**NAGYKANIZSA
ÁLTALANOS RENDEZÉSI TERV
FELÜLVIZSGÁLAT
KÜLTERÜLETI TERÜLETFELHASZNÁLÁSI
ÉS TAJRENDEZÉSI TERV
M = 1 : 20 000**

290. Az 1996. évi Általános Rendezési Terv külterületi területfelhasználási tervlapja

291. A 2006-ban elfogadott településszerkezeti terv

Napjaink településfejlesztési-településrendezési tervei

2014-ben Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata jogszabályi kötelezettségének eleget téve elkészítette a város új településfejlesztési koncepcióját és integrált településfejlesztési stratégiáját. 2015-ben került meghirdetésre a Modern városok program, mely Nagykanizsa térségében az ipari park jelentős bővítése, új déli elkerülő út, új sportcsarnok, új versenyszoda, a ferences kolostor kulturális célú hasznosítása, a Mura-vidék turisztikai fejlesztése és az M70 autópályát 2x2 sávossá történő bővítése című program-pontokat tartalmazta.

2016. elején rendelte meg az Önkormányzat egy új településrendezési terv készítését a budapesti Városfejlesztés Zrt. (vezető tervező: Bajnai László) és a szombathelyi Akcióterv (vezető tervező: Gergye Péter) konzorciumától.

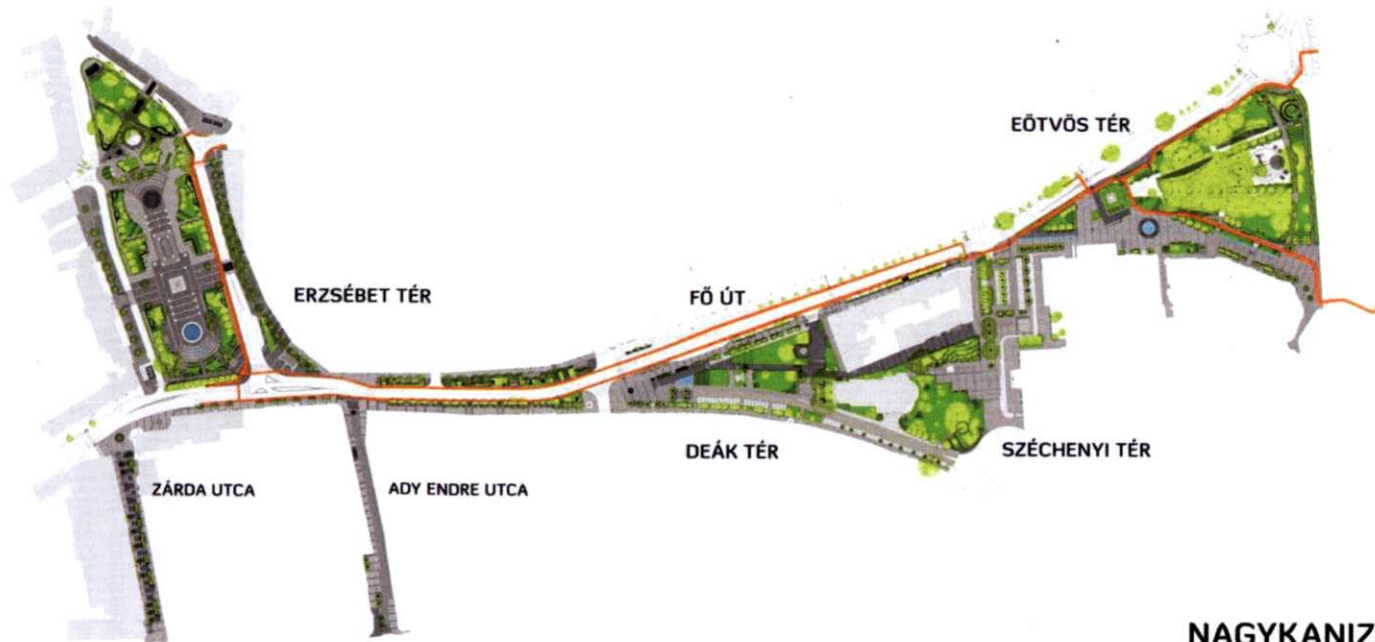
14.2 Városépítés napjainkban

Az ezredfordulót követő évek legjelentősebb önkormányzati beruházása a városközpont közterületeinek rekonstrukciója volt. Nagykanizsa belvárosának színvonala más hasonló nagyságrendű városokhoz (Kaposvár, Szombathely, Eger, Gyula, Szekszárd, stb.) képest jelentős lemaradásban volt. Nagykanizsa városközpontjának rekonstrukcióját hosszú előkészítési folyamat előzte meg. Az Önkormányzat 2002-ben rendelte meg a Városközpont forgalomcsillapítási tervét. A budapesti Pro Urbe Kft. (vezető tervező: Szálka Miklós) és a Landa Bt. (vezető tervező: Karádi Gábor) által készített és 2004-ben elfogadott tanulmányterv alapján a Magyar – Arany utcai körforgalomú csomópont és a Centrál szálló előtti térrendezés már 2006-ra elkészült. Nagykanizsa városközpont rekonstrukciós terve 2010-ben az ECPT-CEU (Európai Urbanisták Szövetsége) település- és területi tervek pályázatán különdíjban részesült – többek között Barcelona, Liverpool, Torino egy-egy díjazott fejlesztési terve mellett, miközben más magyarországi terv korábban még hasonló elismerésben soha nem részesült.

2007 nyarán jelent meg az Európai Unió által támogatott megyei jogú városok funkcióbővítő beruházásainak megvalósítására kiírt pályázati felhívás. Szerencsére Nagykanizsa már kész tervekkel rendelkezett, amelyeket csak a pályázathoz kellett igazítani. Első ütemben a Huszty tér átépítése, az Arany utca – Petőfi utca összekötése és a Zrínyi utca keleti irányú meghosszabbítása, valamint az Erzsébet tér rekonstrukciója készült el 2012-ig.

A projekt II. üteme több más projektelem mellett (uszoda-felújítás, Ligetváros egy részének rekonstrukciója, Csengery úti kerékpárút, Eötvös téri játszótér) a Fő utca rekonstrukcióját tartalmazta, mely 2016. tavaszán került felavatásra.

Későbbi ütemben azonban a belvárosi rekonstrukció folytatása tervezett a Deák tér, Széchenyi tér és Eötvös tér területén is, sőt a belváros teljes megújulása csak a többi fontos közterület - Kossuth tér, 56-os emlékkert, Régi piactér, Sétakert – rekonstrukciójával válhat majd teljeskörűvé.

NAGYKANIZSA

292. A belváros-rekonstrukciós terv

A városépítés sürgető tennivalói között ki kell emelni a belváros hosszú ideje – nemegyszer évtizedes távon is túl tátongó, beépítésre váró foghíj-telkeit, melyek beépülése a városkép színvonalát jelentős mértékben javítaná:

- Zárda utca – Zrínyi utca sarok (régpiactér);
- Erzsébet tér 12-13.;
- Király utca 43-45.;
- Király utca 28 - Zrínyi utca 13.;
- Zrínyi utca 10-12.;
- Zrínyi utca 25.;
- Magyar utca 28.;
- Eötvös tér 1-3.;
- Teleki utca - Kórház utca sarok.

14.3 Az épített örökség védelme

Bár a magyar műemlékvédelem európai viszonylatban tekintélyes múltra tekint vissza, hiszen az első műemléki törvényünk már 1881-ben napvilágot látott, mégis hosszú ideig csak egy kis számú kiemelkedő értékű objektum műemléki védelmére került sor. Illő megemlékeznünk arról, hogy Tandor Ottó korábbi kezdeményezésére a lazsnaki Inkey-kápolnát 1917-ben műemlékké nyilvánították, így hosszú ideig ez volt városunk egyetlen műemléke.²⁸² 1952-ben a VÁTI-ban készült el Nagykanizsa városképi és műemléki vizsgálata, amely 59 db egyedi épületet, 14 utcaképet illetve városkép-részletet, egy ásatási területet (Kanizsa középkori vára), 4 tájképet illetve parkot, és egy tájképi jelentőségű növényegyedet (Rákóczi-hársfa) javasolt védelemre. Később változott a koncepció, ugyanis 1958-ban csupán 17 kanizsai objektum nyerte el a műemléki címet, majd fokozatosan e szám 27-re emelkedett. E viszonylag szerény volumenű műemlék-állomány nem reprezentálja teljes mértékben a város történelmi jellegét. A jelenlegi műemlék-jegyzék a város vérzivataros történelmi múltjából következően a Romlottvár maradványain kívül nem tartalmaz középkori eredetű emléket.

1977-ben a tanácsi vezetés még le kívánta bontani a Vasember-házat is, noha műemléki védettség alatt állt. Lokálpatrióták fellépése nyomán erre végül nem került sor, az épületet felújították. Többek között ennek köszönhetően nyert Nagykanizsa 1981-ben Hild-érmet akkoriban szokatlan indoklással: „a város-karakter megőrzésében elért eredményeiért”. Sajnos ekkor még nem következett be teljes fordulat a voluntarista városfejlesztési szemléletben, ugyanis hamarosan lebontották az Erzsébet tér 2-4. alatti épületeket, köztük a város legrégebbi épületét, az 1690 táján épült Berge-házat, majd nem sokkal később a Fő utca 10-12. számú régi épületeket (Dobrovits- és Belus-ház) is új társasházak építése céljából.

Az ország aranykorának tekinthető, a kiegyezéstől az I. világháborúig tartó időszak gazdag építészeti hagyatéka azonban az örökségvédelem mai rendszerében lényegében nem minősül műemléki értéknek. Az 1960-as – 1970-es évek robbanásszerű városfejlesztése olyan építészeti értékek elvesztésével járt, hogy mind szakmai, mind civil körökben egyre erőteljesebben kezdtek követelni a műemlékként nem védett, zömében eklektikus és szecessziós épületek védelmét. Úttörő akciónak számított a Deák

²⁸² Tarnóczky Attila: Hol, mi? 379

tér 1. számú épület háború után lebontott sarok-kupolájának 1988-ban történt visszaépítése, vagy a kórház régi öntöttvas-kerítésének rekonstrukciója civilek adományaiból 1999-ben.

Hazánkban az első helyi védelmi tanácsrendelet még a rendszerváltás előtt –1988-ban – Nyíregyházán született meg, majd példáját egyre több település követte. A helyi védelem ügyének felkarolásában - jóval az 1997, illetve 1999. évi országos jogszabály megjelenését megelőzően - Nagykanizsa is úttörő szerepet játszott. A Közgyűlés már 1992-ben megalkotta az első helyi védelemről szóló önkormányzati rendeletet, miszerint akkor 225 épület nyert védeltséget, - ebben azonban a MAORT-telep 51 épülete is benne foglaltatott. A rendelet az épületeken kívül növényeket, szobrokat, emlékműveket, kereszteteket, képzőművészeti alkotásokat és emléktáblákat is védelem alá helyezett. A rendelet az elmúlt évek során számos változtatáson esett át, időközben néhány megmenthetetlen objektum kényszerűen törlésre került a listáról. A jelenleg hatályos helyi védelmi rendelet 2011-ben elfogadott, immár negyedik változata 290 db egyedi épület, valamint a MAORT-telep területi védelméről rendelkezik, és számottevően kibővült az egyéb védett értékek listája is.

A helyi védelem ügyének kezelése terén Nagykanizsán látványos eredmények könyvelhetők el. Ma már a helyi védelem ügyének jelentősége a köztudatban is rögzült, egyre kevesebben kérdőjelezik meg annak indokoltságát. Az önkormányzat az elmúlt években számos védett épület felújításához nyújtott támogatást, ennek köszönhetően ma már a belváros képének kedvező megújulásáról beszélhetünk.

293. a, b, c, d.. Önkormányzati támogatással felújított helyi védeltségű épületek részletei

Fő út 9.

Zrínyi u. 43.

Csengery u. 1-3.

Centrál Szálló

14.4 Nagykanizsa posztmodern építészet

A modernizmus sivár, elidegenítő természetének tudható be az 1980-as években új utakat kereső építészeti irányzatok gyors sikere. Ez ugyan még a rendszerváltás előtt történt, jelezve, hogy nem a rendszerváltás hozott változást a kultúra terén, hanem a társadalom egészében megérett változások iránti igény tükröződött az építészetben (persze emellett a többi művészeti ágban is), és a politikai változások csak valamivel később köszöntöttek be. Az új stílust egyszerűen csak „posztmodern”-nek nevezték el, szigorú elvekkel nem rendelkezett, sőt hamarosan több válfaja is kialakult. Ismérvei a modern épületeknél oldottabb, játékosabb tömegformálás, emberibb lépték, színesebb homlokzatképzés, alkalmazkodás a környezethez (adott esetben például magastetővel, vagy egyébként funkcionálisan vitatható tornyokkal), továbbá a történelmi építészeti

formákból merített motívumok (oszlopok, timpanon, boltíves nyílások, stb.) alkalmazása.

A posztmodern irányzat országosan is feltűnést keltő korai példája volt az **Erzsébet tér 2.** számú lakóház, amely Erdélyi Zoltán (1931-2006) Ybl-díjas pécsi építész tervei szerint épült 1982-ben. A ház félköríves záródású földszinti portáljai és tetőtéri ablakai, továbbá a szokatlan homorúan hajlított meredek magastető adják az épület különleges karakterét. Érződik rajta a tervezői szándék, hogy a történelmi környezethez kívánt mai eszközökkel idomulni. Ez részben sikerült is, bár kritikusan nézve azért megjegyezhető, hogy a Vasemberház alacsonyabb tömegéhez képest e ház még a párkányvonal illeszkedése dacára is nagyra sikeredett, továbbá az épület hátsó homlokzatánál már elmaradt a magastető is, itt már nem törődtek az illeszkedéssel. A legfőbb hibát azonban mégsem az új épület formája jelenti, hanem az, hogy miatta négy régi házat bontottak le, köztük Kanizsa legöregebb épületét, a Berge-házat is.

294. Erzsébet tér 2.

295. Volt Hungária Biztosító

A **Hungária Biztosító** új irodaháza 1989-ben épült az Eötvös tér Petőfi utcai torkolatánál. Tervezője Specker Attila (1958-2015) a tervekészítés idején a Pécsi Fiatal Építészek Köréhez tartozott. Az épületet egyedi karaktere a város legújabb-kori építészetének legizgalmasabb alkotásává emeli. Kár, hogy a környezetében nincsenek hasonló kvalitású értékek, és az Eötvös tér térfalai összességükben koncepciótlanságról árulkodnak.

A rendszerváltás után megszorodtak az egyházi építkezések, főként olyan helyeken, ahol korábban nem állt templom (Palin, Korpavár, Bajcsa). **Bajcsa római katolikus temploma** Czigány István zalaegerszegi építész terve (1997) markáns posztmodern alkotás.

296. Bajcsa, templom

297. Vásárcsarnok

Az új **vásárcsarnok** építészeti formája Pelényi Gyula zalaegerszegi építész érdeme. A vászserű vörös téglarchitektúrájú épület 1998-ban készült el. Belső közlekedési rendszere és téralakítása azonban kevésbé nagyvonalú.

Az **Északkeleti városrész** építése 1996-tól a volt Haba-téglagyár agyaggödrei helyén nagyszabású beépítési tervek alapján indult, majd néhány lakóház felépülése után a vállalkozás csődbe ment. A tömb első mutató küllemű társasházainak terveit a Dózsa György utca 115-117. alatt Dévényi Sándor Ybl-díjas pécsi építész neve fémjelzi.

298. Dózsa György u. 115-117.

299. Halis István Városi Könyvtár

A Rozgonyi utcában épült föl 2001-ben Zalaváry Lajos Ybl-díjas budapesti építész tervezésében a **Halis István Városi Könyvtár**, melynek belső terei hangulatosak, külsejét illetően azonban a tervező nem igazán tudott állást foglalni abban, hogy milyen szempontoknak kíván megfelelni.

14.5 Organikus építészet

Makovecz Imre (1935-2011) Kossuth- és Ybl-díjas építész, világviszonylatban is minden idők egyik legnagyobb építész-zsenije indította útjára az általa organikusnak nevezett építészeti irányzatot. Az „organikus építészet” megjelölést már Frank Lloyd Wright amerikai építész XX. század elején feltalált sajátos stílusára is alkalmazták, azonban Makovecz építésze nem ennek direkt folytatása. Makovecz pályája elején még Rudolf Steiner filozófiáját és építészetét követte, azonban hamarosan egyéni útra lépett. Elmélete szerint az épület „lény”, azaz van sorsa: születik, létezik és egyszer elpusztul; van szelleme, tehát formálni is lény-szerűen kell, amit a szerves anyagok használata, a szimmetria alkalmazása, a ház ablakszemeinek „tekintete” által valósít meg; ezenkívül pedig nagy hangsúlyt helyezett az építés rítusára, az építkezés jellem- és közösség-formáló szerepére is. Makovecz Imre apai ágon zalai kötődésű, talán ezért is található Zalában az átlagosnál több – hat – megvalósult épülete: Zalaszentlászló, Bagod és Bak faluházai, Zalavár és Pethőhenye kápolnája valamint Nagykanizsán egy családi ház. Az 1991-ben tervezett **Kassa utca 3.** számú, Kós Károly magyaros stílusával rokon családi ház csak kevesek által ismert.²⁸³ A szűk telekre beszorított különleges tömegjátékú ház az utcáról sajnos alig látható.

²⁸³ Gerle János: Makovecz Imre műhelye (Mundus, Bp. 1996)

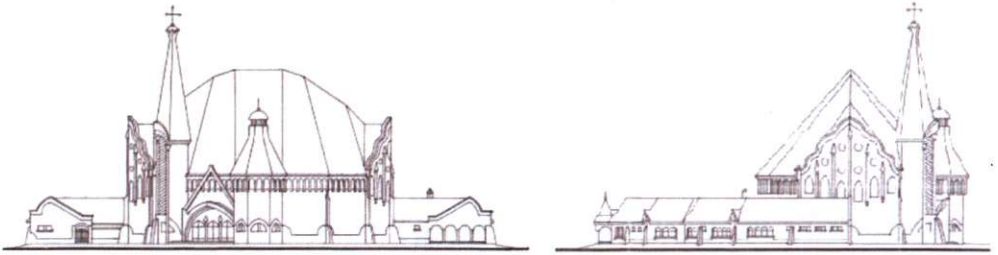

300. Kassa u. 3.

301. Királyi Pál u. 21.

Az organikus irányzathoz sorolható még Dévényi Sándor pécsi építész által tervezett Királyi Pál u. 21. számú lendületes formájú lakóház, valamint Domokos Béla kaposvári építész (1944-2015) - sajnos meg nem valósult - **székelykerti templom**-terve is, amely a tervező templomainak: Csombárd (1993), Kisasszond (1997), Nagyatád-Bodvica (1998), Nagyatád-Henész (2000), méltó folytatása, a sorozat megkoronázása lett volna.

302. A tervezett székelykerti templom oldal- és előnézete

14.6 Minimalista építészet

Az ezredforduló táján az építészetben ismét felerősödött a kubista irányvonal. Ennek oka, hogy egyrészt az építészek egy része nem is szakadt el a „Bauhaus” szellemiségétől, másrészt a korszerű technológiák is ez irányba hatnak, végül pedig felgyorsult és számítógép-vezérelt világunkban egyre kevesebb idő jut mind az elmélyült tervezésre, mint a kivitelezésre, ezért a gépesíthető, gyorsan összeszerelhető megoldások előnyt élveznek. Persze arról sem szabad megfeledkezni, hogy a globalista építőipari piac is ezt a stílust favorizálja.

A minimalista építészet korunk része, benne élünk, így kellő távlatú rálátással még nem rendelkezünk. A stílus neve is csak a szakmagyakorló kortárs építészek zsargonja, építészettörténeti meghatározása valószínűleg még nincs is. Fő ismérvei: korszerű anyagok és szerkezetek (fém és üveg) alkalmazása, a tartószerkezetek (pillérvázak) elválása a homlokzatoktól, nagy sima, ornamentika-mentes homlokzati felületek, geometrikus tömegformálás, melynek sivárságát legfeljebb valamilyen geg - ferde vagy ívelt felületek, felhasítások – törik meg. Elsősorban az ipari és a nagy bevásárlóközpontok kedvelt stílusa, de középületek, lakóházak, villák, sőt még templomok is létesültek már ily módonban.

A stílus jellegzetes képviselője városunkban a 2008-ban megépült **Stop-Shop** üzletközpont, több, mint 8000 m²-es üzlettérrel a Dózsa György utca és Hevesi utca sarkán Ivády Zoltán és Bordi János budapesti építészek tervei alapján. Három egyszerű hasáb alakú épület áll U alakú telepítéssel szigorú geometriai rendben. Mindhárom hasáb külső homlokzatai zártak, csupán a belső parkoló-térre néz sima üvegfelületű üzlet-portáljuk. Az épületeknek nincs filozófiája, csupán az adott telek legjobb kihasználására és a beruházási költségek minimalizálására törekedtek.

302. A Stop-Shop déli szárnya

14.7 Kortárs nagykanizsai építészek alkotásai

Napjaink építészetéről nem könnyű elfogulatlanul, tárgyilagosan értekezni, hiszen a most zajló folyamatoknak gyakran magunk is résztvevői vagyunk, és hiányzik a kellő távlatú rálátás a jelenségekre. Nyilván ma is születnek időtálló alkotások, de ezt csak a jövő fogja visszaigazolni. Számos építészeti monográfia ilyen megfontolásból mellőzi is a kortárs építészet bemutatását. Értékelés helyett csupán a városunkban működő - vagy időközben inenn elszármazott - építészek egy-egy látványosabb megvalósult munkáját idézzük fel:

Varga Zoltán: Ady Endre u. 74. Cserháti Sándor Szakképző Iskola (1988);

Sónicz István: Ady Endre u. 6. irodaház (1994);

Balassa Béla: Csengery u. 9. Európa-ház (2000), a homlokzati dekoráció Ludvig Zoltán festőművész terve;

Papp Nándor: Tavasz utca 13. családi ház (2002);

Simon Csaba: Rozgonyi utca 33. lakóház (2003);

Jancsi György: Ady Endre u. 35. Zerkowitz-udvar társasház (2004);

Bozsoki Imre: Magyar u. 35. társasház (2004)

Treuer Ferenc: Dózsa György u. 119. Smaragd lakópark (2004);

Lénárt Erzsébet: Magyar utca 2. társasház (2005);

Krémer József: Petőfi utca 17-19. társasház (2006);

Plander László: Erdész utca 30. TISZK oktatási épület (2008);

Fullér Attila: Rozgonyi utcai Általános Iskola keleti irányú, tornatermet is tartalmazó bővítése az épület eredeti szecessziós stílusában (2008);

Kötelesné Horváth Ildikó: Bajcsy-Zsilinszky u. 38/a. kiskanizsai orvosi rendelő (2009);

Németh Gábor: Kölcsey utca 5. sz. foghíjtelek beépítése (2010);

Kunics Ferenc: Kisfaludy utca 15/a. Délzalai Víz- és Csatornaművek székházának átalakítása és bővítése (2011);

Tóthné Őri Ibolya: Buda E. u. 5. DAB Pumps Hungaria Kft. üzemcsarnoka (2013);

Varga László: Kiskanizsai ravatalozó (2014);

Lenkovics Tamás: Lendva utca 11. Fémker '97 Bt. üzemcsarnoka (2014);

Sasvári Ferenc: Lendva utca 5. Aqua-Four Kft. üzemi épület (2014);

Godinek Zoltán: Kaposvári út 7. „Das Welt Auto” autószalón (2015);

Zsirai Róbert: Vadrózsa u. 25. családi ház (2015) – a terv Varga Lászlóval közösen készült.

303. Cserháti Sándor Szakképző Iskola

304. Ady Endre utca 6.

305. Európa-ház

306. Tavasz utca 13.

307. Rozgonyi utca 33.

308. Zerkowitz-udvar

309. Magyar utca 35.

310. Smaragd lakópark

311. Magyar utca 2.

312. Petőfi utca 17-19.

313. TISZK oktatási épület

314. Rozgonyi utcai Általános Iskola

315. Kiskanizsai orvosi rendelő

316. Kölcsey utca 5.

317. Délzalai Víz- és Csatornaművek székháza

318. DAB Pumps Hungaria Kft.

319. Kiskanizsai ravatalozó

320. Fémker '97 Bt.

321. Aqua-Four Kft.

322. Das Welt Auto

323. Vadrózsa utca 25.

14.8 A város legújabb köztéri szobrai

A rendszerváltás nyomán újabb szoborállítási hullám következett. A történelmi emlékművek körébe tartozik a temetőben lévő II. világháborús áldozatok emlékműve (Rétfalvi Sándor, 1989), Széchenyi mellszobra (Pataki Béla, 1991), a Várkapu emlékmű (Jancsi György, 1996), Kossuth mellszobra (Pataki Béla, 1998), az Aradi vértanúk emlékműve (Pataki Béla, 2000), Deák Ferenc mellszobra (Zala György 1928. évi kehidai szobrának másolata, 2003), a Széchenyi téri II. világháborús hősi emlékmű (2004), az 56-os emlékkertben felállított 56-os emlékmű (Taubert László, 2006), Csokonai (Orosz Gergő, 2007). Ezek közül több is (Széchenyi, Kossuth, Várkapu, Aradi vértanúk emlékművei, sőt a Török kút is - a Városvédő Egyesület aktivitásának köszönhető. Sajnos a szobrok közül néhányat jogos kritika ért, mivel pl. a Várkapu emlékmű csak az egykori vár területén kívül kaphatott helyet, a Széchenyi téren álló kőtömb nélkülözi a művészi gondolatot, vagy az adott környezetbe nem illeszkedő és nehezen érthető 1956-os emlékmű sem mondható szerencsésnek.

324-325. II. világháborús emlékművek

326. Várkapu emlékmű

327. Széchenyi

328. Kossuth

329. Deák Ferenc

330. Csokonai

A díszítő jellegű alkotások sorát gyarapította Jancsi György Huszty téri 17. hosszúsági kör című földgömbje (1997) és Járási Ildikó kerámia nőalakja a Huszty téri sarokház homlokzatán (1995).

331. Aradi vértanúk emlékműve

332. Az 1956-os forradalom emlékműve

A városrehabilitáció keretében 2012-ben felújított Erzsébet tér több köztéri alkotással is gazdagodott: visszaköltözött a térre a Szentháromság szobor, a tér súlypontjába egy nosztalgia-hangulatú zenepavilon, a tér elejére pedig egy új szökőkút került. Az Erzsébet tér északi részén került felállításra a gyorsan népszerűvé vált Testvérvárosok kútja (Párkányi Raab Péter, 2012), valamint a Török-kori vármakett (Szemenyei-Nagy Tibor, 2012, új posztamensre helyezve 2016).

333. 17. délkör

334. Globus-ház dísz

335. Török-kori vár- és város-makett

Leghangsúlyosabb alkotásként Erzsébet királyné ruszckikai márványból készült egész alakos szobra került elhelyezésre a tér délnyugati részén. E szobor Szécsi Antal és

Mayer Ede 1904-1908 között alkotott, a Parlamentbe szánt Ferenc Józsefet és feleségét ábrázoló, „Hódolat a királyi párnak” című szoborkompozíció királyné-szobrának másolata, melynek eredetije a Budapesti Képzőművészeti Egyetem raktárában porosodik. E szobor több szempontból is különleges: 1898-ban, a királyné tragikus halálát követően Nagykanizsa akkori képviselő-testülete határozatot hozott a királyné szobrának felállításáról és a Piac tér Erzsébet térre történő elnevezéséről. A szoborállítás tervét azonban később módosították, és csak egy nagyméretű olajfestmény készült a királynéről a városháza dísztermébe – ez azonban a II. világháborúban az épülettel együtt megsemmisült. Így az Önkormányzat 2012-ben egy elődei által 114 éve tett fogadalmát valósította meg, egyúttal a világ egyik legszebb Erzsébet szobrát sikerült a nagyközönség számára is megcsodálhatóvá tenni.

336. Erzsébet királyné

337. Testvérvárosok kútja

338. Bethlen István

2016-ban avatták fel az Erzsébet téren gróf Bethlen István volt miniszterelnök és Nagykanizsa országgyűlési képviselőjének tervpályázat útján kiválasztott álló egész alakos bronz-szobrát, Gera Katalin kaposvári szobrászművész alkotását.

14.9 Zárszó helyett: Az épület szépsége

Óriási méretű és csúcstechnikával felszerelt épületekkel bárhol a világon találkozhatunk, ezek létrehozása kizárólag anyagi kérdés. Azonban szép házakat, szép településeket – amelyek megérintik az ember lelkét – csak ott találunk, ahol az építészek nem felejtették még el, hogy munkájuk nemcsak saját, nemcsak a befektetők, hanem az egész közösség, sőt a jövő nemzedékek érdekeit is szolgálja, tehát olyat kell építeni, ami a nagyközönség többsége számára befogadható. És ezzel érünk el a legnehezebb kérdéshez: mitől szép egy épület? (A kérdést még általánosabban is feltehetnénk, de maradjunk csak az építészetnél.) A szépség kritériumait lehetetlen definiálni vagy jogszabályba foglalni – bár voltak már efféle próbálkozások, de azok mind kudarcba fulladtak. A szépség fogalma teljesen szubjektív, függ az egyén habitusától, műveltségétől, de gyakran még az életkortól is, hiszen az ember ízlése az idő múlásával is változhat.

Miért látjuk szépnek például a budapesti Mátyás templomot és a zsúptetős kis vályogházat egyaránt? Pedig semmi közös nincs bennük, az egyik a másiknak mindenben az ellentéte. A szépségérzet nem az épület méretéből, anyagából vagy a formájából következik. Sokkal inkább attól függ, hogy az épület látványa vagy a belső

térlmény milyen tudatunkban őrzött emlékeket, vagy tudat alatti, netán génjeinkben rejtőző, évezredek során apáról fiúra öröklődő asszociációkat hoz bennünk felszínre. Azért látjuk szépnek a kiskanizsai parasztházakat, a Szent Imre utca kispolgári házait, vagy a Fő utcai palotákat, mert ezek kiérlelt építészeti formái évszázadokon keresztül belénk ivódtak és ismerősként tekintünk rájuk. Ezzel szemben a lakótelepi betonkockák vagy a multinacionális cégek áruházai nem idéznek fel bennünk semmilyen előképeket még akkor sem, ha színdinamikailag megtervezettek, ha arányaikat az aranymetszés szabályai szerint állapították meg, vagy ha az épület-tagozatok ritmusát valamely zenei ritmushoz igazították volna – bár ilyesmivel aligha találkozunk.

Ha megpróbálunk a jövőbe tekinteni, féltő, hogy a minimál-építészet, e globalista építészeti irányzat minden más humánusabb, nemzeti karakterű, illetve hagyományokban gyökerező építészeti irányzatot ki fog szorítani. Mégis reménykedjünk, hogy a jövőben is születnek olyan építészek, akik a hely szelleméhez - Nagykanizsán például Nagykanizsa szellemisségéhez - illeszkedő új épületeket alkotnak, és így a város továbbra is megtartja egyéniségét, egyedi, vonzó arculatát.

Felhasznált irodalom

- Bakonyi Erzsébet – Deregi László: Köztéri alkotások Nagykanizsán (Informatika Kiadó, Nagykanizsa, 2007)
- Bakonyi Erzsébet – Deregi László: Templomok, kápolnák, keresztek Nagykanizsán (Informatika Kiadó, Nagykanizsa, 2008)
- Barbarits Lajos: Nagykanizsa (A magyar városok monográfiája kiadóhivatala, Bp. 1929)
- Berezky Kálmán: Szeghalmy Bálint élete és életműve (Hévíz Kultúrájáért Alapítvány, Hévíz, 1996)
- Berkes József: A nagykanizsai olajipari lakótelep építéstörténete; Buda Ernő: Bősze Kálmán élete és munkássága (Nagykanizsai Városvédő Egyesület, Nagykanizsai Honismereti Füzetek 18. 1998)
- Dr. Cseke Ferenc – Dr. Horváth László – Dr. Kerecsényi Edit – Tóth Kálmánné: Nagykanizsa (Panoráma, 1984)
- Deák-Varga Dénes: Nagykanizsa középkori rotundái – A rotunda-építészet gyökerei (Nagykanizsai Városvédő Egyesület, Nagykanizsai Honismereti Füzetek 38. 2012)
- Fónyad Pál: A nagykanizsai evangélikus gyülekezet története (Nagykanizsai Városvédő Egyesület, Nagykanizsai Honismereti Füzetek 3. 1991)
- Göncz Ferenc: Babochay polgármesterségei (Nagykanizsai Városvédő Egyesület, Nagykanizsai Honismereti Füzetek 27. 2009)
- Dr. Horváth László: Nagykanizsa és környékének fontosabb őskori és római kori régészeti lelőhelyei (Nagykanizsai Városvédő Egyesület, Nagykanizsai Honismereti Füzetek 20.)
- Kovács Erzsébet – Karmazin József: Az építészeti értékek helyi védelme Országos konferencia (Nagykanizsai Városvédő Egyesület – Nagykanizsa MJV Önkormányzata, Nagykanizsai Honismereti Füzetek 22. 1999)
- Kunics Zsuzsa: A nagykanizsai Deák tér története a város fejlődésének tükrében (Zalai Múzeum 4. 1992, különlenyomat)
- Kunics Zsuzsa: Köz- és magánépítkezések, városfejlődés Nagykanizsán a dualizmus időszakában (Zalai Múzeum 12. 2003)
- Kunics Zsuzsa: Gabona piac – Főtér – Erzsébet királyné tér (Zalai Múzeum 18. 2009)
- Kunics Zsuzsa: A nagykanizsai Erzsébet tér száz éve, 1850-1945; Horváth István: A nagykanizsai Erzsébet tér felújítása; Deák-Varga Dénes: A nagykanizsai Erzsébet tér új szobrai (Nagykanizsai Városvédő Egyesület, Nagykanizsai Honismereti Füzetek 40. 2014)
- Lehota János – Kotnyek István: Nagykanizsa (Polgármesteri Hivatal, Nagykanizsa, 1992)
- Lovrencsics Lajos: A Nagykanizsai Városvédő Egyesület története 1987-2001 (Nagykanizsai Városvédő Egyesület, 2001)
- Megyeri Anna: „A földre építetek, az égben bízom” A Morandini építészcsalád a Monarchiában (Salla Közhasznú Alapítvány, 2010)
- Méri István: A kanizsai várásatás (Műszaki Könyvkiadó, Bp. 1988)
- Nagy Veronika: Magyarország műemlékjegyzéke – Zala megye (Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Bp. 2006)

Nagykanizsa városi monográfia (I. kötet 1994; II. kötet 2006; III. kötet 2014)

Rábavölgyi Attila: A nagykanizsai református templom építésének története (Nagykanizsai Városvédő Egyesület, Nagykanizsai Honismereti Füzetek 15. 1997)

Dr. Rózsa Miklós: Kanizsa mecsetből kialakított plébániatemploma 1690-1700 között (Nagykanizsai Városvédő Egyesület, Nagykanizsai Honismereti Füzetek 6.)

Szamosi Gábor: A helyi védelem alatt álló építészeti értékek (Nagykanizsa Megyei Jogú Város, Városépítészeti füzetek 1. 1996)

Százaz Csilla: Vár és város – Kanizsa török kori története az utóbbi évek régészeti kutatásainak tükrében (Nagykanizsai Városvédő Egyesület, Nagykanizsai Honismereti Füzetek 36. 2011)

Dr. Szombath Tibor: Nagykanizsa régi képes levelezőlapokon (Agenda Natura Kft., Nagykanizsa, 2010)

Tarnóczky Attila: Hol, mi? Kanizsai házak és lakói (holmi.nagykar.hu)

Tulok József: A nagykanizsai Nagyrác utcai Általános Iskola (Nagyrác Utcai Általános Iskola, Nagykanizsa, 1995)

Valter Ilona: Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp. 2004)

Vándor László: Nagykanizsa története a honfoglalástól 1690-ig (Városi Tanács VB. Művelődési O. Nagykanizsa, 1987)

Dr. Vándor László: Botszentgyörgy vára (Nagykanizsai Városvédő Egyesület, Nagykanizsai Honismereti Füzetek 9. 1995)

Dr. Vándor László: Bajcsa-vár - Egy stájer erődítmény Magyarországon (Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága – kiállítási katalógus, 2002)

V. Molnár László: Kanizsa vára a török félhold uralma alatt (1600-1690) (Somogyi Múzeumok Közleményei VII/2. különlenyomat, Kaposvár, 1985)

Vízvári József: Üdvözlét Nagykanizsáról (Nagykanizsa, 2016)

Képek forrása

1. Tokai Zita Mária id. m.
 2. Horváth László i. m.
 - 4.a.-b., 5.a.-b., 6.a.-b., 7.a.-b., 11., 12., 13.a.-b., 14.a.-b., 17., 18.a.-b., 19.a.-b., 24., 25. Méri István i. m.
 - 9.a., 15.a., 20., 21.a.-b., 22., 26., 115.b. Nagykanizsa Városi monográfia
 - 9.b. Valter Ilona i. m.
 - 10.a.-b.-c., 57.b. Internet
 - 15.b., 16.a.-b. Szekér György rekonstrukciós terve
 23. Vándor László i. m.
 - 27., 37., 54., 92. Hadtörténeti Intézet Térképtára
 - 28.a.-b., 29., 32.a.-b., 33., 40., 42., 43., 44., 45., 46., 48., 57., 59., 61., 64.a.-b.-c., 68., 69., 70., 74., 75., 78.a.-b., 80., 83., 85., 86., 87., 90., 93., 95., 101., 103., 105., 106., 107., 110., 115.a., 116., 120., 121., 126., 132., 138.a., 139., 141., 147., 151., 154., 156., 159.a.-b.-c., 160., 161., 162., 163., 164., 165., 166., 167., 168., 171.b., 178.a.-b., 183.b., 185.a., 194., 214., 215., 227. Tarnóczy Attila: Hol, mi? (internet)
 - 56.a.-b. Barattáné Zámbó Ágnes felújítási terve
 - 138.b.-c. Szamosi Gábor
 - 198.a.-b. Kerecsényi Edit i. m.
 209. Thúry György Városi Múzeum
 217. Bereczky Kálmán i. m.
 - 247., 291., 292., 302. Nagykanizsa MJV. Polgármesteri Hivatal tervtára
 - 248., 249., 290. Lechner Lajos Tudásközpont Tervtára
 267. Dr. Károlyi Attila (internet)
 318. Tóthné Őri Ibolya
 313. Plander László
- A többi kép a szerző felvétele.

Megjelent
Thúry György kanizsai várkapitányi
kinevezésének 450-ik,
Nagykanizsa rendezett tanácsú
várossá válásának 150-ik,
a Nagykanizsai Szépítő Egylet
alapításának 125-ik, és a
Nagykanizsai Városvédő Egyesület
megalakulásának 30-ik
évfordulóján.

ISBN 978-963-89018-9-7

9 789638 901897